

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי זולפסון, שמעון הלקין
 חיים ליף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ה (כרך נ"א) כמלומבת, תשכ"ה חוברת ב' (248)

ה ת ו כ ן

סיכסוך ירושה או מאבק על מורשה?

- 65 אהרון בן-עמי (הדיאלקטיקה של פרשת בן-גוריון)
- 70 יחס היהדות לנצרות שמעון פדרבוש
 „ידידי מה אנוש עפר ואפר“ פתיחה לר' יהודה הלוי
- 78 יחודה ליב וינברגר
- 80 תקופות והישגיהן — מרפיון לגבורה אפרים שמואלי
- 90 איך-אומר (שיר) ש. שלום
 ליעקב צוזמר בן הצ"ו:
- 91 יעקב צוזמר — קווים לדמותו אברהם ניומן
- 92 אגרת איש — נעמי לר' יעקב צוזמר א. ר. מלאכי
- 101 הצ"ו למינהו (מפינקסו של ישיש) יעקב צוזמר
- 104 יעקב צוזמר: בעקבי הדור גרשון א. חורגין
- 107 פגישתי הראשונה עם יעקב צוזמר שניאור זלמן איש
- 110 יעקב צוזמר, רב הפעלים מנחם ג. גלן
- 112 צרור זכרונות אהרן טברסקי
- 113 שרטוטים לדמותו של שמואל כ"ץ ז"ל יצחק פינקל
- 114 לתולדות יחזקאל קויפמן א. ר. מ.
 הערכות ודברי בקורת:
- 115 (א) „כל-בו“ חדש לפ. בירנבוים י. ק. מיקלישנסקי
- 117 (ב) חלוץ ספרות הילדים הישראלית ימימה טשרנוביץ
- 119 יד י ע ו ת

” בצרון ”
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)
Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)
HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)
HAYIM LEAF, Associate Editor
Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ
Twenty-Sixth Year of Publication

Vol. LI KISLEV-TEVET, 5725 (Nov.-December, 1964) No. 2(248)

C O N T E N T S :

The Political Philosophy of Ben-Gurion . . .	<i>Aaron Ben-Ami</i>	65
Judaism In Its Relation to Christianity . . .	<i>Simon Federbuch</i>	70
A New Liturgical Poem by Judah Halevi Discovered at the Vatican	<i>J. L. Weinberger</i>	78
Three Stages In the Development of American Jewry	<i>E. Shmueli</i>	80
Ineffable (Poem)	<i>S. Shalom</i>	90

JACOB ZAUSMER, DEAN OF HEBREW LETTERS, AT NINETY-SIX:

Jacob Zausmer → A Personality and Influence	<i>Abraham Neumann</i>	91
Zausmer and His Generation	<i>A. R. Malachi</i>	92
Reflections at Ninety-Six	<i>Jacob Zausmer</i>	101
On the Dean of Hebrew Letters	<i>Gershon A. Churgin</i>	104
My First Meeting With Jacob Zausmer	<i>Sol Ash</i>	107
On Jacob Zausmer	<i>M. G. Glenn</i>	110
Zausmer at Ninety-Six	<i>Aaron Twersky</i>	112

IN MEMORIAM:

Samuel Katz (1889-1964) of Blessed Memory	<i>Irving Finkel</i>	113
A Note on Y. Kaufmann	<i>A. R. M.</i>	114

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

(a) Birnbaum's Book of Jewish Concepts	<i>J. K. Mikliszanski</i>	115
(b) Levin Kipnis at Seventy	<i>Yemima Tchernowitz</i>	117
NEWS :		119

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוּן

נוסד עלידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ה (כרך נ"א) כסלו-טבת, תשכ"ה חוברת ב' (248)

סיכסוך ירושה או מאבק על מורשה? (הדיאלקטיקה של פרשת בן-גוריון)

מאת ד"ר אהרן בן-עמי

אין לך דבר קל מלהידבק בפאתוס — הצבוע בחלקו — שהתלקח בישראל מסביב לפרשה האומללה, אשר בן-גוריון, בכובד משקלו, הטביע עליה חותם של משבר לאומי.

מה שראינו עד עתה על פני השטח כ"תעלומת לבון" דומה לאפס קצהו של קרחון ענק שקוע ברובו ומפליג אל יעדים בלתי ברורים. הציניקאים אומרים לנו: אין כאן אלא סיכסוך ירושה אדיר, שבטבע הדברים אינו יכול לגלות פרצופו האמיתי. מאידך, רחוקים הפרשנים מלפענח פשר מהלכיו של בן-גוריון מאז פרישתו הראשונה לשדה-בוקר בשנת 1954, אלא אם כן יציגוהו כנסחף בורם המערבולת שיצר במו-ידיה, או כמתעתע. מרוב התיאוריות הסותרות אחת את רעותה נשאר בכל זאת הסיכוי שבן-גוריון עצמו הגיע עתה אל שעת האמת האחרונה שלו, והוא יגולל מעכשיו את רעיונותיו מן היסוד ועד הטפחות. אך בעוד הוא עושה זאת, אין זה אלא הוגן ונבון להסתמך על דבריו שבכתב, מאז קום המדינה, כמפתח לעיקר כוונותיו. כי למרות לעזם ולעגם של הולכי-רכיל מחד, ולעגם של יריבים מתקנאים-מתבדים מאידך — ניכרים דברי אמת. זו על כל פנים השערתנו ואין אנו מצפים ממנו אלא שיחזור וישחזר תורתו על חודו של תער-הקצר.

א. ראשייהממשלה באופוזיציה למשטרו

"מחשבתנו לא הדיקה ההתפתחות המהירה של המהפכה הלאומית" — באימרה זו גלומה נקודת המוצא האופוזיציונית של בן-גוריון לעם, למפלגתו, ועד

כמה שהדבר מוזר, אך לא מפליא — לעצמו בראש וראשונה. לכאורה הוא עדיין עגון בהשקפת עולמה של העלייה השנייה, אך שלא בניגוד לרוחה מוסיף הוא „לשולל המציאות הקיימת בארץ” ולהציאה מקיפאונה. גישת העלייה השנייה היא לו נקודת-מוצא למהפכה מתמדת, וכך קורה שביחס לרעיונותיו המתחדשים המציאות היא המפגרת אחרי השינויים המתקמים במחוז.

לכאורה עמד בן-גוריון עד עתה בראש מפלגה שלטת שהטביעה חותמה יותר מכל גוף אחר על המדינה, הדומה כי אין איש שמוסדות-התווך של החברה הישראלית משקפים כל כך את רצונו, — ובכל זאת במשך כל שנות שלטונו נשאר האיש באופוזיציה מיוחדת במינה ל„משטר הקיים”. יש מציאות ישראלית וישנה לעומתה פרוגרמה בן-גוריונית ואין השתים חופפות זו את זו בדיוק. כסבור היה ראש-הממשלה לשעבר, שהנה נגרף מישוה הלכה למעשה עם מגמתו — מפא”י, נוער המושבים לפחות — אולי בדרך שינוי שיטת הבחירות, ולפתע נמכרות הבחירות האיזוריות בנויד המערך... אבל ננסה לצרף אחת לאחת, ובהשתלשלות הגיונית כל-שהיא, את הנקודות בהן נבדל בן-גוריון ממרביתה של דעת הקהל.

ב. דרומה!

רבים סבורים שב. ג. מדגיש הדגשה יתירה את הנגב ותו לא. מי מתנגד בעצם ליישוב השממה? אחרים סבורים שהאיש ניתפס למיתוס מעורפל של המדבר וגורם על-ידי כך להזנחת „הפיתוח הרציונלי” של חקלאות, תעשייה ומסחר. אך הוא מנסה להבהיר לעצמו ולאחרים: זהו המרחב הגדול והריק של ישראל. גם האבות מצאו את הארץ תפוסה ובנגב מצאו כר נרחב למעשי בראשית. שם גם עמדו לראשונה על „סוד התוויה”. ספר יהושע מונה עשרות עדים בנגב. המלך עזיהו (מגדולי המדינאים) בונה מחדש את אילת. ובימינו: „המשולש של הנגב תקוע בין שתי ארצות עוינות: מצרים ועמון”... ומעבר מזה משתרע מדבר סיני... שני ימים מתחברים דרך הנגב. הטכנולוגיה המודרנית תחולל בו נפלאות, תנצל אוצרותיו. חמש עשרה ערים בנות עשרת אלפים תושבים לפחות אפשר להקים בו תוך עשר שנים. צריך להביא אליו מים בכל דרך אפשרית. אין לסמוך על הרצועה הצרה שבין יפו לחיפה המכילה רובו של העם. „היא לא תעמוד לאורך ימים בלי ישוב רב ומבוצר במרחבי הדרום הנגבי”. בני דגניה ועין-חרוד ונהלל צריכים לעזוב את הוריהם ומקום הולדתם ולהדרים יחד עם המוני עולים. יש „לסוֹן תקציבי הפיתוח בעיקר דרומה; לעקור חלק גדול מבתי המלאכה והחרושת ולהעבירם דרומה; להעתיק כמה ממכוני המדע”... הנגב הוא העתיד. יש בו שפע של אנרגיה מן השמש, נחושת וברזל ואורניום. הוא מבורך באקלים הבריא ביותר בארץ. אם המדינה לא תחסל את המדבר — עלול המדבר לחסל את המדינה. וכך הוא יחם כינוסי נוער בצפון ובאשקלון ובבאר-שבע, ומגיע יחד עם מומחים לתכנית ההתיישבות האיזורית שתכליתה: פיזור האוכלוסין, ביטול ההסתגרות המפלגתית ב„נקודות” (קולקטיביות רעיונית), מיזוג גלויות, צירוף מגורי כפר ועיר ומקצועות עבודת הגוף הרוח. ועל כך יוצאים עליו בהתקפה נועמת דווקא עתוני השומר הצעיר והקיבוץ המאוחד: „מה פירוש תפחיתו מהמים בצפון הארץ כדי לסתום

פירצות בדרום, הרי תפגעו בהתיישבות הקיימת שהיא „מרכז יצור ומבצר עוז רוחני“? ובכלל סיסמת ההתיישבות האי-פוליטית היא צביעות... אבל חבל לכיש הוקם בכל זאת בהצלחה ובמרכזו קרית-גת. ובכן, האם לא השיג „הוקן“ את מבוקשו? וכלום לא הלכה אתו מפלגתו הוא יד ביד? והרי באר-שבע כבר עיר ואם בישראל, ואילת מוסיפה להתרחב. ברם, אילו היו מתפרסמים כל הדיונים והלחצים הפנימיים בענין פיזור האוכלוסין וחסמת הניפוח של תל-אביב ודרכי ההפעלה הממלכתית של תנועת עם רבה דרומה בסיוע „יש“ החלוצי — היה מתברר גודל הפער שבינו לבין כמה מן „המוסדות המוסמכים“, ואפילו בינו לבין התנועה החלוצית שלקתה בפילוג ובדפוסים מאובנים אשר „אינם הולמים הצרכים של ימינו“. בכונה פתחנו בנקודה זו, שבצימוד אליה אפשר להבין גם את היתר.

ג. פלעי-המהלוקת: שינוי משטר הבחירות

בתחילת 1954 התפטר בן-גוריון וקבע את מושבו בשדה-בוקר. לא כל העילות לכך ברורות לציבור. אבל המוסמכת שבהן הגיעה אל דפי השבועון „פנים אל פנים“ וזה לשונה: „אין לעסקני המפלגות כולם אלא חיוק הקליקות שלהם. ואני אינני מוציא את מפא"י מן הכלל. אלה בשם התורה, אלה בשם היזמה הפרטית, אלה בשם הסוציאליזם, דואגים למילוי שאיפותיהם האישיות. המשטר הוא רקוב. ומהו הפתרון? החלפת המשטר ע"י בחירות איזוריות ומשטר דו-מפלגתי. דבר זה יביא לאוירת יצירה ולשלטון דימוקרטי“. ויתר תולדותיו של רעיון שינוי המשטר על-ידי התרת הקשר הגורדי שלו (גילגול דמות המפלגות ומהות העסקנות הקנויית בישראל) כתובים על ספר דברי הימים לפלגות ישראל. מפא"י קיבלה את התכנית למצעה כאילו כפאה שד, ואף שהיה ברור לרבים ולא שלמים שהדבר ישנה לחלוטין את מעשה המרכבה של מועמדים לבחירות. אך פרט לציונים הכלליים ראו בכך כל המפלגות, מחירות ועד מפ"ם, „כונה לרודנות“, התקפה על הדימוקרטיה והנצחת שלטון מפא"י. הכל עשה בן-גוריון להפצת הרעיון: מאמרים, נאומים, ועדים ציבוריים, רק דבר אחד לא עשה: יצירת רצון טוב ואוירה של אמון לפחות מצד אחדות העבודה וחירות. בזמן האחרון נתברר לו שהשכבה הוותיקה במפא"י אף היא כמהה לגנוח את התכנית לעשר שנים ולהיערך עם אחה"ע על בסיס זה. בן-גוריון רצה לכוף על אחה"ע ומפ"ם איחוד המסגרות, משמעת הרוב בביצוע המעשה התכוף והשתחררות מן הדיבוק הדוגמטי של מנהיגיה הוותיקים. גם האופוזיציה החירותית והליברלית היתה נדחקת על-ידי כך בכיוון המרכז, כמו השמרנים באנגליה והריפובליקאים בארה"ב (דבר שהובלט על-ידי מפלתו של גולדוואטר). אך לא הרי אשכול כהרי בן-גוריון בדרך הגשמתה של תכנית האיחוד, כי ראש הממשלה היום הוא זקן עליו ואופטימי ולא זקן וזעם עדיין, וחזון אחר באמתחתו.

בתקופת פרישתו השנייה של בן-גוריון לשדה-בוקר התפרקה מפא"י מנזם הבחירות האיזוריות ויצקה דפוס חדש הידוע בציבור כ„מעריך“. כמעט אין ספק שהדבר הפך את בן-גוריון בין-לילה לצעיר בעשר שנים... אך הפעם נתקל בחזית מאוחדת של כל המשתוקקים להתראות פנים עם מפא"י ללא בן-גוריון.

העמדות לגבי המערך מגוונות מאד: אשכול והוותיקים רואים בו ערובה ליציבות ההנהגה ודרכה; אחה"ע רואה בו שלב להחזרת מפא"י בתשובה אל הסוציאליזם הישראלי במתכונת העבר; משה דיין ו"צעיריו" מדגישים הצורך להקדים לו דיין כלכלי, קרי: בקורת של מתכונת העבר; מנחם בגין וכמה מראשי הליברלים מקווים להיעזר בו לגיבוש חזית ליברלית וטעמם: מול השמאל הקופא על שמריו יופיעו הם כמייצגי העתיד; הדתיים חוזרים כתמיד להצגת השאלה: "טוב או רע ליהדות"; ורק בן-גוריון זועק חמס על אבדן תכניתו הגדולה לשיחורר המדינה משחיתות המפלגות בדרך הנהגת משטר דו-מפלגתי...

האם בחר בן-גוריון ברכיבה על סוס לבון רק אחרי ששקל ומצא שאין דרך אחרת לעכב המערך במתכונת זו? תיקו!

מעם — לעם סגולה, והשלכת יהב על משמרת צעירה

כאן אולי הגענו לאיזור המסוכן ביותר בדיאלקטיקה הבן-גוריונית. בראש וראשונה יש לדעת שבן-גוריון עצמו עבר תהליך מרחיק-לכת של הגדרה עצמית מחדש, ובמובן זה הוא כבר בבחינת ניאור-בן-גוריון, או "משמרת צעירה" לעצמו. על מנת להבין זאת יש לקרוא בעיון את שיחורושיגו בספרו "נצח ישראל". כאן נציין ראשי פרקים בלבד, לצורך רמז לדבר שלא נתברר כל צרכו. אם בעבר דרשו רבים במשמעות גירסתו של בן-גוריון "מעמד לעם", הרי ניתן כבר לראות בבירור כיבושו של שביל חדש "מעם — לעם סגולה". לפנינו נסיון לעצב השקפה היסטורית למדינת ישראל, שעניינה חוון העתיד. היהדות מושתתת על ייחודו ויעודו של עם חי וקים בארצו. אפילו ישו, כיהודי בן זמנו, סירב "לקחת לחם הבנים ולהשליכו לפני הכלבים" וכשנתבקש לתת עזרה לאשה כנענית ענה: "לא שולחתי כי אם לצאן אובדות לבית ישראל". שאול התרסי לעומתו אמנם נתחנך על ברכי היהדות, אבל היה יתהדי מ"התפוצות", שספג משהו מהתרבות היוונית. "שאול היה אולי גדול המתבוללים שקמו בעם ישראל... העמיד בניגוד לתורת ישראל כל הדת אך ורק על אמונה שבלב. הוא הכיר רק ביחיד ולא באומה". והנה דווקא העם שבישר חוון גאולה אוניברסלי והעמיד תורתו על הכלל של "ואהבת לרעך כמוך" — לא הלך שולל אחרי הדת החדשה שלבשה מחלצות אוניברסליות והטיפה שאין להתיצב בפני הבא להרע לך, וכשבא השלטון לידיה דיכאה ורדפה כל מי שלא נכנע לה". בשם דת האהבה נרדפו היהודים, ושוב: העם היחיד שעמד בפני נחשול האיסלאם האדיר ונשאר שלם בלב האימפריה שלו, הוא ישראל. ולבסוף באו המהפכות, הצרפתית והרוסית, בנחשולים אדיאיים שהשפיעו ועוררו, אך לא גרמו לעם שיכפור במהותו. "לאו דוקא מעצמות אדירות — אלא עמים קטנים מסוגלים להיות מזרי דרך לאנושות"... אבל "עצמאות רוחנית אינה שוללת זיקה כל-אנושית, כשם שעצמאות מדינית אינה סותרת זיקה בינלאומית". העמים גם יונקים ומושפעים זה מזה וכל אחד זכאי להיות עם סגולה אם הוא בוחר בכך. והלאה: "הגניוס היהודי, מימי הנביאים ועד איינשטיין, לא הכיר בשניות של חומר ורוח... האינטואיציה היהודית, בין זו הדתית ובין זו המדעית, עמדה מאז ומעולם על אחדות ההויה והיקום, למרות גילוייהם והופעותיהם המרובים". תכלית המעשים שלנו להיות

לאור גויים בדרך הגשמת עליונות הרוח. "חכמת ישראל" שבגולה היה לה רק מושא אחד: תרבות ישראל כשלעצמה. אבל במדינת ישראל שוב הופך ישראל לנושא החכמה וזו מקפת עולם ומלואו. "חכמת ישראל החדשה מן ההכרח שתכלול כל חכמת הטבע, היקום וההיסטוריה". כל מהותה של ההיסטוריה היהודית מסתכמת במלים: "איכות מול כמות". לחזון המשיחי שלנו יש תכלית, אבל אין לו תכלה. זהו סולם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה. "כל עליה אינה אלא שלב לעליה נוספת. והתתירה לקראת החזון לא תיפסק לעולם".

ובכן במה נוגע כל זה ל"משמרת הצעירה" דווקא? זוהי באמת כל השאלה. בן-גוריון מאמין בנוער הגדל בארץ ותולה בו את העתיד יותר מאשר באמצעות הירושה הביולוגית שהכל מודים בה. הוא רואה בו דור ראשון לגאולה. הוא נועד להיות נושא המורשה היהודית ההיסטורית. אין הנוער בימינו נופל מאנשי העלייה השנייה ואולי עולה עליה בזכות הנסיון שהצטבר, הנסיבות וקיום המדינה. אבל הוא עצמו, כלומר בן-גוריון, מתאווה לדחוק קצת את הקץ. בין הוותיקים רבים הדוגלים במטבעות שחוקות של ציונות וסוציאליזם. אבל בינתיים "הציונים" אינם עולים, והעולים אינם "ציונים". הסוציאליזם הכללי הוא דרך סלולה. אבל לא לכל אחד ניתן ללכת בדרך סלולה — — — תתכן מטרה ששום דרך מהדרכים הסלולות והקיימות אינה מובילה לקראתה. יש הלך ההולך למחוז-הפצו בדרך אשר שום רגל אנוש לא דרכה בה עד היום, ועליו להגיע למטרתו בארץ לא נודעת. להלך זה לא תועיל מפת הדרכים המשוכללת והמפורטת ביותר — — — ודרך חדשה לא תמיד אפשר לסלול בקו ישר, גם אם תהלך רואה ברורות הכיוון הרצוי, באשר המטרה מאירה לו כל הזמן מרחוק, יש ואינו יכול להתקדם בדרך הקצרה שהיא הישרה, כי המרחב זרוע מוקשים וחתחתים, הרים תלולים וגאיות עמוקים, ועליו לעקוף המכשולים ולנוע בזיגזאגים, בעליות ובירידות, ולפעמים גם בסיבובים מסובכים ונפתלים הנראים כאילו נסיגה לאחור, ובלבד שיתקרב בהתמדה וללא רתיעה למטרה הנכספת".

לא קשה להבחין מיהו ההלך הזה. קשה יותר לקבוע אם הרעיונות ההיוליים שלו מצטרפים באמת להשקפת-עולם שלימה. וכלום הצעירים הספוגים השראתו של ההלך, אשר אותם מאשימים שלא בצדק ב"ביצוע'זום", "ניהול'זום", "קארייריזם" וכיוצא באלה — האמנם מקבלים הם את המורשה הזו, שחותם העלייה השנייה טבוע עליה בטובתה?

בינתיים באה ההתמרדות נגד מנהיגותו של בן-גוריון וממילא נגד "המהפכה המתמדת" שלו. הועזעו הוא גדול, אך יתכן ויש לו פונקציה חשובה לגבי "הצעירים". הם יכולים כדוגמת אנשי העלייה השנייה לתבוע הרבה יותר מעצמם מאשר לעצמם. ואם כנהגה — הרי האומץ לתבוע מהעם במקום להיבלע בתהום תביעותיו הוא המבחן העיקרי. זאת אפשר לעשות רק עם תורה, תורת חיים כגון זו עליה מתגבא בן-גוריון.

יחס היהדות לנצרות

מאת הרב ד"ר שמעון פריכוש

א. בתקופה האחרונה התעוררה שוב בעולם הנוצרי בעיית עמדתו ליהדות. מתוך חיפוש דרכים לשפר את יחסו לעם היהודי. הדה של השאיפה הזאת נשמע בוויכוחים הארוכים של המועצה האקומנית של הכנסיה הקתולית ברומה בשנתיים האחרונות. שבה נתקבלה החלטה הטעונה עוד הצבעה סופית ואישורו של האפיפיור, נגד האנטישמיות והאשמת היהודים בצליבת אותו האיש^(*). כנראה באה הפעולה הזאת למען כפר במידת-מה על השתיקה המחפירה של ראשי „דת-האהבה“ בהישמד מיליוני קדושי-ישראל בידי המרצחים הנוצרים שבגרמניה. בקשר לחיזיון זה לא למותר הוא לעקב אחרי יחס היהדות לנצרות, ולעמוד מתוך כך על המאבק המתמיד של חכמי-התורה ללמד זכות על העמים הנוצרים, למרות כל מוקדי-האש וההשפלות האימות של הנצרות על עם ישראל, שלא חדלו בכל הדורות. מן הראוי לשים לב לקיטוב המוסרי שבתופעה זו: ביהדות הורו הנרדפים להתנהג עם הרודפים „בדרך-ארץ ובגמילות חסדים כישראל“, כמו שיתבאר בלא.

ב. מבחינה רעיונית היתה עמדת היהדות שונה לנצרות ולאיסלם. למרות סיבותיו האישיים למצוקת עמו בגלות ערב הזהיר הרמב"ם, כי אל לנו לגמול להם כרעתם בעלילה תחת עלילה; שומה עלינו על פי תורתנו שלא לסור מדרך האמת בבואנו לחרוץ משפט על טיב דתם, לגנות את הראוי לגנות, אבל גם לא להתעלם מן החיוב שבה. מן הראוי להביא בזה דבריו^(*) הספוגים אצילות מוסרית: „אלו הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל וכבר נכרתה מפיהם ומלבם, והם מייחדיים לאל יתברך ייחוד כראוי, ייחוד שאין בו דופי. ולא מפני שהם משקרים עלינו ומכזבים ואומרים, שאנו אומרים שיש לאל יתעלה בן, נכתוב אנחנו עליהם ונאמר שהם עובדי עבודה זרה. התורה העידה עליהם, אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר. והיא העידה עלינו שארית ישראל לא יעשה עולה ולא ידבר כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית. ואף שמתחילה היתה בבית-תפילתם עבודה זרה, אך עכשו כולם לבם לשמים. טעותם וטיפשותם בדברים אחרים הן שאי-אפשר לאומרן בכתב, מפני פושעי ורשעי ישראל (המלשינים), אבל בייחוד השם יתעלה אין להם טעות כלל“.

ג. אכן בנוגע לנצרות דעת הרמב"ם, שאינה דת מונואיטית טהורה עקב אמונתם בשילוש. וכן הורה^(*) להלכה כי „הנוצרים עובדי עבודה זרה הם“. השקפתו

(*) פרק מהספר „חקרי יהדות“, שיופיע בקרוב.

(1) ראה מאמרו של ד"ר י. רונטאל „עם פתיחת המושב השלישי של המועצה האוקומנית“, „הדואר“, י"ב תשרי, תשכ"ה.

(2) תשובות הרמב"ם, הוצאת מקיצי נרדמים, סימן שסט.

(3) רמב"ם, הלכות עכו"ם, פ"ט, ה"ד, בדפוסים נתחלפה המלה נוצרים ב„אדוים“ וכדומה מאימת הצנזורה.

זו של הרמב"ם היא בהתאם לדעתו, כי מעיקרי אמונת-אמת הוא שהבורא יתברך אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף, ואין לו שום דמיון כלל, ולכן קבע⁽⁴⁾: האומר שיש שם מנהיג, אבל הם שנים או יותר, והאומר שיש שם רבון אחד, אבל שהוא גוף ובעל תמונה, הרי זה מין שאין לו חלק לעולם הבא. אמנם הראב"ד⁽⁵⁾ השיג על הוראה זו בנוגע להגשמה: „למה קרא לזה מין, וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בו המחשבה לפי מה שקראו במקראות, ויותר מה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעת". אולם הרמב"ם הלך בהשקפתו על הנצרות בעקבות רב סעדיה גאון, הכותב על הנצרים⁽⁶⁾: „שישימהו — להשם — שלושה, ויצאו אל הכפירה". וידועה הדעה המנוגדת, בזה של רבנו תם, שבני-נח לא הוזהרו שלא לשתף שם שמים ודבר אחר⁽⁷⁾.

הרמב"ם דחה באיגרת תימן לא רק את אלוהותו של ישו, אלא מצא לנחון להוכיח את הטעות שבאמונת משיחיותו, היות והתנכר ליעודי גאולת ישראל, שהיא חלק בלתי נפרד משליחות משיח ה' לפי נביאי ישראל, וגם ביד החזקה הוא כותב⁽⁸⁾: „אף אותו איש, שדימה שיהיה משיח... וכי יש מכשול גדול מזה, שכל הנביאים דיברו שמהמשיח גואל ישראל ומושיעם, מקבץ נדחיהם ומחזק מצוותם, וזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם, ולהחליף התורה, ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי השם".

אך אחרי הביקורת הקשה הזו נשאר הרמב"ם נאמן לשיטתו המוסרית, לשבח בדתות אחרות את הראוי לשבח, והוא אינו מהסס לציין את השינוי שחל בעולם האלילי לרגל התפשטות הדתות המונותיאסטיות העשויות לקרב אותו מעט לאמונת היחוד של היהדות, ואף מביע דעתו, כי הדתות האל תסוללנה דרך לימות המשיח אצל אומות-העולם. הוא ממשיך את הערכתו האמורה על הנצרות⁽⁹⁾ לאמור: „אך מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגן, כי לא דרכנו דרכו ולא מחשבותינו מחשבותיו, וכל הדברים האלה — של אותו איש — ושל זה הישמעאלי (מחמד) שעמד אחריו, אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח, ולתקן את העולם כולו לעבוד את השם ביחד, שנאמר⁽¹⁰⁾, כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד. כיצד? כבר נתמלא העולם מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי-לב, הם נושאים ונותנים בדברים אלו ומצוות התורה, אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות, ואלו אומרים דברים נסתרים יש בהן ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח וגילה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום ונשא, מיד הם כולם חוזרים, ויודעים ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם

(4) הלכות תשובה, פ"ג הי"ז.

(5) שם.

(6) אמונות דעות, מאמר ב', פרק ה'.

(7) תוספות סנהדרין, סג ד"ה אסור.

(8) רמב"ם הלכות מלכים, פ"א, ה"ד, שנשמט ברוב מהדורות על ידי הביקורה.

(9) שם.

(10) צפניה, ג.

ואבותיהם הטעום. אמנם אין הרמב"ם יחידי בהשקפה זו, כי גם רבי יהודה הלוי⁽¹¹⁾ חשב: „אלה האומות, הנוצרים והמוחמדים, הם הצעה והקדמה למשיח המיוחב". ד. בהערכתו את הנצרות באיגרת תימן מן הראוי לעמוד על שתי נקודות שבדברי הרמב"ם. הוא כותב: „התנכל בעצתו להתודע בשם נבואה, ולחדש את מבלעדי תורת ה', והודיע ברבים, ששתי תורות מאת השם. וכוונתו לחדש הספק ולהכניס מבוכה בלבותינו, בהיות התורה האחת הפך האחרת, ושתייהן מכוונות לאלה אחד... ותחילת מי שמצא זו הדעת היה ישו הנוצרי, והוא מישראל אף-על-פי שהיה אביו גוי ואמו ישראלית, העיקר בידינו גוי ועבד שבא על בת ישראל הולד כשר"⁽¹²⁾. ... הוא הביא לחשוב שהוא שלוח מהשם לבאר ספקות התורה, ושהוא משיח היעוד לנו על ידי כל נביא, ופירש התורה פירוש המביא לביטול כל התורה וכל מצוותיה.

רבים נילאו למצוא מקור בספרותנו העתיקה לדעה זו, שאבי ישו לא היה יהודי. ביחוד תמוה הדבר שדעה זו רווחת בספרות האנטישמית שבתקופה האחרונה המבקשת להוכיח, שאין הנצרות תולדת היהדות, הנוצרים המכבדים את היהודים משום שגואלם יצא מקירבם אינם אלא טועים, כי באמת ישו נולד מאב בלתי יהודי. צוררי ישראל כתיאודור פריטש⁽¹³⁾ וה. סט. צ'מברלין⁽¹⁴⁾ ואף החוקר פרידריך דליטש⁽¹⁵⁾ כולם מתנבאים בסיגנון אחד, כי מייסד דתם נולד מגוי. ואמנם נראה שהרמב"ם למד זאת ממאמרו של רב חסדא בתלמוד⁽¹⁶⁾, האומר כי בעלה של אמו של אותו איש היה סטדא, והבועל היה אחד בשם פנדירא, ונולד איפוא לא מבעלה היהודי של מרים. ורבנו תם רוצה להוכיח⁽¹⁷⁾ „דאין זה ישו הנוצרי", שרב חסדא מתכון אליו, כי לפי המסופר בתלמוד⁽¹⁸⁾ דחה יהושע בן פרחיה לישו בשתי ידים. אולם ר' יהושע בן פרחיה היה זמן רב קודם, כי הוא חי בערך 150 שנה לפני הספירה הנהוגה, וישו היה בזמן הנציב פונטיוס פילאטוס, שהיה בארץ-ישראל בשנות 26-36 לספירה המקובלת. צדק איפוא הרמב"ם שאיחר בהרבה את זמנו של אותו איש, והמסופר על רבי יהושע בן פרחיה הכוונה על איש אחר ולא על ישו הנוצרי. בכל אופן על פי ההלכה קבע הרמב"ם שהוא נחשב כיהודי.

ה. יש ותמהו גם על דעתו של הרמב"ם שבאגרת-תימן וגם בספרו „יד החזקה" הוא כותב כי ישו רצה לבטל את תורת-ישראל, וביאר את התורה באופן „המביא לביטול כל התורה וכל מצוותיה". ההשקפה הזאת עומדת „לכאורה" בניגוד למקובל כיום בחוגי חוקרי הנצרות, שמייסדה ציווה לבל לסור מן חוקי התורה ומצוותיה, ורק תלמידו שאול מתרשיש שיחרר את מאמיניו מחיוב קיום תורת-ישראל.

(11) כוזרי, מאמר ה, פרק כד.

(12) יבמות, מה.

(13) בספרו „היכחות נגד השם", 1913.

(14) בחיבורו „יסודות המאה הי"ט".

(15) „התרמית הגדולה", 1920.

(16) שבת, קד ע"ב ונשמט ע"י הצנזורה.

(17) שם, תוספות ד"ה בן סטדא, ג"כ נשמט מחמת הביקורת.

(18) סנהדרין, ק"ז, נשמט ברוב המהדורות.

אולם נראה, שהרמב"ם בא בצדק לידי מסקנה זו, אחרי שהבחין בסתירות הגלויות שבדברי אותו איש כפי שנמסרו בספרי האוונגליון. מצד אחד הם שמים בפיו דברי נאמנות לתורת־משה באוהרתו⁽¹⁹⁾: „אל תדמה, כי באתי להפיר התורה או הנביאים. לא להפיר באתי כי אם למלאות. כי הן אמנם אנוכי מגיד לכם, עד אשר השמים הארץ יעבורון לא תעבור יוד אחת מן התורה, אף לא תג אחר, כי כולם יקומו. לכן כל המפיר אחת „ממצוות קטנות אלו והורה כזאת לאנשים, נקלה יקרא במלכות־שמים, והעושה אותן מלמד לעשותן נכבד יקרא במלכות־שמים“. ולא עוד אלא שציווה לשמור גם את התורה שבעל־פה ואמר⁽²⁰⁾: „הסופרים והפרושים יושבים על כסא משה, לכן כל אשר יאמר אליכם לשמור תשמרו ועשיתם“.

מאיך נמצאים אימרות מפיו המגלות, כי כוונתו היתה לבטל את התורה מסיני ולהחליפה בתורתו הוא, ושאל מתרשים תורת רבו דיברה מתוך גרונו. אחרת קשה להבין, איך מעריצו של אותו איש, שהיה מסור לו בקנאות מופרות ומאמין באלהותו, יטיף לשיטה המנוגדת ניגוד גמור לתורת רבו. מתקבל איפוא על הדעת, שבדבריו על נאמנות לתורה והכמיה נאמרו רק מן השפה ולחוף, למען הרגיע את הרוחות, שהתקוממו לו ולחידושיו, בשעה שהמאמרים שנפלטו מפיו על התנגדותו לתורת־ישראל גילו את אשר היה בלבו פנימה. כי באותו פרק, בו הוא מורה לקיים דברי חז"ל באשר הם יושבים על כסא משה, הוא שופך בוז עליהם כתנפים וצבועים המקילים לעצמם ומחמירים לאחרים: „כי קושרים משא כבוד מגשא ועומסים על שכם אנשים; ואין את נפשם להגיע אותו גם באצבע“. וכן הוא מתיר לעבור על מצוות המפורשות בתורה. כאשר חכמי־ישראל התאוננו לפניו על שתלמידיו מחללים שבת בפרהסיא בקוטפם מלילות בשבת, הצדיק ישו את מעשיהם בטענו⁽²¹⁾ „בן־האדם אדון השבת הוא“. וכן ביטל כל דיני מאכלות אסורים שבתורה, כי „לא הנכנס אל הפה מטמא את האדם, כי אם היוצא מן הפה“⁽²²⁾.

הרמב"ם שהעיד על עצמו, כי קרא כל הספרים ממקצוע האסטרולוגיה כדי להוכיח את אפסותה, היה בלי ספק בקי בספרות הדתות האחרות לשם ביסוס אמיתות תורתו, ועמד על טיבם וכוונתם של מאמריו הדו־פרצופיים של אותו איש, שהאוונגליון ייחסם לו, ובא לידי הכרה, שאם נאמין לאבות הנצרות, נמצא שישו יזם בחביון לבו לבטל תורת־ישראל, אף שלפעמים לבו לפיו לא גילה מיראת חכמי־התורה ורוב העם שנהו אחריהם.

ו. ובכל זאת מצא הרמב"ם לנחוף להצביע, כאמור, על החיוב שבדתות שגולדו על ברכי היהדות בהשפעתן על העולם האלילי. ביחוד הבליט את ההבדל שבין דת־ישראל לבין בנותיה בזה, שבשעה שהן דנות לגיהנום ולדראון־עולם כל בְּיַד־ת אחרת, מנחילה דת־ישראל חיי־עולם לכל אדם הסר מרע ועושה ללא הבדל דת וגזע. באחת מאגרותיו⁽²³⁾ כותב הרמב"ם:

(19) מתי ה, יז.

(20) מתי כב.

(21) מתי יב.

(22) שם, סז.

(23) באגרת לרבי חסדאי הלוי הספרדי מאלכסנדריא.

וַמָּה שֶׁשָּׂאלְתִי עַל הָאוֹמוֹת, הוּא יוֹדֵעַ דְּרַחֲמָנָא לְבָא בְּעִי, וְאַחֲרֵי כוּונַת הַלֵּב הֵם הַדְּבָרִים. וְעַל כֵּן אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ²⁴ חֲסִידֵי אוֹמוֹת־הָעוֹלָם יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. אִם הִשְׁיִגוּ מִה שֶׁרָאוּ לְהִשְׁיֵג מִיִּדְעַת הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, וְהִתְקִינוּ נַפְשָׁם בְּמִידוֹת טוֹבוֹת. וְאִין בְּדַבְרֵי סַפְקֵי, שְׂכַל מִי שֶׁהִתְקִין נַפְשׁוֹ בְּכַשְׁרוֹת הַמִּידוֹת וְכַשְׁרוֹת הַחֲכָמָה בְּאַמּוֹנַת הַבוֹרָא יִתְבָּרֵךְ, בּוֹדָאֵי הוּא מְבַנֵּי עוֹלָם הַבָּא. וְעַל כֵּן אָמְרוּ חֲכָמֵי־הָאֵמֶת רַבּוֹתֵינוּ²⁵ עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם: אֲפִילוּ נוֹכְרֵי וְעוֹסְקֵי בַתּוֹרַת מֹשֶׁה רַבִּינוּ עִיָּה, הֵרִי הוּא כְּכַהֵן גָּדוֹל... וְאִין בּוֹזֵה סַפְקֵי, שְׁדַאבּוֹת²⁶ וְנוֹחַ וְהָאֵדָם הַרְאִישׁוֹן, שְׁלֵא שְׁמַרוּ כָּלֵל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה, לֹא יִהְיוּ בְּגִיהָנוּם, אֲלֵא בּוֹדָאֵי כִּיוֹן שְׁהִגִּיעוּ וְהִשְׁיִגוּ מִה שֶׁרָאוּ לְהִתְקִין, הֵרִי הֵם בְּמַעֲלָה עֲלִיוֹנָה²⁷.

ז. הַרְמַבְּיָם הִיָּה הַרְאִישׁוֹן בֵּין חֲכָמֵי־יִשְׂרָאֵל, שֶׁמֵּתַח בִּיקוּרַת חֲמִירוֹה, עַל הַנְּצִרוֹת וּמִיִּסְדָּה מֵתוֹךְ בַּחֲנִינַת תּוֹרַת־הַיְהוּדוֹת. וְאַמְנָם בּוֹזֵה הִיָּתָה בִּירוֹ מִסוֹרַת מִתְּחִמֵי־הַתְּלַמּוּד, שֶׁאִף הֵם לֹא מִנְעוּ אֶת עַצְמָם מִלְּהוֹקִיעַ אֶת מְשִׁיחִיתוֹ שֶׁל אוֹתוֹ הָאִישׁ וְדָחוּ בְּשֵׁתֵי יָדַיִם אֶת אֱלֹהוֹתוֹ, שֶׁרָאוּ בּוֹזֵה כְּפִירָה בְּעִיקְרֵי הַמַּאֲמָרִים עַל הַנְּצִרוֹת שֶׁבַתְּלַמּוּד וּמְדַרְשִׁים נֹאסְפוּ וְנִדְוְנוּ בְּסַפְרוֹ שֶׁל ר. טַאֹוֶרְס הַרְפּוֹרֵד²⁸.

אֲכַן הַבְּעִיָּה הַזֹּאת מִשְׁתִּי בַּחֲנִינּוֹתֶיהָ, הֵינּוּ יַחַס יֵשׁוּ לִיהוּדוֹת וַיַּחַס הַיְהוּדוֹת אֵלָיו, נִדְוְנָה בְּהַרְחַבָּה בִּישְׂרָאֵל וּבְעַמִּים. יֵשׁ שֶׁרָאוּ בִּישׁוֹ יְהוּדֵי נֶאֱמָן, עַל יִסוּד הַכְּרוֹתוֹ שֶׁבָּא רַק לְבִנְיֵי־יִשְׂרָאֵל. הוּא צִוּוּהָ לְשָׁנִים־עֶשֶׂר שְׁלִיחֵיו²⁹: „אַל תְּשִׁימוּ פַעְמִיכֶם לְדֶרֶךְ הַגּוֹיִים, וְאַל עֲרִי הַשׁוֹמְרוֹנִים אֶל תְּבוֹאוּ, כִּי אִם לְצַאֵן אוֹבְדוֹת מִבֵּית־יִשְׂרָאֵל תֵּלְכוּ“. פַּעַם הַתְּבַטָּא אִף בְּרוּחַ קְנָאוֹת לְאוֹמֵי־צָרָה, בְּנִיגוּד לְתוֹרַת־הַפִּירוּשִׁים הַסּוֹבְלָנִית הַמְּצוּוּהָ לְבַקֵּר חוֹלֵי עוֹבְדֵי אֱלִילִים³⁰, וּבְסִירוֹבוֹ לְרַפָּא בַת אֲשֵׁה כְּנַעֲנִית אָמַר³¹: „לֹא שׁוֹלַחְתִּי כִּי אִם לְצַאֵן אוֹבְדוֹת לְבֵית־יִשְׂרָאֵל, וְלֹא נִכּוֹן לְקַחַת אֶת הַחֵם הַבְּנִיָּים וְלְהַשְׁלִיכּוֹ לְפָנַי הַכְּלָבִים“. וְכַבֵּר הַזּוֹכְרֵנוּ אֶת אוֹהֲרָתוֹ, שְׁלֵא לְעַבּוֹר עַל מְצוּוֹת הַתּוֹרָה, וְשֶׁלֹּא לְסוֹד אֲפִילוּ מְדַבְּרֵי הַסּוֹפְרִים חֲכָמֵי־יִשְׂרָאֵל. עַל יִסוּד הַמְּקוֹרוֹת הָאֵלֶּה, וְבַהֲעֲלָמוֹת מִמַּאֲמָרֵי הַמְּלָאִים זִילוּל בְּמַצּוֹת הַתּוֹרָה וְשִׁנְאוֹה לְחֲכָמֵי הַתּוֹרָה הַרְצִיא וְזוֹלְהוּיִן³² מִשְׁפֵּט חֲרוֹץ לְאִמּוֹר: „יֵשׁוּ לֹא הִיָּה נּוֹצְרֵי אֲלֵא יְהוּדִי“. לְיַדֵּי מִסְקֵנָה מְנוֹגַדַת לְגַמְרֵי בֵּא הָאֲרֹנָאק³³ שֶׁמֵּתוֹךְ צְרוּת־עֵינַי בְּהַשְׁפַּעַת הַיְהוּדוֹת עַל הַנְּצִרוֹת הַתְּאֵמָץ לְהוֹכִיחַ, כִּי אִין כָּל דְּמִיּוֹן בֵּין תּוֹרַת־מֹשֶׁה הַזֶּה הַנּוֹצְרִית.

בֵּין חוֹקְרֵי יִשְׂרָאֵל הִירְבָּה לְעַסּוֹק בְּשִׂאלָה זוֹ גַרְן³⁴, וְגַם הוּא כּוֹלְהוּיִן הוֹכִיחַ, כִּי יֵשׁוּ לֹא חִידֵשׁ כְּלוֹם בְּמוֹסַר מִה שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְפָנָיו בְּסַפְרוֹת יִשְׂרָאֵל. לְדַעָה זוֹ

24 סְנֵהוֹרִין, מֵא.

25 ב"ק, לֵח.

26 לְפִי מִסוֹרַת אֲגוּדָה קִיָּים גַּם אֲבָרְהָם אֶת הַתּוֹרָה כּוֹלָה (יוֹמָא, כח) וְכֵן הָאֲבוֹת יִצְחָק וַיַּעֲקֹב קִיָּיְמוּ מִה שֶׁכְּתוּב בַּתּוֹרָה (וַיִּקְרָא, ב, ח).

27 Christianity in Talmud and Midrash, 1903

28 מתי, י.

29 גִּישׁוֹן, סֵא.

30 מתי, טו.

31 J. Wellhausen, Einleitung in die drei Evangelien, 113 עמוד 1905, Berlin

32 Adolf Harnack, Das Wesen des Christentums, 1900

33 — Geschichte der Juden, 1905, III, 217-313 עמודים

הסכימו גם גייגר וסופרים אחרים. פאול גודמאן³⁴) מנסה לסכם את ההשקפה הזאת הרווחת בין חוקרים יהודיים בדברים אלה: „היהדות מבדילה בין ישוע ההיסטורי לבין ישוע של הברית החדשה. ישו היה מונותאיסטון יהודי טהור; חוץ לפרט אחד שלא להתנגד לרע לא לימד שום אידיאה מהפכנית במוסר. ההבדל היסודי בין היהדות והנצרות היא השאלה, אם ישו אלוה או בשר ודם. האמונה בישו קשורה באמונת השילוש. העמדה שלנו לשאלה זו היא שלילית בהחלט. אין מקום לישו בדת ישראל. ערכו של ישו ליהודי הוא במסגרת תולדות העולם... שהביא אור לגויים רבים בעולם“.

ה. את דעות חוקרים יהודיים מן הדורות האחרונים בדבר יחס היהדות לנצרות בירר באחרונה בירור יסודי פרופ. יעקב פליישמן בספרו „בעית הנצרות במחשבת היהודית ממנדלסון עד רוזנצווייג“³⁵). אולם עיקר משימתנו במאמר הזה היא לעמוד על השקפות חכמי-התורה, שהשתלשלו מן דעת הרמב"ם המבוררת לעיל. אופיינים בזה הם דברי הרמב"ן³⁶). בהסתמכו על דעת הרמב"ם האמורה הוא מטעים את השפעת היהדות על העמים הנוצרים במקומות שיהודים יושבים בתוכם. בשעה שעמים הרחוקים מישוב יהודי משוקעים באלילות, מפני שלא נגה עליהם אור אמונת-ישראל, והוא כתב: „אל תשבשו באומות שאף הם נוחלי התורה. הן קרובות לאמצע הישוב — מקום ישוב יהודי — כגון הנוצרים והישמעאלים, לפי שהעתיקו התורה ולמדוה, וכשגברה רומי על קצת הקצוות למדו ממנה תורה, ועשו חוקים ומשפטים דוגמא של תורה. אבל בני-אדם יושבי הקצוות הרחוקות בהמות גמורות הם, ועליהם אמר הכתוב“³⁷): „האיים הרחוקים אשר לא שמעו ולא ראו את כבודי. והאומות מתחילה כך אמרו, שנאמר“³⁸): „ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת; למדנו שלא היו באותו זמן אומה ולשון בעולם שיהיו להם נימוסים טובים וישרים ישובי המדינות כישראל“³⁹). אחרי כך מביא הרמב"ן שם לחיזוק דבריו את דעת הרמב"ם האמורה, שהנצרות והאיסלאם באו לתקן דרך למלך המשיח בתוך הגויים על ידי הפצת דברי תורה ביניהם, ולימות המשיח יכירו גם הם את אמיתות תורת ישראל.

הרמב"ן ופוסקים שאחריו לא הסכימו לדעת הרמב"ם, שהנוצרים הם עובדי עבודה זרה, וחשבו כרבנו תם, שבני-נוח לא הוזהרו על השיתוף, אם כולם מודים שאמונת-השילוש ליהודי היא עבודת אלילים. גם ר' יצחק פרופיאט דוראן האפודי כותב⁴⁰) בסוף המאה הי"ד: „מעולם לא כיוון המשיח המדומה לעשות עצמו אלוה, ואפילו תלמידיו לא אמרו אלהינו ישו, אלא חשבוהו היותו מביח המין האנושי“.

האפודי כבר עמד בזה על ההבדל שבין ישו ההיסטורי ובין דמותו האגדית שבאזונגליון.

34) בספרו The Synagogue and the Church

35) הוצאת האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשכ"ד.

36) „כתבי הרמב"ן“ מהדורת שעועל בהוצאת מוסד הרב קוק, חי"א, עמוד קמ"קמ"א.

37) ישעיה, י.

38) דברים, ד.

39) בספרו „כלימת הגויים“.

אכן רבי יעקב עמדין (1697-1776) הרחיק ללכת בהגנתו על אותו איש מכל קודמיו. לפי דעתו היתה כוונת ישו לייסד דת חדשה רק לעובדי-אלילים בלבד, חזו בניגוד למה שמובא בשמו בכמה פעמים באוונגליון, שבא רק לבני-ישראל, וכבר הזכרנו לעיל את מאמריו בזה. ר"י עמדין כותב⁴⁰): „אבל באמת גם לפי דברי כותבי האוונגליון אין שום יהודי רשאי לעזוב תורתו... מכאן נראה בבירור, שהנוצרי ושלוחיו לא באו לבטל תורה מישראל חס וחלילה... אבל הוא הדבר אשר דיברתי, שלא בא זה, כמחשבת כותבי האוונגליון, שבא הנוצרי לבטל דת היהדות לגמרי, רק לאומות בא לייסד להן דת מן או והלאה, ואף היא לא חדשה כי אם ישנה, אלא שבע מצוות בני-נוח ששכחו וחזרו שלוחי הנוצרי ויסדן מחדש, אך כל זרע ישראל, וכן הנימול ונכנס לדתם, הוא מחויב בשמירת כל מצוות התורה בלי שום גרעון, אבל לאומות העולם הגיח שבע מצוות שנתחייבו בהן מאז... ומרגלא בפני, שהנוצרי עשה טובה כפולה בעולם: מצד אחד חיזק תורת-משה בכל עוז כנ"ל, ואין אחד מחכמינו, שדיבר יותר מזה בפה מלא בחיוב קיום נצחי לתורה, ומצד אחר לאומות-העולם היטיב הרבה שביטל עבודה זרה והסיר הפסילים מהם וחיוב אותן השבע מצוות, שלא יהיו כבהמות שדה, ויכה להם במידות מוסריות, ובה החמיר עליהם יותר מאד מתורת-משה, כנודע". יש להתפלא על לוחם קנאי נגד משיחיות שקר כר"י עמדין, שבבואו ללמד זכות על הנוצרי הפריזו על מידת האובייקטיביות, בהתעלמו מן עמדתו השלילית של אותו איש למצוות התורה כשמירת שבת, ולא עמד על דו-המשמעות באימרותיו על תורת-ישראל הסותרות זו את זו, ולא נח דעתו של ר"י עמדין עד שעשהו לאותו איש ל"מחוק תורת-משה בכל עוז"...

פ. בספרות ההלכה אנו מוצאים הערכה יותר חיובית על הנצרות המאוחרת, היות ומאמיניה השתחררו מן היסודות האליליים, שחדרו לתוכה בתקופותיה הראשונות, והתקרבו יותר לאמונת היחוד. עוד במאה השתיים-עשרה יצא רבנו תם⁴¹) בהגנה על העמים הנוצרים, שלפי דעתו אין דינם כעובדי עבודה זרה, וכל החומרות בהלכה כלפי עכו"ם אינם חלים עליהם, היות „ובזמן הזה כולן נשבעים בקדשים שלהם ואין תופסין בהם אלהות, ואף-על-פי שמה שמזכירין עמהם שם שמים כוונתם לדבר אחר, מכל מקום אין זה שם עכו"ם, גם דעתם לעושה שמים וארץ, ואף-על-פי שמשתפים שם שמים ודבר אחר, לא אשכחן דאסור לגרום לאחרים לשתף, ולפני עור ליכא, דבני-נוח לא הוזהרו על כך". וכן פסק הרמ"א⁴²) להקיל „בעשיית שותפות עם האומות בזמן הזה, משום שאין האומות בזמן הזה נשבעים בעבודה זרה, ואף-על-גב דמזכירין העבודה זרה, וכוונתם לעושה שמים וארץ". ורבי משה רבקהש⁴³) הורה: „אלה הגויים אשר אנחנו אומה ישראלית גולים בצל שלהם מפוזרים ביניהם, הם מאמינים בחידוש העולם וביציאת מצרים ובכמה עיקרי הדת, וכל כוונתם לעושי שמים וארץ, כמו שכתבו הפוסקים, והביאם הרמ"א באר"ח סימן קנו

(40) באיגרת שבסוף סדר עולם רבא וזוטא.

(41) תוספות סנהדרין, סג, ד"ה אסור, ובכורות, ב, ד"ה שמא.

(42) רמא או"ח, סימן קנו.

(43) באר הגולה, ח"מ, סימן תבה.

בהגה, לא די שאין איסור להצילם, אלא אפילו אנחנו חייבים להתפלל לשלומם, וכתב הרמב"ם, דהלכה כרבי יהושע⁴³) דחסידי אומות-העולם יש להם חלק לעולם הבא⁴⁴.

ולראי"ה קוק⁴⁵) שיטה מעמיקה משלו, המבליטה את ההבדל המהותי בין דת-ישראל לדתות מונותאיסטיות אחרות, אך יחד עם זה מעריכה הערכה חיובית את ההישגים הגדולים של אומות-העולם בתחומי התרבות וההגות. "על דבר האמונות הזרות — כותב הרב קוק לשואלו — אומר לכ"ג את דעתי, כי לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל, כמו שאין אנו מכוונים הרס כללי לעולם ולאומיו כולם, כי אם תקנתם והעלאתם, הסרת סיגיהם, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל להשפיע עליהם טללי אורות: והסירותי דמיו מפיו ושקוציו מבין שניו, ונשאר גם הוא לאלקיו⁴⁶". וזה נוהג אפילו באליליות, וקל-חומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת-ישראל. וגדולים דברי הגר"א ז"ל⁴⁷): ואת עשו שנאתי⁴⁸), את הטפל לעשו, אבל עיקרו שיהא ראשו בהדי אבהן דעלמא גניו. ועל כן דאיתי פניך כראות פני אלקים⁴⁹) אמר איש האמת יעקב איש תם ודברו לא ישוב ריקם. ואהבת-אחים של עשו ויעקב, של יצחק, וישמעאל תעלה על אותן המהומות, שהרשעה הנכרכת בטומאת הגויים גררה אותן, תתגבר עליהן ותהפכן לאור ולחסד עולם. דעה רחבה זאת ממותקת במיתקה ודיבשה של תורת-אמת, צריכה להתלוות על כל אורחותינו באחרית הימים⁵⁰). ועוד הורה הרב קוק⁵¹) "העיקר הוא כדעת המאירי⁵²), שכל העמים, שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחברו, הם כבר נחשבים לגרים תושבים בכל חיובי האדם⁵³). ומהו דינם של גרים תושבים? על זה עונה הרמב"ם⁵⁴): "וכן יראה לי, שנוהגים עם גר תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווים להחיותן⁵⁵".

(43) סנהדרין, קה.

(44) "איגרות ראי"ה", ח"א, איגרת קיב.

(45) זכריה, ט.

(46) בליקוטים שבסוף ספר "סערת אליהו".

(47) מלאכי, א.

(48) בראשית, לג.

(49) "איגרות ראי"ה", ח"א, עמוד צט.

(50) המאירי על ב"ק, לח.

(51) הלכות מלכים, פ"י, תי"ב.

„ידידי מה אנוש עפר ואפר“

פתיחה לר' יהודה הלוי

מאת ד"ר יהודה ליב וינברגר

לזכר ד"ר שמעון ברנשטיין

ידידי מה אנוש עפר ואפר תהלת ל לרבי און
לספר "הלא כסאון מספר את כבודו" בלי
זומר בלי מכתב וספר "והסיבה והמסבב מעידיס"
בלי מכתב בלי מספר וסופר "דרביו עלמון משן פנ
איש" והוא אמר ומדי עץ ויפר "הלא
הוא יה אחי האחים; שמו חנון והוא יחוס
יכפר" / תס

השיר הזה שעדין לא נדפס וגם אינו נזכר באוצר השירה והפיוט של דוידזון נמצא בכתב יד של הואטיקאן, 320 דף תע"ח, במחור האיטאליאני. למעלה מהשיר כתוב: „סדר יום שני לשמיני עצרת, פתיחה לר' יהודה הלוי ז"ל“. ובשולי העמוד יש רשימה: „בניגון אקדמך בלב נשבר“). למטה מהשיר יש ששה עשר שירים אחרים הנאמרים ביום שני של שמיני עצרת. רובם באים בתור „קונטריס“ (לדברים ל"ג, ובפרט לדברים ל"ד, בו מתואר פטירת משה רבינו. מאלה יש לציין את היוצר, „אדון שת ארוכה“ לר' יוסף טוב עלם, שאינו נזכר באוצר של דוידזון וגם את ה„קדיש לר' שבת“ שמתחיל: „יתגדל שמך ממכון כסאך“. לפי דעת צונץ היו אומרים את ה„קדיש“ הזה רק ביום האחרון של פסח). נראה, אפוא, שעורך מחזור האיטאליאני בכתב יד שלנו הכניס את ה„קדיש“ הזה

- Cf. *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae*, ed. Assemani, (Paris, (1930), Vol. 1, no. 320.
(2) נראה כי הכונה לפיוט הנרשם ע"י דוידזון באוצר שלו באות א' סי' 3716.
(3) Cf. *Bibliothecae Apostolicae*, p. 478.
(4) Cf. L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, (Berlin, (1865), p. 597.

לשמש בתור קדיש למשה רבינו. העובדה שהמתפללים היו מקוננים את פטירת משה רבינו בחג של שמחת תורה מצינו גם במחזור האיטאליאני של ליורנו. תרטי"ו, חלק ב' דף קצ"ב, וגם בעוד מנהגים אחרים.)

הפתיחה שלנו דומה בלשון ובסגנון לאותן „פתיחות להספד“ שחיבר ר' יהודה הלוי (*). ונראה שעורר המחזור שלנו התכוון בזאת להספיד את משה רבינו אע"פ שאינו ברור אם זאת היתה כוונת המשורר.

יְדִידֵי מַה אָנוּשׁ

— — — — —

יְדִידֵי מַה אָנוּשׁ עֵפֶר וְאֶפֶר / תְּהִלַּת אֵל לְדַבֵּר אוּ לְסַפֵּר ?
 הֲלֹא כִּמְאוּ מְסַפֵּר אֶת כְּבוֹדוֹ / בְּלִי אִמְרָה, בְּלִי מִכְתָּב וְסִפָּר,
 וְהַסְפָּה וְהַמְסַבֵּב מְעִידִים / בְּלִי מִכְתָּב בְּלִי מְסַפֵּר וְסוֹפֵר.
 הֲרַכְּיוּ נְעֻלְמוֹ מַעִין בְּנֵי אִישׁ / וְהוּא אָמַר וּמִי יַעֲזֵב וְיִפֵּר ?
 הֲלֹא הוּא יְהוָה אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים / שְׁמוֹ חֲנוּן וְהוּא רַחוּם יִכְפֹּר.

(5) צי א. עמשיין, מקדמוניות היהודים, א. מ. הברמן, עורך, (ירושלים, תשי"ז), דף קי"ט.
 Cf. L. Zunz, *Die Ritus des synagogalen Gottesdienstes*, (Berlin, 1859)
 p. 87f.

ראה אברהם יערי, תולדות חג שמחת תורה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ד
 עמ' 172-179.

(6) צי ת. בראדי, דיואן והוא ספר כולל כל שירי אביר המשוררים יהודה בן שמואל,
 כרך ב' (ברלין, 1909), עמ' 69-79.
 Cf. *Das Buch Al-Chazari*, ed. H. Hirschfeld, (Leipzig, 1887), (7)
 p. 235

תקופות והישגיהן — מרפיון לגבורה

שלוש התקופות האחרונות בחיי היהודי באמריקה

מאת ד"ר אפרים שמואלי

מאורעות חייו ומעשיו של הקיבוץ היהודי בארצות הברית מגמר מלחמת העולם הראשונה עד ימינו ניתנים להחלק בנקל לשלוש תקופות, שכל אחת ואחת מהן היא בעלת קלסטר פנים מיוחד, ותקופה תקופה ומנהיגיה. הכוונה אינה לדקדוק בשנה או שנתיים, אלא לקיום כלליים-טיפוסיים, למצבים היסטוריים וחברתיים ולסגולות ולמעשים, שניכרים בהם ההבדלים בבליטות מסוימות מאד. אין ספק, שיש גם זינוקים, קפיצות לפנים, חבורות של חלוצים סוללי דרך, מכאן, ונסיגות, פיגורים, מחנות של נחשלים ומזדנבים, מכאן, הכל לפי ההערכה של הזמן ומנהיגיו. הווה אומר — ההפרש בין התקופות אינו התוך וברור כדי דיוק מתימאטי. התקופות נכנסות זו לתוך זו ומתמזגות זו עם זו מיוזגים שונים וגם משונים, ואף על פי כן ניכרים ההבדלים. והללו מעניינים אותנו כאן ביותר, ועליהם אנו נותנים את דעתנו.

ואלה הן התקופות: (א) משנת 1919 עד שנת 1939 בקירוב. (ב) משנת 1939 עד שנת 1957 בקירוב. (ג) מאז ועד ימינו עכשיו.

רפיונה של התקופה הראשונה

בתקופה הראשונה נפסקים גלי ההגירה הגדולים. לאחר נסיונותיה הקשים של המדינה בגבולותיה, ובעיקר מחוצה להם, באירופה, היא פורשת לעצמה ומתכנסת בתוכה. במדיניות חינוך ותרבות מחושבת היא מפעילה מדעת ובכוונה את כל כוחו של „כור ההיתוך“. מונח זה נטבע כנראה, על ידי ישראל זאנגויל, ועל כל פנים ודאי הוא, שמחזהו של סופר זה, „כור ההיתוך“, שהוצג בניו-יורק בשנת 1908, גרם להתפשטותו של המונח. ועניינו הוא כדברי הגיבור באותו מחזה, דוד, המכריז ואומר: „אמריקה היא כבשן-האש של אלוהים. היא כור-ההיתוך הגדול, שבו מתהתכים ונצרפים כל העמים של אירופה ומקבלים צורה חדשה... אסימון לכם בעד מריבותיכם והתכחשויות הנקם שלכם! גרמנים וצרפתים, אירים ואנגלים, יהודים ורוסים — אל כבשן האש אתם כולכם! אלוהים בורא את אמריקה!“.

בין שאלוהים נתכוון לכך ובין שלא נתכוון, הממשלה ועיקרו של הציבור האמריקני רצו ב„כור ההיתוך“ בלב שלם. הם האמינו, שעם הפסקת ההגירה ההמונית הגיעה שעתו של כור ההיתוך לעשות את מלאכתו במהירות, וכל אשר יוטל לתוכו ייצא ממנו מיקשה-אומה אחת, חטיבה של אחידות תרבותית-לאומית.

1) Israel Zangwill, *The Melting Pot*, New York, 1909, p. 17.

בית הספר, השלטונות וסוכנויות ציבור רבות הטילו על עצמן תפקיד זה. הם שקדו לא בלבד על טיפוח יחס הוקרה למוסדות, לחוקים ולהיסטוריה של ארה"ב ולגבוריה, אלא גם על ניתוק קשרי המהגר מארץ מולדתו ותרבותה.

אמנם בחוגי האינטליגנציה האמריקנית היו שדגלו באידיאות קוסמו-פוליטיות, כבדור הקודם, והיו שהטיפו גם לצורך ב"ריבוי תרבויות" באמריקה. האחרונים ביקשו, ליחד מקום, בזכות ולא בחסד, לתרבויות הלאומיות של בני המיעוטים, שקיומן היא עובדה בארצות הברית. "פלוראליזם תרבותי" זה, כלומר — האמונה באפשרות של ריבוי תרבויות בתוך מדינת ארצות הברית ובצורך קיומו, אומה אומה וכת כת ותרבותה, לברכתה ולרווחתה של הארץ כולה — נעשה לציבור היהודי מעין ניסוח אחר, לפי תנאי החיים האחרים, למה שהתכוונו בתפרצות אירופה במושג "אוטונומיה תרבותית". אבל משהתחילה האומה האמריקנית להתלכד לעצמה ולהתגבש כמעצמה עולמית ראשונה במעלה, ובעיקר לאחר הפסקת ההגירה החופשית, משגברה הרגישות לשותפות הלשון ואורחות החיים, והסטאנדארטיזציה הישוותה את האמריקנים שוויון מרובה בכל הליכותיהם, שוב לא היתה אחיזה מרובה ל"ריבוי התרבויות" במדינה זו. מידת הסובלנות הועתקה כולה אל תחום הדתות, כמו שנראה להלן.

נעילת שערי ההגירה החופשית השפיעה השפעה עצומה על עיצוב דמותם של יהודי ארצות הברית. משנת 1925 ועד לאחר מלחמת העולם השנייה לא עלה מספר המהגרים היהודים בשום שנה על עשרת אלפים נפש. יהודי אמריקה הועמדו על כוחות עצמם מול פני הסביבה. ההסתגלות נעשתה מהירה יותר. היהודים קנו לעצמם את לשון הארץ, את דפוסי מושגיה את אופני מחשבתה רגשותיה ודימויה ואת אורחות חייה. אמנם ההבדל ברקע עברם עיכב לא מעט הסתגלות גמורה. מורשת אבות, היסטוריה של דורי-דורות, נשתמרה בחייהם בצורה מיוחדת של "תרבות יהודית-אמריקנית", בעלת סגולות משלה, הן בתחום הכלכלה והחברה והן בתחום המחשבה והילכות החיים. אף הלחצים מבחוץ עיכבו.

בשנת 1930 בקירוב עדיין היו רוב האוכלוסים היהודים מבין המהגרים ממזרח אירופה בני המעמד העובד, פרולטאריים. לפי פרנסתם, אף כי בהתנהגותם, בחינוך בניהם ובשאיפותיהם, כבר היו בני המעמד הבינוני. שאיפתו של מהגר לעמוד ברשות עצמו ולהקנות השכלה לבנו והאפשרויות שנפתחו לפניו הוציאו אותו ואת בניו מבתי החרושת. האגודות המקצועיות הגדולות התרוקנו והלכו מחבריהן, שייסודן בתחילת המאה הזאת, ורק הנהלת האגודות נשארה בידיהם. יהודים רבים נאחזו בתעשייה הקלה, כגון בתעשיית המזונות וצרכי ההלבשה ובמסחר הרהיטים, ההלבשה, המכולת ובחגנויות מרקחת. כבר בשנת 1937 היו שלושים למאה מתפרנסים יהודים בעלי בתי מסחר ויותר מעשרים למאה פקידים, אף הם רובם בענפי המסחר. ריכוזם של היהודים במקצועות, שבהם אדם עומד ברשות עצמו, בא במידה מרובה מחמת המניעות לקבל עבודה אצל אחרים, שבוך נתקלו מבקשי העבודה השכירה. האפליית במשק הפרטי גרמה גם לכך,

שיהודים רבים ביקשו עבודות במשרות המדיניות ובעריות. ילידי הארץ נכנסו לשירות הציבור, לפקידות, להוראה, לעבודה סוציאלית, ולמקצועות החופשיים. אף על פי שבדרך כלל עדיין היתה התארגנות הפוליטית החברתית של יהודי ארצה כדמות המפלגות והתנועות באירופה, והמלחמה ניטשה גם כאן על אידיאולוגיות ציוניות וסוציאליסטיות, גברה יד הנייטראליזציה ונוסדו אירגונים ומוסדות חדשים. בתוך כור ההיתוך האמריקני הגדול פעל כור היתוך קטן של היהודים עצמם, שבו נתערבו יחד 'וצאי ארצות שונות ובעלי אידיאולוגיות שונות אלה עם אלה. אבל ה"לאנדסמאנשאפטים" עדיין היו חזקים. המלחמה באנטישמיות מכאן, ולהבדיל, צרכי הצדקה ומוסדותיה מכאן, תבעו התארגנות בנוסח חדש. ההסתה ביהודים ברוח "הפרוטוקולים של זקני ציון" בשינוי צורה ודומיהם, האפוליות, אירגוני הצוררים למיניהם הגבירו את הצורך במוסדות התגוננות, וליד תהליך ההתבוללות ניכר גם תהליך הליכוד.

התקופה היתה תקופת פריחתה הגדולה של הספרות האידית ושל הספרות העברית באמריקה. פריחה שלא היתה כמותה, ואין סיכוי שתהיה כמותה בעתיד הנראה באופק הציפיות. בכל זרמיה ושלביה התגברה בתקופה זו גם מערכת החינוך היהודי. נוסדו הרבה בתי ספר מסודרים היטב, קמו בתי מדרשות למורים, אגודות מורים מקצועיות ולשכות חינוך, המתקיימות על תקציב הקהילה או על תקציב מוסדות הצדקה. "תלמוד תורה" הגיע לשיא פריחתו בעשור השני של המאה, ובימים ההם היה הוא המוסד העיקרי לחינוך יהודי והשיג רמה הגונה. שיטת הלימוד בו היתה, "עברית בעברית". אמנם הורים רבים לא שלחו את ילדיהם לשום בית ספר יהודי או שלחו לבית ספר ליום ראשון בלבד.

כוחה של הדת המאורגנת לא היתה מרובה. עדיין לא נתגבשו כהלכה מוסדות הדת היהודית במתכונתם החדשה, ועדיין לא נתפשט טיפוס הרב האמריקני החדש. התנועות החילוניות ידן היתה תקיפה, והסוציאליזם היהודי לחם בדת. "הסתגלות" ו"הצלחה" — שתי מלות הקסם במדינה זו — לא היו יפות לדיביקות בדת המסורת, שאינה מחזקת כשרה לצרכי אמריקה. אבל כבר ניכרה השפעתם של בתי המדרשות לרבנים ושל רשתות החינוך לפי הזרמים הדתיים. תנועת הריפורמה שינתה את פניה וגיבשה את יחסה החדש למסורת הדת ולצינות ב"מצע קולומבוס". באמת, בכל אזור ואזור משלשת הזרמים שכדת היהודית חלו שינויים ניכרים, בעיקר בתחום העשייה המאורגנת בבית הכנסת ובקהילה. בשיטות התיאולוגיות לא היו גילויים מרעישים. אפשר השפעה גדולה ביותר השפיעה תורתו של מרדכי מ. קפלן. אמנם מבחינה אירגונית נתגבשה תנועתו רק בשנת 1940. בתי הכנסיות היו על פי רוב ריקים אפילו בשבתות ונתמלאו רק בימים הנוראים. חבריהם היו רובם אדישים ללימודי היהדות ולמצוותיה, פרט לכמה תורות אורתודוקסיות.

התנועה הציונית בארצות הברית ליוותה את כל מפעלי הישוב בארץ ישראל הן במתן עזרה פוליטית והן בסיוע כלכלי. כלא-ציונים באמריקה האמינו גם הציונים, שמדינת ארצות הברית שונה מכל יתר המדינות בעולם, ואין דבריהם של מייסדי התורה הציונית חלים על מצב היהודים בה. מעולם לא ראו עצמם

כאורחים נסבלים בלבד לאורך ימים ומעולם לא התעוררו בהם רגשות עלבון והתמרדות קשים ומרים בלא מוצא. שאותם הניחו פינסקר, הרצל ונורדאו יסוד לניתוח מצבו של העם היהודי בעולם. לפיכך היתה העלייה לארץ מועסת. הציונות נחשבה לפתרון לטובת האחים הסובלים באירופה, וגזנה היה פילנטרופי ופוליטי: מגביות לטובת בנין הארץ והשפעה על דעת הקהל ועל המדינאים באמריקה לטובת סיוע כספי וסיוע מדיני ל„בית הלאומי“. אבל התנועה הציונית שימשה כל הימים גם תריס בפני התבוללות, אפילו כשלא הדגישה כל צרכה את חשיבותו של לימוד ערכי תרבות ישראל. המלחמה עצמה להגשמת הציונות רוממה את הרגשת הכבוד היהודי ועוררה יחס של חיבה לערכי היהדות. תורתו של אחד העם השפיעה ביותר. כשהתחילו הפאשיזם והנאציזם מתפשטים באמריקה, והיהודים היו נתונים להתקפות של חבורות נאצים וקרובים להם, שקדו הציונים בראש אירגונים אחרים על הדיפת התעמולה האנטישמית. אבל כל זמן שהעולם הדמוקראטי היה נסוג והולך מפני כוחם של הנאצים, לא יכלו היהודים אפילו למחות מתאה גלויה ומאוששת מתוך אמונה, שקולם יישמע כראוי, כי ראו אותם כנוגעים בדבר, וגם האשימום בכל מקום, שהם מחרחרי מלחמה. „הרייך השלישי“ שקד על מתכון תעמולה זה, כדי להשפיע על מדינת ארה״ב, שלא תתערב בענייני אירופה, וגם הצליח בכך לא מעט.

בתנאי תקופה זו, כשהסביבה האמריקנית, אף על פי שהכריזה על ליבראליות גמורה, לחצה על קיבוצי המיעוטים מדעת ושלא מדעת לחץ כבד ונהגה ביהודים לכל היותר רק כמין מועמדים לאזרחות גמורה ובדרכי נועם וגם במקל חובל ביקשה לטשטש את ייחודם, ניכרה לא מעט הרגשת נחיתות קיבוצית בקרב המהגרים בדור הראשון, ובעיקר — בבניהם שגדלו בארץ. רבים מבני הדור שנולדו או גדלו באמריקה ניספחו על המחנה הראדיקאלי ודגלו „בעניינים הגדולים“ שברומו של העולם והחברה, מהם היו אידיאליסטים קיצוניים, מהם אופורטוניסטים גמורים, והצד השווה שבהם — בריחה מן היהודיות ומן היהדות, שלא נחשבו בעיניהם. הללו ראו את עצמם אמריקנים לכל דבר או קוסמופוליטים או קומוניסטים. היהדות היתה בעיניהם דבר שעבר עליו כלח. אף על פי כן לא נתעוררה עדיין בעיית נישואי התערובת בכל תוקפה. כל כולה לא העסיקה הרבה את דעת הקהל היהודית. האחוז של נישואי התערובת היה באמת מועט (1.17 בקירוב) כאחוז נישואי התערובת בין הכושים והלכנים בארה״ב.

המנהיגות היהודית היתה בעיקרה מנהיגות פוליטית-חברתית של ראשי תנועות, מפלגות ואירגונים חילוניים ברובם ובכוח השפעתם: בראנדייס, יוליאן מאק, לואי מרשאל, כורש אדלר, פליכס וארבורג, הנרייטה סולד, סטיפאן ויז, שלמה גולדמאן, הרבנים שביניהם היו מיעוט שבמיעוט ולא בזכות רבנותם עלו למעלות המנהיגות הציבורית. הם לחמו לזכויות מלאות, נגד אפליות, נגד התעמולה האנטישמיות, בעד „הבית הלאומי“, לטובת תיקונים סוציאליים, לתקן קלקלות משפטיות ומשקיות, להרים קרן היהודיות היהדות, לטובת הפרולטאריזן היהודי או למתן עזרה ליהודים בשאר חלקי העולם. לאט לאט חלפה השפעתם

של האוליגארכים היהודים, המנהיגות בעשחה דימוקראטית יותר. אמריקה הלא-יהודית עדיין נהגה כבוד מרובה בצוברי ההון, בשוקדים על צרכי עצמם (ורק במידה פחותה בעוסקים בצרכי הציבור), והעתונאים רצו לשמוע את דעותיהם של אלה בכל ענייני המדינה והחברה והשקפת העולם. בקרב היהודים כבר קמה בשנות העשרים פמליה נאה של שוקדים על צרכי הציבור שלא על מנת לקבל פרס (פרט לפרסים הפסיכולוגיים).

אף על פי כן, כל הסוקר תקופה זו אי אפשר היה לו להתעלם מן הרושם, שבזמן שהוא נראו רק סיכויים קלושים לקיומה של היהדות, המתאיחדת לעצמה בתוך החברה האמריקנית, שומרת על מסורת תרבותה ויוצרת המשכה של תרבות זו. היה רושם ברור, שהמגמות הפועלות בכל ארצות האמנציפציה עושות גם כאן שמות, ואמריקה אינה "שונה" ונבדלת מהן לאורך הימים. הקיבוץ היהודי גדול יותר, וכוחו עדיין מרובה, אבל עתידו נחרץ ב"כור ההיתוך" הנפלא והנורא. "בכל מקום שאנו מביטים — כתב נכאים ישראל פרידלנדר — אנו רואים אותו מחזה של התפרקות היהדות, החיים היהודיים, המחשבה היהודית, תחת השפעת החירות".²⁾ הוא ניסח את הבעיה היהודית באמריקה ניסוח מצוין (שהוכנס אפילו כתפילה ל"סידור" של התנועה השמרנית) כיצד יהיה קיבוץ זה "מרובה במנין, רב כוח, נהנה מן החיים, מן החירות ומרדיפת האושר; מחיים של אמת ולא בלבד ממקום נשימה, מחירות של אמת ולא בלבד מריוח של מרפק, מאושר של אמת, ולא מאושרן של בהמות בשדה?" כיצד ישתתף בכל העשייה והיצירה של העם האמריקני, ועם זה יעמוד בעינו, "מושרש שרשים עמוקים באדמת היהדות, דבק בעברה ועמל למען עתידה, נאמן למסורתה ולציפיותיה, מאוחד ברגשותיו עם שאר כל אחיו בכל אתר ואתר, קהל נכספים לארץ אבותיהם כלמקום גידולם וכלנחלת-המנוחה של הרוח היהודי?" כיצד יהיו היהודים בארצות הברית "לא המון חסר צורה של משלמי מסים ובוחרים אלא קהילה-עדה בולטת יפה לעצמם ולאחרים, נבדלת ומצויינת".³⁾ שנותנים בה אימון ונוהגים בה כבוד? היה רושם, שתפילה זכה זו אינה נשמעת, והנרשאים את נפשם לקיבוץ בעל עמדה כזו רואה חלומות באספמיה.

גדלותה של התקופה השנייה

אין שירטוטים קלים אלה באים להקיף את כל חזיונותיה של התקופה הראשונה, ולא כל שכן — להסבירם. הם ציוני גבולות בלבד. יש גם לדקדק ולשים גבול בתוך גבול: בתחומי כל תקופה יש להבחין בעידנים. אינם דומים הימים שלפני המשבר הכלכלי הגדול לימים שלאחריו. עידן שלאחריו גבר הראדיקליזם, שפשה באמריקה, אף בקרב היהודים במידה ניכרת ביותר, והוא היה תמיד גם תואנה ותסברה להתנכרות ולבריחה. ההתבוללות מחבבת היתה כל הימים את לבוש הרדיקאליזם החברתי והמדיני. אבל מצד אחד גברה בעידן ההוא גם העלייה לארץ ישראל, הן מחמת המצוקה והן על שום החינוך הציוני.

2) Israel Friedlaender, Past and Present, Cincinnati, 1919, p. 266.

3) שם, עמ' 277-278.

התקופה השנייה, משנת 1939 עד שנת 1957 בקירוב (על פי הסטאטיסטיקה היא שנת השיא להצטרפות חברים לכנסיות הנוצריות ולבתי כנסיות, והיא גם שנת השיא לציאה מזוהרת לפרברים ולבנין פרברים) היא תקופה של מאורעות מכריעים בתולדות העם היהודי: התפרצות איומה של כוחות האנטישמיות הדימונית-המדעית (לכאורה דבר והיפוכו — נתחברו יחד) ונפילתם; המלחמה; חורבן קיבוצי היהודים באירופה; ייסוד מדינת ישראל ושנותיה הראשונות עד מיבצע סיני וסמוך לו; שידוד מערכות המדיניות, החברה והכלכלה בעולם כולו; ארצות הברית — המעצמה האטומית הראשונה והיחידה.

הרי כמה שרטוטים, הבאים לתאר את קלסתר פניו של הקיבוץ היהודי

בתקופה זו:

הרושם הכללי של המתבונן בתקופה שנייה זו הוא שחל שינוי ניכר, באמת תמורה גדולה, בכיוון להתלכדות יהודית, לזיקה ולהשתייכות, לקשרי זכרונות וגודלות, למאמצים ולתקוות משותפים. זוהי תקופת גבורתו של הקיבוץ היהודי באמריקה. בה פעל גדולות, הפעיל והעפיל, לכתחילה, על פי הסתכלות ראציונלית, אי אפשר היה לשער מיפנה זה, וגם עכשיו, בדיעבד, הוא כעין פלא.

„היהודים האמריקנים — כתב אבא הלל סילבר בשנת 1944 — רואים את עצמם אנוסים לעשות לבסוף מה שהיהודים בעולם הישן עשו כל הימים — לכוון את דעתם אל עצמם בתוך סביבה לא-יהודית ולהתמודד מתוך דעת המציאות בכל התוצאות של מעמדם כקיבוץ-מיעוט...“ רובו של העם היהודי נתעורר לראות את מצבו כהוויתו. האנטישמיות בנוסח הישן תעמוד בעינה גם בארצות הברית, אמנם חומה יירד, אם בעקבות המלחמה לא יבואו משבר כלכלי ואבטלה המונית. שיויון פוליטי עדיין אינו אחוזה. מדינה יכולה להיות דמוקרטית, ואילו אוכלוסיה אפשר שיהיו שונאי ישראל. „זמן מה יכולנו לראות את עצמנו שונים, אבל אמריקה עצמה חדלה להיות שונה ונבדלת מן העולם הישן. היא עכשיו מרכוז של העולם. מבחינה מדינית, כלכלית ותרבותית גודלה כרוך בגורל שאר כל המדינות. והיהודים האמריקנים נוטלים חלק, ואפילו שלא לרצונם, בגורלם המשותף של חבריהם כל ישראל שאין ממנו מנוס... חייבים אנו לפעול כעם, שהגיע בסוף לימי בגרות ושאינו מנסה לברוח אל אשליות, בדבר העולם ואל אשליות בדבר טיב עצמו בעולם.“

מה היו סימניה של התבגרות יהודית זו? בימי מלחמת העולם השנייה גוייסו לצבא האמריקני כחצי מיליון צעירים יהודים. הציבור היהודי עשה כמיטב יכולתו לסייע לנצחון על אויב האומות הדמוקרטיות ועל צורר ישראל ומשמידם. סבלם של היהודים במזרח אירופה לאחר פרוץ המלחמה, נחשולי הצרות והשואה מכאן, והתחזקות התיקוה לקיום חזון הציונות מכאן, עוררו את יהודי ארצות הברית לכל זרמיהם ופלגותיהם לעשות יד אחת בהחשת העזרה ובפעולה הפוליטית. אפשר שלא עשו די, שלא לפי יכולתם הגדולה; רבים

4) Aba Hillel Silver, Vision and Victory, New York, 1948, pp. 211-212.

מפשפשים עכשיו במעשיהם ומהרהרים הירהורים חרטה, מחאה ורוגז: אפשר היה לעשות יותר. אבל אין ספק שבאי כוח של כל הזרמים והכיתות שבציבור זה שקדו בימים ההם, לפי הערכת כוחם או, על הסיוע לבני עמם בשעת החורבן ועל החשת הפתרון הצינוני לשאלת קיומו של העם אחרי המלחמה, התבערה באירופה ואור התיקווה לייסוד מדינת ישראל עוררו את הציבור היהודי באמריקה משאננות של מתבדלים לתיאבון, בעצרות מחאה ובתהלוכות עם כבירות השתתפו מאות אלפים, בלא גזמא, דעת הקהל האמריקנית אורגנה לטובת העניין היהודי, ולפי מידת האפשר, על פי הערכת המנהיגים, נשלחה עזרה לארצות החורבן. ציבור זה הכיר את מקומו החשוב בתולדות העם היהודי בדורותינו והתאמץ לקיים את תעודתו כראוי ובאחריות מבוגרת, כזו של יהידי רוסיה ופולין בשעתם. יום 29 בנובמבר 1947 והימים שבאו אחריו היו ימי שכרון עממי לכלל ישראל באמריקה, שראתה עצמה לא רק שותפת לשמחת ישראל בכל מקום ומקום, אלא גם מסייעת לנצחון ההיסטורי באו"מ על ידי השפעתה על רבי-המדינה, ואמנם בלא אהדתם של האמריקנים וממשלותיהם ומצעי שתי מפלגותיהם קשה היה להעלות על הדעת את הצלחתה של ההתעוררות היהודית.

משקמה מדינת ישראל קיבלה הכרת מורשת העם היהודי, שהתחילה להתעורר עוד קודם לכן חיזוק נוסף, לעומת רגשות החימה ואזלת היד, שהתפשטו בימי הנאצים והשפעתם באמריקה, נתחדשה ביהודים הרגשת הרוממות שבקיום חזון של דורות. מדינת ישראל, גבורת לוחמיה והישגי בניה, נישאה על כל שפתים. גם התקומה היה גם ליהודי אמריקה, פרט למתבדלים מעטים, חווייה עממית עמוקה, שזירזה את מירוץ דם הזכרונות, המעשים והתקוות והלבישה גאות.

נתברר בתחילתה של תקופה זו, שכל אכזבה ציבורית קשה עלולה לעורר תוקפנות כנגד היהודים, ותועמלנים ומדינאים מנצלים בנקל לצרכיהם את השינאה ליהודים, המחלחלת במעמקי הציבור. ראדיקאלים יהודים רבים לשעבר נוכחו לדעת, שגם בשעה שביקשו לנתק את קשריהם לעמם, ראו אותם בני סביבתם מעורים בהווי היהודי, באמונתיו ובהליכותיו, ועל כל פנים בעיניהם נחשבו כיהודים לכל דבר שימצה. בכל אדם מישראל רואים הצוררים את כלל ישראל. כל איש יהודי גורר אחריו שובל של דורות, ואפילו לא נשתייר בקלסתר פניו אלא רישום מחוק ומטרשטש של צביון אומתו. זה היה ה"הלם השלילי" שהלם את הראדיקאלים: האנטישמיות הנאצית, עם שהגבירה מצד אחד את התשוקה להימלט מגורל העם הנרדף, החמירה מצד אחר את היחסים בין היהודים ובין בני העמים גם באותם המקומות ובאותם תאי החברה, המשפחות וחוגי החיים והמקצועות, שבהם כבר נסללה הדרך להתבוללות, ופצעי היהודים קרמו בהם עור. אבל היה גם "החלם חיובי": השתתפות בצער העם היהודי, רגשי כבוד, התעוררות ההשתייכות היהודית; ייסוד מדינת ישראל המקובל על הציבור האמריקני, התביעה לצדק וליושר, שהורגשה כאמריקנית-פאטריוטית ביסודה, תבעה גם את זקיפות הקומה היהודית. כך נחלש הראדיקאליזם היהודי הבורח מעמו. המחנה הקומוניסטי היהודי כמעט התפורר כולו.

בוודאי, עוד נותרה הטענה של הדמוקראט, הגורס רק פרטים, בני אדם, המתחברים כדי מדינה אחת. הדמוקראט בדרך כלל מודה אטומיזם מדיני-חברתי ואינו מודה בקיומם של קיבוצים אורגניים לאומיים בעלי רוחניות מיוחדת לעצמם, על כן הוא מעוניין להטמיע בקרב חברתו את היהודי שבאדם מישראל. בעוד שהאנטישמי מתנכל לאדם מישראל כולו, רוצה הדמוקראט רק בטובתו של האדם שבישראל. אבל הדמוקראטים בארצות הברית השלימו כנראה גם עם הרעיון, שיהודים הם בכל זאת מין קיבוץ עממי בעל קלסתר משלו וראוי להם להיות כן. אופיינית לתמורה זו היא עמדתו של רוברט פרוסט, שהובעה בשנת 1944 בשירו ללואיס אונטרמאיר, כשזה, ידידו היהודי, הפציר בו לעשות משהו לטובת היהודים בימי החורבן: „החלק הטוב ביותר של ידידותי לעמך / הוא שחשבתי שכבר אבד בשלנו. / חזן רב נמשך לי עד שראיתי / שבחלקו לפחות הוא עם לעצמו. / ואפילו אותו חלק שהוא עם לעצמו / אני אוהד אותו. / תן להם בחזרה, אני אומר, / את כל ארץ ישראל. שום עם בלי ארץ / אינו יכול להיות לאומה. / אני שותף לכל אלה / הרוצים בבמה שהם יכולים לקרוא במתם / לדבר בלשונם — מבמת ארץ“.)

בתקופה זו כבר עלו על הבמה קצתם של בני הדור השלישי למהגרים. מבחינה כלכלית התקדמו הללו משנפתחו לפנייהם כמה מקצועות, כגון הנדסה ובנקאות, וכמה דרכי פרנסה, שקודם לכן לא היתה ליהודים דריסת רגל בהם, או שלא היו בהישג ידם מחמת מיעוט הונם. הפרולטאריאון היהודי פחת עוד יותר. הסוציאליזם, הקומוניזם, מפלגות הפועלים היהודיות כולן נתלשו ביותר. התפוררו כל שאר התנועות החילוניות פרט לתנועה הציונית עד לאחר קודם המדינה. היהודים נעשו לבני מעמד ביניים. הם יצאו מן הערים אל הפרברים, דבר שהעיד גם על תרומה היחסית וגם על גיטואיזציה עצמית מתוך חששות, גם על חיקוי לדוגמא האמריקנית הכללית וגם על הסתייגות מסויימת. במקומות הישיבה החדשים ניבנו בתי כנסיות ובתי ספר, אירגונים ומעודונים למיניהם, הכל לפי מתכונת האוכלוסיה הכללית, באופן שאפילו במקומות שבהם התייחדות בדיוך היתה בולטת למדי, ניכרה האמריקניזציה של בני הדור השני והשלישי, בנוסח החיים המקובל על המדינה. חזיון זה צריך ביאור נוסף.

דיברנו לעיל על כוחו של כור ההיתוך. הצלחתה של השכבה האמריקנית השלטת, הדוברת אנגלית, להתיך יחד בני גזעים, אומות ולשונות ודתות שונות זו מזו, מעוררת באמת תמיהה גדולה. העובדה, שדוברי אנגלית הצליחו לבלול בקרבם מיליונים מרובים כל כך של אוכלוסיה בעלי תרבויות חזקות היא חזיון

5) Robert Frost to Louis Untermayer, Saturday Post, Sept. 11, 1963, The best part of my friend-: וו לשון האיגרת השירית: ship for your race | To that I thought of it as lost in ours. | And the long time its taken me to see | It was in part at least a race apart. | And even the part that is race apart | I sympathize with. Give them back I say | All Palestine. No race without a country | Can be a nation. I take sides with all | who want a platform they can call their own.

שאין לו, כנראה, אח ורע בתולדות העמים (הוא דומה להלניזם בימי קדם, רק דומה). הדבר נעשה על ידי פתיחת שערי האפשרויות בחברה המכוונת להישגים ולרווחה אישית, הדוגלת בשוויון, על כל פנים להלכה, על פי החוק, והלוואצת לחצי חוץ ופנים לצד ההשתוות על ידי חיקוי של התחרות. עצם המיבנה של חברה פתוחה זו זירו את "מיזוג הגלויות". נוספו על כך מאמצים מדעת, כמו שהסברנו לעיל. אין צורך להדגיש, שבימי ההתאזרות הלאומית הכבירה בתקופת המלחמה גברו מאמצים אלה והפטריוטיזם האמריקני ליכד והישווה ו"התיך". בשנות הרווחה שלאחריה, כשבפעם הראשונה בתולדות העולם הצליחו הכלכלנים להוכיח שמלחמה אינה גוררת בעקבותיה בהכרח משבר המשק, לא פסקה הרגישות הלאומית אלא אפילו הלכה וגברה. התחילה תקופת המלחמה "הקרה" בין שני הגושים. ליד הפאטריוטיזם גברה גם הלאומנות הקנאית, החורשת בזרים, צרת העין. אף הלאומנות הקיצונית טבועה בעצם המיבנה של החברה הפתוחה, שבה המוביליות מרובה. היא לא רק גידולה של הנחשלות הכלכלית אלא גם גדילה ועולה בתנאי פריחה מהירה. בתנאים אלה בני אדם עולים במהרה במעלות החברה והכלכלה או נופלים מהן. זיקותיהם למעמדם הקודם, למקום גידולם, לפרנסתם הקודמת, לחבריהם שלפניהם מתרופפות וכלות. הם נתלשים בנקל ועוברים לסביבה אחרת. הנאמנויות שלהם אינן מכות שורש. אין שהות לייסד מסורת ולטפחה. על כן מיטשטשים ההבדלים — כל סימני הייחוד. לא נותר אלא סימן בולט אחד: אמריקניזם בלבד, "אורח חיים האמריקני". אורח זה נעשה השקפת עולם, שיש להיאמן לה ולהגן עליה, מין אמונה מלכדת, המבדילה בין האמריקנים לבין הנכרים, אפילו אלה תושבי המדינה שנים רבות. הנאמנות לאמריקניזם זה, שנתעלה למעלת אידיאל, נעשית חובה קדושה, שעל קיומה תורגמו ונהרגים. זוהי התוצאה האחרונה של הרצון ב"כור התייחוד" האמריקני. אילו היתה מגמה זו משתלטת בכלה, לא היה, חלילה, שיור לקיבוץ היהודי בארצות הברית.

אבל הנה אירע הפלא, שאמריקניזם מופגן זה קיבל על עצמו שני סייגים: פלוראליזם דתי במדינה; הדת היהודית היא כאחת הדתות האמריקניות. אף על פי שהיהודים הם רק מיעוט קטן במדינה, כארבעה למאה בלבד, הושו בעיני האמריקאים מבחינת ההכשר שבפלוראליזם הדתי לכנסיות הפרוטסטנטיות ולקאתוליות. בכך כאילו ניתן כתב החירות ליהודים, שיהיה אפשר להם להתבדל לעצמם ואף על פי כן להיחשב כאמריקנים לכל דבר. זאת היא "הפריביליגיה" (בלשון המשטר הפיאודלי) החשובה ביותר שנקנתה ליהודי אמריקה במדינה הדמוקרטית. אפשר להם לטפח את תרבותם ולהתייחד לעצמם כרצונם, ובלבד שתהא ניכרת במעשיהם הויקה לדת, ואפילו זו נתפסת תפיסה רחבה ביותר. התשובה לדת המאורגנת, שכבר דיברנו עליה בכמה מקומות, נעשתה סימן היכר מובהק לאמריקנים בתקופה זו, וההשתייכות לכנסייה — סימן זיהוי. בסוף התקופה כבר היו שייכים כששים ושלושה מכל מאה אמריקנים לכנסייה מן הכנסיות. העדר השתייכות, ועל כל פנים — העדר זיקה לכנסייה, נחשב לפגם באמריקניזם.

כשם שכל הטוב והנעלה שבמסורת אמריקה קנתה לו סגולות דתיות כמעט, והאמריקניזם נהפך למעין דת, כך קנתה לה גם הדת, הנוצרית והיהודית כאחת, סגולות של אמריקה. הדת מסייעת סיעתא דשמיא לצרכי בני אדם מאמריקה, משקיטה את רוחם, שלא תהא תועה וסוערת ונוירוטית, מברכת על מעשיהם, בין שהם מעשי יזמה פרטית ובין שהם מעשי תיקון סוציאלי ומדיני, שולחת ברכה בפרנסתם, בבטיחות חייהם, במוסדותיהם ובאירגוניהם ומקנה להם אמונה, שהוא ומדינתו ותרבותה אמנם נבחרו לגדולה ולתפארת. ה' קרוב לכוחים בעצמם ולא לנשברי לב. הדת נתמונה לתקן את מידותיהם של הבריות ולייסד את מידותיהם על יסודות מחולטים של אמונה. אין ספק, שיש באמריקה גם אמונת אומן בעלת מתיחות אמת, בלא היסוד האלילי-הולוגארי שתיארנו כאן, בקשת אלהים וקריאה ממעמקים, יש כיסופי אמת להשקפת עולם הנטועה בחיי עולם שבאמונה בת דורות רבים. על כל פנים מותר לומר, שהנהירה לבית הכנסת בתקופה זו — השנייה למנינו — בהשראת הנכרים ובניסוחם, הביעה יפה את רצונם של היהודים לקיים את עצמם כקיבוץ מיוחד, הכלול במדינה והשייך מצד אחר גם לעם היהודי ולתרבותו. בשום פנים לא היתה זו שיבת בנים לדת של שלומי אמוני ישראל, שהוריהם זנחו. בית הכנסת שינה את פניו ממקום תורה ותפילה ומצוות מעשיות לבית כינוס נוח, המכוון לצרכי אדם מודרני, הקורא בעזרת הרב גם בסידור התפילה, אבל אינו מקיים מצוות מעשיות בכל יום תמיד, אפילו לא באורתודוקסיה (אמנם לא כן — באורתודוקסיה הקיצונית, אבל זו לא היתה צריכה "לחזור בתשובה"). בית הכנסת זהה את היהודים האמריקנים עם בני עמם. הדת נעשתה יותר אתנוצנטרית ואנתרופוצנטרית, אם נשתמש במלים הלועזיות, וניטל ממנה לא מעט מיראת הרוממות הטרגנסצדנטית, מסוד הדבקות בהוריה ומן השועה לגאולה מכאן ומן המצוות המעשיות, שגיבשה דת ישראל, מכאן.

בתקופה זו נתגבשה גם דמותו של הרב האמריקני: הוא מקהיל הקהילה ומארגנה, יועץ למשפחה, פסיכיאטר חובב, מנחם אבלים ומבקר חולים, מפייס נרגנים, מרצה על ענייני דיומא, עובד סוציאלי, מהנדס של יחסי ציבור ותועמלן וגם דיפלומאט ובא כוחם של היהודים בפני הנכרים. מובן, שהוא גם מוכיח תוכחת מוסר ומורה את תורת היהדות.

באמת לא היתה כאן איפוא תשובה ליהדות המסורת הישנה אלא לאותן המסורות הנבחרות, שאפשר יהיה להעלותן בקנה אחד עם אורח החיים ונוסח הדעות החדשים, וגם בשעה שהמסורת של הדת היהודית ותרבותה שממנה התרחקו או תורחקו קודם לכן הודגשה עתה ביותר, הלכה ונוצרה מין סינתזיה חדשה, בסיס אחר להזדהות היהודים בתנאים החדשים. נתברר שוב, שלעולם אין בעלי תשובה יכולים לעמוד במקום שעמדו קודם או במקום ש"צדיקים גמורים" עומדים. אפילו הם רוצים לחזור למקום מוצאם, הם נוכחים לדעת בנקל, שמקום זה נשתנה. לא כל שכן, כשאין גם רצון לחזור לאותו מקום. אין צורך לומר, שגם בקרב היהודים פעלו גורמים דתיים מובהקים, שהחזירו בתשובה, התשובה ל"יהודיות", כלומר — ההתעוררות היהודית העממית

להתבצר בתחום עצמם בחסות החברה האמריקנית הפתוחה, שהסכימה לכך, קדמה לתשובה ל"יהדות", לתכני דת ישראל, לעיסוק באמונה, בתיאולוגיה ובפילוסופיה של היהדות שנתפשט הלך ברבות הימים. אלה שביקשו לשוב אל הבצרון שאלו לנתיבותיה של היהדות ורצו לעמוד על טיבה וגילוייה ועל כל יחסיה לחזיונות העולם. כך התפשט לימוד היהדות בבתי ספר לקטנים ובמוסדות לימוד לגדולים. אמנם הלימודים העבריים נחלשו, אבל לימודי היהדות בלשון המדינה גברו. בתקופה זו הגיעו גם למריחה גדולה מוסדות ההכשרה לרבנים מכל שלשת הזרמים. צעירים מעולים התחילו נוהרים לאסכולות אלה. תכניות הלימודים בהן הועמקו ונתגונו. הסמינארים התיאולוגיים זכו להוקרה גדולה ולסיוע ממון מרובה, ובכוח זה הלכ והתפתחו בשיעור שלא היה כמותו קודם לכן. מכוחם נוסדו שלש אוניברסיטאות (שתים בארה"ב: בראנדייס ו"ישיבה", ואחת בישראל: בראילן) וכמה קולגים קטנים יותר. כן הוקמו בתי ספר כלי-יומיים, שבסוף תקופה זו למדו בהם כשבעה עד שמונה מכל מאה ילדים ובני נוער בגיל בית הספר — הישג עצום. סכומים כבירים, שבתקופה הקודמת לא ראו כמותם אפילו בעלי החלומות הוכנסו לקופות הצדקה והוצאו על העזרה

(סוף בעמ' 121)

אין-אמר

מאת ש. שלום

יְדַעְתִּי אֶתָּה הוּא רַק שֵׁם,
בְּאֲשֶׁר אֶמְרִינִי אֵינָם.

אֵךְ אִם בְּשִׁתְּיָקָה אֶסְתַּגֵּר,
אֶתָּה תִּצְוֶנִי: דְּבַר!

נַפְעָם פְּקוּדֶיךָ אֶכְמָה
מִפִּיךָ תֵּאִיב וְתַמָּה.

אוֹלָם לֹא תִגִּיד לִי דְבַר —
אֵין-אֶמֶר דְּרוּךְ הַמִּיתָר.

יעקב צוזמר — קווים לדמותו

ליעקב צוזמר בן הצ"ו

מאת ד"ר אברהם ניומן

שנים הם עמי העולם: כאלה שתולים את תיקותיהם ושאיפותיהם בנעורים ובכוחות דינמיים; וכאלה שתומכים את יתדם בבינת זקנים וברעתם המיושבת. עמי המערב נותנים זכות-בכורה לנעורים. ביחוד בולט הדבר באמריקה. גיל הארבעים נחשב כאן כגבול ליעילות כלכלית, למרות הספר שהיה נפוץ פעם שנתן מהלכים לסיסמה: „החיים מתחילים בגיל הארבעים“. לעומת זה נתנו עמי המזרח כבוד ותהילה לבינת זקנים. בין אלה נכללת תפיסת היהדות שרואה את העתיד כחזון אחרית הימים ועיניה נשואות לימות המשיח.

ספר משלי, אוצר החכמה המעשית בתקופת התנ"ך, מתאר את גיל הויקנה כשיא ההוד וההדר: „עטרת תפארת שיבה“ (טו, לב), והחכם מכל אדם מזהיר: „אל תבוח כי זקנה אמך“ (שם, כג, כב).

חכמינו הביעו רעיון זה במשל ובדרך הדרש. הם לא ראו את הויקנה כמשא, או כמכשול. הם דימו אותה לעוף הפורה. „אמר רע"ק: למה נמשלו ישראל כעוף? מה עוף אינו פורה אלא בכנפים, אף ישראל אינם יכולין לעמוד אלא בזקנים“.

מאידך, לא קשרו חכמינו את הויקנה בשנים. לפיהם הויקנה היא דרך מחשבה, פרי גסיון חיים, רוויית תיקוה ואדירת אמונה. לפי מושג נאצל זה אין השיבה מחזירה אותנו לגיל הילדות, כמקובל על הבריות, אלא שהוקן חש את ילדות הנצחים. רעיון זה נרמז במקצתו במדרש, בביאורו של הפסוק „ואברהם זקן בא בימים — יש לך אדם שהוא בזיקנה ואינו בימים ואינו בזיקנה. אבל כאן זיקנה כנגד ימים“.

אברהם סימל את האדם האידיאלי, שבו נתקיימה המשמעות הכפולה של זיקנה.

זהו החזון שמעורר ר' יעקב צוזמר בלב האנשים שמחבבים ומכבדים את הויקנה כהתגלמות החכמה היהודית.

שנים רבות לפני שבא בימים, נמנה בין העסקנים ונושאי הדגל של שאיפות-התאומים: עברית וציונות. שתיהן מילאו את לבו, להן הקדיש את עטו ובהן שם את הגיגיו כל הימים. אלה נתבשמו מאישיותו השקולה ונעימת המוג ומבינתו המופלגת מכפי שנותיו, שעשאוהו דמות דגולה וחביבה בתוגים העברים הראשונים בפילדלפיה, ושימש להם מופת ומורה-דרך. מעצתו והדרכתו נהנתה התנועה העברית מאז עד היום הזה.

כוחותיו של צוזמר נתעצמו ככל שהלך והוקיץ. במשך כמה שנים פירסם את דבריו בעתונות העברית, את הגיוניו ורעיוניו על אדם וטבע בשירה ובפיוזה נמלצת, שרטוטים של אישים גדולים בעולם העברי והציוני, רשימות על חיי ישראל ואישים באמריקה, המפיצות אור על העבר מתוך התרפקות על „הימים הטובים ההם“.

התיכור הנאה שלו, אוסף כתביו בעקבי הדור, הופיע כשהגיע המחבר לגיל התשעים. הוא זכה אז לתואר הנכבד, כאברהם בימי קדם, של זקן בא בימים. המבקרים סיפרו בשבחיו של הקובץ. ביניהם כדאי להזכיר את פרופ' מאיר בן-חורין, ד"ר מנחם גלן ושניאור זלמן אש. אין בכונתי להוסיף בקורת על בקורת. כאן אני רוצה רק לציין, שכשלעצמי הדבר שעשה עלי רושם ביותר הוא לא הרצאת העובדות ביחס לאישים ולמאורעות — אף כי איני מזלזל בחשיבותן הביוגראפית וההיסטורית. מה שנגע אל לבי ביותר היה אישיותו של יעקב צוזמר עצמו המתגלה בכתביו, האדם טוב הלב, ענוותן ושפל רוח, שגישתו ויחסו לאישים הרבים והשונים שהוא מתאר אומרים חיבה ויקר והדברים כתובים בלשון נלבבת, כוחנת ונאמנה. ועל הכל, הוא צפה למרחקי הזמנים שבעבר ותתחקה בהם על עקבות עתיד נושא תקווה ואושר בישראל ובאמריקה. אוהב הבריות והספר, חובב הלשון העברית ומחשבתה הברורה והצלולה, הוא מגביר בנו תקווה ואמונה בגורלנו. זהו חזון האמת של החכם, שכח מוסרי לו, רוחו איתן ואמונתו כתהום רבה. כך ציווה על דור ממשיכים שיוסיפו ללחום מלחמת העברית, ארץ ישראל וערכי רוחנו עד הנצחון הסופי.

על אדם כר' יעקב צוזמר קראו רבותינו: לעולם זקנים מעמידים את ישראל. בדרכו לקראת שנת המאה ועשרים לחייו, ברכתנו נתונה שיוסיף להיות חזק ברוחו, אדיר באמונתו ולחום רב-אונים את מלחמות ד'.

אגרת איש-נעמי לר' יעקב צוזמר

מאת א. ר. מלאכי

א

במאמר ראשי שכתבתי ב„הדואר“ (שנה ל"ח, גליון י'; ז' שבט, תשי"ט) על ר' יעקב צוזמר להולדת התשעים שלו, אגב תיאור הרקע שלו, גידולו והתפתחותו, הזכרתי גם את יחסו לסופרים העברים בשחר געוריו, יחס של תלמיד לרבותיו ושל חסיד נלהב מעריץ את אדמו"ריו. נגעתי גם בחליפות המכתבים בינו לבין סופרי הדור, אלה שהושפע מהם והוא פנה אליהם שידריכו אותו ויורו לו את דרכו בחיים ובספרות. אמרתי: „כך עמד בחליפת מכתבים

עם האמנים פרץ וש. בן-ציון; עם אלימלך איש-ננמי הפורסטן בעל האמרה; שלשה אבות היו ללשון העברית, אברהם (מאפו), יצחק (ארטר), יעקב (אייכנבוים), ואחריהם אין סופר יודע עברית כהלכה; עם יעקב שמואל טראכטמאן בעל הסגנון הצוויפלי, עם יוסף קלחנר וי. ל. בן-דוד הצעירים והמודרניים.

את אגרות בן-דוד אליו נתן צחמר כמילואים למאמר "לדמותו של י. ל. בן-דוד", שכתב אותו לכתחילה כרשימה קצרה במדור העברי של "אידישע וועלט" הפילדלפיאי, והרחיב אותה כדי מאמר רב כמות והכניסו בספרו "בעקבי הדור". במאמרו זה הציב צחמר ציון לסופר עברי נשכח, סופר יקר-רוח, אידיאליסטן והומאניסטן, ומורה נעלה; ניהיליסטן בנעוריו, מראשוני הסוציאליסטיים העבריים מחוגו של א. ש. ליברמאן; מהפכן ו"סלאבופיל" ש"כרמי זרים" שמר, אבל בהתעוררות התנועה הלאומית געשה נוטר את כרמו, כרם עמו ולאומו, הקדיש את כל כשרונותיו הספרותיים והפדגוגיים להסברת הרעיון הלאומי והרחבתו בעם; מן הראשונים לתפוס את רעיון תחיית הלשון, היה מן הראשונים להטיף לדיבור העברי בגולה וייסד את "שפה ברורה" באודיסה; איש-מוסרי ועתונאי בעל תרבות וגם מבקר ספרותי, נוטה ל"מהלך החדש" בספרות העברית, ישר-עט ומחונן בכשרון הסברה, עשה בן-דוד, במאמרו שנדפסו בראשית שנות התשעים ב"הצפירה" וב"המליץ", פרסום לספרות העברית החדשה וקרב את הקוראים אליה. הוא גם היה אחד הראשונים להפנות (במאמר בקורת ב"הצפירה" על "הפרדס" הראשון) את תשומת-לב הקוראים לשירו הראשון של ביאליק, "אל הצפור", ונבא עתידות למשורר המתחיל. במאמרו הציב צחמר ציון לבן-דוד ויותר מזה — עשה חסד עמדו.

בשנת תרצ"ט נידפסו ב"העולם" זכרונותיו של י. א. טריוואש על בן-דוד מהתקופה-המהפכנית שלו, וכמה פגיעות בהם באישיותו המוסרית של בן-דוד. משה קליינמאן ורב-צעיר שהכירו את בן-דוד, וגם ל. חריף, חשו להגן עליו ולהציל את כבודו בהערות וברשימות ב"העולם". וצחמר, שבנעוריו שאב דעת, תרבות והשכלה-עברית-לאומית ואנושית-כללית — ממאמרי בן-דוד וממכתביו הפרטיים אליו, ועמד על טיב מדותיו וסגולות-נפשו, ובהיותו באודיסה גם נמצא במחיצתו, היה ב"שקלא וטריא" זו על בן-דוד בבחינת "מאסף לכל המחנות", אסף בשקידה את כל החומר לתולדות בן-דוד, הביא את כל אשר כתבו עליו סופרים שונים אחר מותו ואת זכרונות אחד-העם עליו, לא נתן גם לי מגוח שאברר לפניו את פרשת התקופה המהפכנית והסוציאליסטית של בן-דוד, כדי שיוכל להוכיח את צדקת בן-דוד ולהגיד לדורנו ישרו.

שני מכתבי בן-דוד אליו שצומר מסר בשולי מאמרו, נכתבו בשנת תרנ"ב, בהיות צחמר בן כ"ב או כ"ג שנה, ורואים מהם את יחסו — יחס של כבוד — של בן-דוד לצחמר הצעיר. "המשכיל הנכבד דורש תושיה" יכנה אותו. וצחמר הצעיר היה אז באמת צמא-דעת ו"דורש תושיה" ללא שום מליצה. זה נראה מתוכן שני המכתבים, שבהם משיב אותו בן-דוד על שאלותיו בנוגע להשכלתו ותשוקת-למודיו של צחמר בן העיירה הקטנה והנידחת בפדוליה. הוא משיב לו באריכות, בפרוטרוט ובהסברת רב לתלמידו, מיעץ

לו את הדרך שילך בה, ומציין את הספרים שיקרא וילמד, שיוליכו אותו אל המטרה הרצויה. בן־דוד התעניין בהתפתחותו הרוחנית של צומר בראותו אותו שונה מרוב המשכילים הצעירים שהיו פונים אליו במכתבים ומטרידים אותו בשאלותיהם. הוא כותב אליו: „את האמת אני לך, כי מרביתם יעוררו אך שחוק ותמהון לבב בקרב כל קוראיהם. התאוה להיות „סופרים בישראל“ אחזה בעת האחרונה את כל הולך בטל, כל שרוע וקלוט, כל גבער מדעת וכשרון, ועל הרוב סוף כל חליפות מכתבים כאלה הוא שחוק וגועל נפש. אבל לא באלה חלקך, משכיל נכבד! דברי מכתבך המעטים לקחו את לבבי, בראותי כי אתה, אמנם יודע אתה את אשר לפניך, ולא המליצה והפטפנות משוכך בכחך, כי אם החפץ ללמוד ולדעת, ובכן צלח ורכב על דבר אמת, וה' יהיה בעוזריך, כי עמלך לא יאבד לריק“.

ממכתבי בן־דוד אל צומר לא ניכר שהוא נושא את נפשו להיות סופר בישראל, כי־אם שואף הוא להשתלמות ולהשכלה, ומה שחשוב לו ביותר: „לדעת על בוריה את שפתנו הקדושה“, ואופיינים הם דברי בן־דוד ועצתו לצומר בנידון זה: „למוד בראשונה על בוריה איזו שפה אחרת, שפה חיה ומתוקנה, יען כי (נקוט את הכלל הזה!) אי אפשר לדעת על בוריה כל שפה אחת גרידא, מבלי יכולת לדמותה לכל פרטיה אל איזו שפה אחרת. והנה הזשארגאן שלנו איננו בכלל שפה, יען כי אין בו דקדוק ולא ספרות העומדת למופת (קלאסית)“.

ממכתבי בן־דוד מתקבל רשם שלצומר היתה נטייה לספרות, אבל לא ההין בנפשו להידחק פנימה ולכהן ב„מקדש הספרות“. אבל הראה התענינות רבה בספרות ותשוקת־דעת את הסופרים, אורח חייהם והתנהגותם וכינייהם הספרותיים. בן־דוד מוסר לו פרטים על הפובליציסט „איש יהודי“, הוא ליאון רבינוביץ; על „הסופר אחד העם“ — — — ושמו אשר גינזברג; „הסופר מבשין הנהו מורה ביאסי ושמו מ. בראנשטיין“; „הסופר יע"ס (ואלקינזאן) המת, היה יהודי מומר, אשר התנצר בתם לבב, ויחי כל ימיו בצער ודחקות, אם כי היה יכול לאסוף הון עתק“; „את הסופר דוליצקי אין לי חליפות מכתבים, ולכן לא אדע מה יאלצהו לעזוב את רוסיה. כפי הנשמע מגמת פניו לאמריקה“. התענינות זו בסופרים ובפרטי חייהם — גם האינטימיים — שיש בה מן הקרנתות ותמימות, ובעיקר — זיקה נפשית של קורא נאמן לסופריה, ויחס של אהבה והערצה לסופרים בכלל — גדולים וקטנים, זקנים וצעירים, מידה שמציינת את ר' יעקב צומר והוא מצטיין בה עד היום הזה, ואנכי גם ציינתי אותה במאמרי הנזכר עליו ב„הדואר“.

ב

התעניינות בהתפתחות כשרונו הספרותי של צומר הראה י. ל. פרץ במכתביו אליו. שלוש אגרות של פרץ לצומר כתובים עברית, פירסמתי במקורם עם מבוא והערות, ב„גליונות“ כרך כ"ה, חוברת י"א (אייר, תשי"א), ולפני זה — בתרגום אידי ב„יידישע קולטור“. אגרות קצרות, בלי תאריכי היום והחודש והשנה, כנהוגו של פרץ (חו היתה גם דרכו של סמולנסקין לבלי

לציין תאריכים במכתביו), אבל יש בהן מהאבהיות הפרצית לסופרים מתחילים ופרישת כנפיו עליהם, לעודדם ולהדריכם. המכתבים כתובים בערך תרנ"ד-תרנ"ה. צחמר היה אז תושב טלנשטי של ביסראביה, עוסק בהוראה וגם ב"סוכנות שלא על מנת לקבל פרס". מפיץ ספרים ועתונים ומתרוועע עם סופרים צעירים-מתחילים, ש. בן-ציון, א. ד. רחנטאל ומרדכי פינקל. ארבעתם מ"חסידיו" פרץ ומעריציו, מתרפקים עליו ושולחים אליו את כתביהם הראשונים. ש. בן-ציון זכה שפרץ יפרסם סיפור ממנו ב"ביבליותקה היהודית" (די אידישע ביבליאטעק) שלו.

זכה גם צחמר שפרץ ישית את עינו עליו לטובה. הוא תירגם ציור של פרץ מאידית לעברית ושלחו לפרץ, יחד עם סיפורים מקוריים משלו, בעברית ובאידית, לחוות דעתו. את הציור המתורגם שכלל פרץ קצת ופרסמו ב"הצפירה". וכן מסר ל"הצפירה" סיפור מקורי של צחמר, בלי לתקן אותו "לפי שאינו צריך לתיקון", כפי שכתב לצחמר, בתוספו גם "לא נופל הוא מכל הנדפס אצלנו". ואילו את הציור האידי מצא פרץ ש"רפה הוא מאד" ונמנע מהדפיסו בקבציו וב"עלוני יום-טוב" שלו. בכלל התייחס פרץ בכבוד-ראש לנסינותיו הספרותיים הראשונים של צחמר, ואם כי מתח עליהם בקורת, העיר עם זה "החסרונות קלים ובכשרונך אני רואה התפתחות". ועוד יכתוב פרץ אליו: "התנער וחיה וקוה".

מלבד תרגום סיפורו של פרץ וסיפורו הוא, הספיק צחמר גם לפרסם מאמרים אחדים והערות תורניות ב"הצפירה" וב"המליץ". פרץ כש. בן-ציון הכירו בו כשרון של מתרגם ועודדוהו לזה, אבל עוד יותר מהנטייה הבליטריסטית היתה לו נטייה לחקר תורני. ובשנת תרנ"ב, בעוד הוא מבקש לו דרך ושואל לנתיבות, פנה במכתב לאיש-נעמי שיסביר לו מימרות זרות בתלמוד ואגדות תמוהות בחז"ל.

את מכתבו לאיש-נעמי שלח באמצעות בן-דוד, והוא כתב לו על זה: "את מכתבך לה' וועקסלער (איש נעמי) מסרתי תיכף, ואת תשובתו לך לא ידעתי". לפני שלושים שנה בערך שלח ר' יעקב צחמר אלי את מכתב תשובתו של איש-נעמי אליו על מנת לפרסמה בדפוס. מפני כמה סיבות דחיתי את פרסומו של מכתב זה. והריני מוסרו עתה לדפוס, ומפרסם אותו בחוברת "בצרון" שמוקדשת ליובל הצ"ה של מקבל המכתב, ה"ה ידידנו וידיד הסופר העברי, אסיר אהבת הספרות העברית ומפיץ הספר העברי, הרחים ומוקיר רבנו, ר' יעקב צחמר נרו יאיר.

עם פירסום המכתב יש לתת קצת פרטים על אישיותו של הכותב איש-נעמי, סופר בלתי ידוע כיום ואשר גם בחייו היה מן הנשכחים, אבל מראשית שנות השבעים עד אמצע שנות התשעים, תפס מקום ועמדה חשובה בעתונות העברית; הרבה לכתוב ב"הצפירה", "הבוקר אור" ו"האסיף", כתב מכתבים מאודיסה שהיה בהם מהתסיסה הפובליציסטית, מאמרי-פולמוס ובקורת-ספרים שהיו חריפים וסארקאסטים, והצטיינו בעיקר במליצתו הצחה והשפה המקראית של הכותב, ובוז לקחו בעיקר את לב הקורא. פוריסטן, אולי

הפוריסטן האחרון בספרותנו, לא סבל איש-נעמי שום מלה חדשה, גם תלמודית, וכל מלה בלתי-תנכית היתה צורמת את אזנו וסולדת את נפשו. עוד לפני „המהלך החדש“ נלחם בעד „טהרת הלשון“ גם עם פוריסטים שלא היו קיצוניים כמוהו, והיו מתירים לעצמם להשתמש לפעמים בביטויים תלמודיים או במלים לועזיות שנתאזרחו בספרות. בימי תחית הלשון ו„מניחי הלשון“, יצא למלחמת מצווה ממש עם מרחיבי השפה — „מחריביה“ ומשחיתי יפיה, לפי דבריו. נלחם בעט משוח ברעל ובשפת ישעיהו, עמוס ויחזקאל היה מתריע על הסכנה הכרוכה בסופרים החדשים¹, מוכיח שאים יודעים כלל לכתוב עברית, הם חושבים לועזית וכותבים עברית, עברית כזו שהיא „לועזית באותיות עבריות“, כך היה רוגו ורוגש. ולא היה מוציא מכלל סופרים כאלה גם את אחד העם, ואיש-נעמי גם התפלמס עמו פעם על עמודי „הצפירה“.

ג

איש-נעמי, כינויו הספרותי של אלימלך ווקסלר-בורדקי², נולד בשנת תר"ג בעיירה קריוואור במחוז באלטא, לאב חסיד, שהיה דור חמישי לר' אברהם גרשון קיטור, גיסו של הבעש"ט. בגיל רך נתייתם מאביו וגודל בבית דודו החסיד באומאן. ספרי חז"ם שנתגלגלו לידו הביאו מהפכה בלבו ומחסידי מאמין בקדושת הרבי" הפך משכיל מעריץ את נושאי דגל ההשכלה, ואחרי גרשו את אשתו השנואה עליו, „ארס“ לו את ההשכלה והלך לזשיטומיר ונכנס כתלמיד בבית מדרש לרבנים אשר שם; דבק בחז"ם מורו, שספריו פקחו את עיניו, ויצק מים על ידיו. לתחנוני אמו עזב את בית המדרש לרבנים וחזר לעיר מולדתו. משם נסע לאודיסה ובאמצע שנות השישים השתקע בה, והתחיל לעסוק בהוראה. באודיסה מצא איש-נעמי איש כלבבו, משכיל צעיר ומורה עברי כמוהו, את פרץ בן משה סמולנסקין, ונעשה נושא כליו של זה שעתיד היה להוציא את „השחר“.

מורה עברי וחפשי בדעות, מפייג השכלה וקנאי להשכלה, שנלחם בדת ובאדוקים חשוכים ו„מורדי אור“, מאנשי חוג סמולנסקין, לוחם בדת ו„מסית ומדיח“ את הצעירים, מרחיקם מן הדת ומקרבים להשכלה, היה שמו של איש-נעמי למפלצת בעיני היהודים החרדים והיה נקרא בפיהם „מלך"ל אפיקורוס“ כך יספר בן-עמי בזכרונותיו על סמולנסקין בתקופה האודיסאית שלו, ב„השלח“ כרך מ"ד (חוברת רנ"ט, אב, תרפ"ה; עמודים 447-458), ומתאר את איש-נעמי בצבעים שחורים. לפי דבריו לא רק שונא-הדת היה, כי אם גם לשפה העברית התייחס בשאט-נפש. „ללמד את הלשון העברית — הרי זה להכניס את התלמיד לעולם הבערות והאדיקות“, כותב בן-עמי, הרומאנטיקן הדתי

(1) ראה מאמרו „תבינו ואחר נדבר“, „הצפירה“ שנה ט"ז, גליונות 249, 250 (ד', ה' כסלו, תר"ן), שנכתב בימי ייסוד „שפה ברורה“ בירושלים, ובמאמר זה יאמר: „תחת „שפה ברורה“ שמעה אזני „שפה בלולה“.

(2) בכינויו זה חתם בשער ספרו „עט שקר סופרים“. כך: „מאת אלימלך בעזערעווקי (ווקסלער), איש נעמי“. בנו היחיד היה פרופ' שמריהו בורדקי, ראש המחלקה הפתולוגית במכון פאסטר בפאריז, ולו הקדיש האב את ספרו זה.

האגבטי-השכלה. אולם קלחנר, שהיה תלמידו של איש-נעמי, הוכיח החיפז, בהעירו על דברי בן-עמי אלה: "הייתי תלמידו של אלימלך איש-נעמי שלש שנים ויותר, ומעיד אני עליו, שאם יחסו להדת היה קרוב למה שמתואר כאן (ואף זה — Cum Grano Solis הנה יחסו להלשון העברית ולהתנ"ך היה חיובי בהחלט והוא חבב את הלשון העברית על תלמידיו חבה עצומה". ועוד לפני כתבו את הערתו זה הזכיר קלחנר את אהבת איש-נעמי לעברית, בשורות הניקרולוג עליו ב"ברקאי" האודיסאי (שנה א', גליון ד; א' דריח חשון תר"ף) בחום-נפש: "הוא עבד את הלשון העברית מאהבה רבה ומי שלא שמע את שעורי התנ"ך שלו לא ראה תחית דברי הנביאים בזמן הזה מימיר". נאמנה עלינו עדותו של קלחנר. ועל אהבתו לעברית מעידים גם כמה ממאמריו. אני מזכיר ביחוד את פולמוסו (יחזר נכון: התקפה!) עם יהל"ל, שבמאמר אידי ב"ישראל" של לינצקי-גולדפאדן, נתן יתרון לאידיית על העברית, ואיש-נעמי יצא בדברים כבושים נגד יהל"ל (במכתבו מאודיסה, "הצפירה" שנה ג', גליון 1; ט"ז טבת תרל"ו). בדברים נמרצים יוכיח אותו: "איככה תעשה שקר בנפשך לאמר: כי השפה העברית תתן אך אמרי שפר, על כן היא בעיניך כשפת יתר, תחת אשר בשפת לועז נדבר על לב אחינו דבר יום ביומו? האין לאל יד שפתנו גם היא לתת לפתאים ערמה? הקצור קצרה רוחה לדבר על אדם ובהמה להשכיל להטיב אחריהם? — — — הנה המ"ע בשפת עבר לאותות ולמופתים בישראל כי עוד רבים הם אוהביה ושחוריה וכו' וכו'. על עצת יהל"ל המארכסיסטי בימים ההם, שבמקום עברית יתחילו לכתוב אידיית וידברו אל העם בשפה המדוברת המובנת להם, פונה איש-נעמי אל הסופרים העברים לא לשמוע לעצת יהל"ל, כשופר ירים קולו: "סופרים קטנים עם גדולים! אל תשמעו לדברי יהל"ל, ועצתו תהוללו". ובדברים יוצאים מן הלב יתחנן לפניהם: "אל תרפו ידיכם מכתוב ככל אשר לאל ידכם עברית, כי ככזה או כן כחה עתה להצליח באשר תשלחה, אך אל תשלחה ריקם, העניק תעניקה מטוב טעם ודעת, אם לשבט אם לחסד, ובגלל הדבר הזה יברכום רבים קוראים החיים אתנו היום, ותוסיפו עליכם כהם אלף פעמים, כי ילדינו בראותם תפארת שפתנו בקרבה, יקדישו גם לה עתותיהם, ולא יפרו תורתם, ויגדלו גם המה ויהיו לקוראים. לא הקוראים יעשו הסופרים, ונהפוך הוא, כי אם קסם על שפתי הסופרים, למשוך בעט סופר מהיר, יקחו נפשות וקוראים מעפר יצמחו" — דברים שיש בהם משום פתרון לשאלת הסופר והקורא שאנו מתלבטים בה כיום בתפוצות הגולה.

הוא כתב בלשון הנביאים ובפאתוס הנביאים הושרה מכתבי הקודש וניב החחים קודש היו לו, נשם את רוח התנ"ך והעריך את התנ"ך, ועם זה היה מבקר חפשי, ובתיקוני-התנ"ך שלו עבר גם את בעלי "הבקורת העליונה". עוד בנעוריו כתב מאמרים בבקורת המקרא, ולעת זקנתו, בעת שהיה כבר נתק מהעתונות ונשכח כסופר, חיבר שתי חוברות בבקורת המקרא והמסורה: "עט שקר סופרים" ו"הגו סיגים". שתיהן נדפסו בבית דפוסו של זופניק בדרוהוביטש. הראשונה בשנת תרס"ה, והשניה — בתרס"ז או תרס"ח (היא

איננה עכשיו תחת ידי). „עט שקר סופרים“ הוא בקורת חפשית ומלא תיקונים משונים. הוא יצא בו נגד המסורה, תיקן, סירס והגיה שבושים. בהקדמתו הוא מבקר קשה את הפירושים המדעיים לתנ"ך בהוצאת אברהם כהנא, באמרו שאין חלקו בין למדנים כאלה, ומטעים שבתיקוניו יצא בעקבות שד"ל, פינסקר, גרץ, קרוכמאל ורייפמאן, וכמוהם גם ידו „מצאה כביר לתקן מעות ולמנות חסרון“. אין ערך רב לחקירותיו. ריח בטלנות נודף מהן. בניקרולוג על איש-נעמי הנזכר, הזכיר קלזנר את תקוניו בשתי מחברותיו, ואמר „שיש בהם עד 3000 תיקוני-סופרים, שאמנם הרבה מהם אינם עומדים בפני הבקורת, אבל הרבה מהם אף מצאו חן בעיניהם של מומחים כהפרופ' קרויס והפרופ' מארטי“.

גם לאגדות התלמוד ומליצות חז"ל היתה לאיש-נעמי גישה בקרתית להבנתן ולהארתן לא לפי רוח הזמן והבנת הפשט לא לפי דרש „והתקרבות אל השכל“; „דרשות של דופי“, כפי שקרא לזה באחד ממאמריו, כי-אם הארת רמזים שם „חוסר הבנה“ הביאו לאי-הבנה וסילופי הבנה ושגיאות. בכמה ממאמריו ב„הצפירה“ בסוף שנות השמונים וראשית שנות התשעים ביקר קשה את אגדות התלמוד באופן מחקרי. את שוט לעגו הניף גם על שאצקס בעל „המפתח“ וביקר את „כור לזהב“ של שרשבסקי. מאמריו הביאו כמה פעמים לפולמוס-סופרים, ובתשובותיו נלחם איש-נעמי בטימפראמנט ובנשק סאטירי, בהוכחות מדעיות שהיה בהן יותר משום ביטול למתנגדיו.

לחשובו הספרותי של איש-נעמי יש לצרף את זכרונותיו „מתהום הנשיה“, שנדפסו ב„רשומות“ כרך א' וב'. הפרקים הראשונים שבהם סיפר ותיאר את חסידי ברסלב וברשד, המשכילים והאפיקורסים באומן, שהכירם בילדותו, זכה עוד לקרוא, כי נדפסו בכרך „רשומות“ שיצא בשנת תרע"ח. בי"ב באלול תרע"ט נפח את נפשו בבית-החולים באודיסה. יוסף קלזנר תלמידו הקדיש לו שורות מלבבות אחדות בסוף רשימה קצרה „זקני הספרות“ (דברי אזכרה גם על פאפירנה והד"ר אהרן פורייס שמתו באותה שנה באודיסה) ב„ברקאי“. את דבריו על „איש נעמי“ סיים קלזנר: „תלמידו המרובים שכחוהו. אך בספרות העברית אשר אהב, השאיר רושם ניכר ושמו לא ימחה מעל לוח דברי-ימיה“. ואלה הם הדברים היחידים שנכתבו על איש נעמי הסופר והמליץ, מפיץ השכלה ותרבות עברית!

* * *

מאמרי איש נעמי על אגדות התלמוד עוררו ענין בין משכילים חובשי בית-המדרש וצעירים יוצאי בית המדרש ועיניהם אך זה נפקחו. וצומר עול-הימים אחד מהם, ומשום זה פנה אליו שיסביר לו אגדות חז"ל תמוהות. מתשובות איש-נעמי יודעים אנו את תוכן שאלות צומר. המכתב שאיננו חסר-תוכן מעמידנו גם על אפיו של איש-נעמי ויחסו לצעירי הדור בראשית שנות התשעים — ימי התעוררות הלאומית, ה„מהלך החדש“ ו„ספרי-אגודה“ של בן-אביגדור, תחית הדבור והעברי ו„שפה ברורה“ — „שפה כלולה“ בעיני איש-

נעמי שכבר היה אז בראשית ירידתו. מקבלים אנו ממכתבו זה גם מושג מגישתו לחקר התלמוד ודרך הסברתו את אגדות חז"ל.
אדעססא זען 21-טען פעברואר 1892.

איש צעיר לימים !

היום רבו הצעירים המבקשים תואנה להם וישלחו ספרים אל הסופרים הרחוקים והקרובים אנשי השם, למען תפס אותם בלבם, כי לא אל דברי הסופרים והגיוני לבם ישאו את נפשם, אל זה יביטו אל הכבוד והתהלה, אשר ישימו הסופרים להם בראש מכתביהם למען ישתבחו בעירם הקטנה, כי מצאו חן בעיני גדולים ונכבדים להכירם ובסוד חכמים ונבונים יחד גם כבודם, ועל כן בבוא עתם, עת דודים, ירבו במחירים מהר ומתן. אם זה כל ישעך עול ימים, עיניך הרואות, כי חספך לא צלח בידך עתה הפעם, כי ריקם אראה פניך ופי לא יגיד תהלתך, ומכתבי זה לא יתן לך ולא יוסיף לך גם שקל כסף אחד ביום שידבר בך. אך אם באמת ובתמים תשית לבך לדעת, לא אמנע טוב ממך. וערום לבי נגדך יהיה ואדבר עמך כאשר עם לבבי.

זר לי עליך, בן עמי, אנכי ידעתי את נפשך, כי נער הייתי גם אני, גם בי רבצה כל האלה הכתובה בספר³ : "ותם לריק כחכמי", גם ימי חרפי הטובים עלו בתהו ויאברו⁴. כאסוף ביצים עזובות כל אגדות חז"ל אספת ותאכלם בכל פה, וזה היה חלקך מכל עמלך תחת השמש — אשריך כי לבך ראה הרבה חכמה, אשר עין חכמי הגוים לא ראתה, כל מלכי ארץ ורוזניה יקנאו בחכמתך הרחבה מגי ים ! — ר' מיכל גארדאן ז"ל⁵ פקח את עיניך לראות אור חדש כי יהל והנך עוד עורך מחויק בתומתך, ומה אהבת מאד את האגדות, הן הגה שיחתך כל היום, וגם בדברך עם הספר, כאחד המגידים, מרדפי אמרים, תדבר עמי בדברי חכמים וחייתם ; אף היום תאמין בחפזך, כי גם מחשבות מאמריהם, אשר כמו זר נחשבו למו, עמקו מאד, וכל דבריהם נכוחים, ולא נוסף על כל הדבר אשר השאירו אחריהם ולא נגרע מהם. אם אמנם מצאתי נאמן לפניך תורה תבקש מפי, הס אונק ושמע את הלכה הטוב אשר אתן לך, ואתה אם תשמע ואם תחולל, הלא תדע, כי לא בקרב בית לבדו נמצאו אגדות, כי בכל העמים ללשונתם ישנן אגדות מאגדות שונות, ירשת פליטה להם מאבותיהם, הן הגה הנקראות בלשון אשכנז "לעגענדען" או "מארכען" והרוסים יקראו למו "Ckazki" עם עם יכבד אגדותי כערסן. האבות יספרון באזני בניהם ותהינה ששועים בפי עוללים ויונקים כמעשים שנעשו תחת השמש, אך כאשר יגדלו הבנים ידעו לזכות ולהבר, יקנו לב לדעת, כי האגדה היא ציצת נובל, רוח משפט עברה בה ואינה, ורק קוראי הדורות אשר למו נתכנו עלילות, המה ידברו דברי אמת. מדוע נהיה אנחנו שונים מכל עם וגם דברי האגדות בעינינו כדברי האורים ! ! אין זה כי אם עם קשה עורף אנחנו, גאון לבנו ישיאנו, כי נחכם מכל האדם אשר על פני האדמה. אמנם כי חכמינו היו חכמים בימיהם, ימי קדם, אך לא עמהם מתה חכמה ; חדשים לבקרים יציצו חכמים, אשר קטניהם עבה ממתני ראשונים, כי הוסיפו דעת הוסיפו חכמה על כל אשר היו לפניהם ואם כן מה זה אנו נדרש אל החכמים המתים שכבר מתו ? צדקה זקנינו עומדת לפניהם לעד, ותומתם יתהללו עד דור אחרון על עפר יקום, אך חכמתם זה מאז הסתתרה ולא תרץ בחוצות, יען כי אבד עליהם כלה. ככל שלומי אמוני ישראל כמוך אתה, בטרם יפקח ה' מ. גארדאן את עיניך, אשפט מישרים, כי חז"ל לא בחיזות דברו, כי אם הגידו לנו את כל לבם, תמימים היו עם ר' אלהיהם ויאמינו כי ידברו, גם דברו

(3) ויקרא כ"ו, כ.

(4) ראה מאמרו "רוח באר", שיוכר להלן : "בעודי נער וכחי במתני בלעתי הרבה ספרים, כתבום חכמים פותרי חידות, ולא גודע כי באו אל קרבי".

(5) המשורר האידי המפורסם.

למען יאמינו כל שומעיהם במעשי ד' ונפלאותיו, אשר ספרו לנו, בדי ריק ייגעו חברי חבר, חנפי לב כבעל המפתח⁶ (ובעל כור לזהב⁷) המצרף⁸ כי יעשו חנף בלהטיהם ויתהללו במתת שקר, כי מצאו חידות חכמינו מצאו טעם (?) יקראו בשערים כי עשו שלום בין האמונה ובין החקירה שנואת נפשה, והמה רק פוסחים על שתי הסעיפים המה, יאמרו לכל כי גם האמונה אבודה מפייהם וגם חכמתם נסרחה; כי מי האיש אשר באמונתו יחיה; הוא יאמין לכל דבר, ומי שענה את אליהו ואלישע נביאיו הוא יענה גם את שלום כל צדיקיו וחסידיו הקרובים אליו ורצונם יעשה בכל עת מצוא. רוח אבר, אשר נחה על המבארים הטובים בעיניך, רוח עושים הוא, כי מה לאגדה ולשכל טוב! אם אמנם התענגת על מאמרי, כאשר יענה בך פיך, מדוע לא שמת לבך למאמרי, אשר קראחיו בשם „רוח-באר“ (הצפירה⁹ מס' 1888, נומ. 174) ? קום קרא את כל דברי שם ותראה כי לא כחזתי אמתי לקהל רב, ונגדה נא לכל עמי מלאתי פי שחוק וצחקתי לאיש חכם בעיניו¹⁰, אשר אמר¹¹) למצא פתרונים לאגדה אחת¹²) על פי דרכו הישר בעיניו. סוף דבר, מה האגדות כי נשית אליהן לבנו, גם אם חידות הגה אך חידות מגי קדם הן וכרחוק מורה ממערב כן רחוק מחשבותינו אנו ממחשבות בני קדם, ואיככה נעשה שקר בנפשותינו לשום בפי ראשונים חכמה, אשר לא שערוה ולא עלתה על לבם! אלה הדברים אשר עם לבבי על כל האגדות יחזיו; וזאת למאמרך בתלמוד, אשר אליו תתפלל כי אפתרנו לך. המעט ממך תנחומות התלמוד, אשר יגיד ולא יכחד, כי יש מה חסרון אשר יוכל להמנותה למה יגרע המקום הזה מכל המקומות הרבים בתלמוד, אשר אמרו: „חסורי מחסרא והכי קתנא“ אם על דברי התורה הכתובה אמרו: מוסיפין וגורעין ודורשין. מי יתן ויותקו דברי חכמים האלה על לב כל דורשיהם, למען יבינו וישכילו, כי גם בספרי קדשנו, אוצר כל חמדת ישראל, חלו ידים בשעות ראינו רעה, ועל כן להחכמים אשר עיניהם בראשם המשפט לחנות סיגים מכסף ותדענה לנו אמרות טהורות, מווקקות שבעתים. אך יען כי בן עם קשה עורף אתה ומקשה את לבך משמוע דברים נכוחים וישרים על כן עם עקש כמוך אתפתל גם אני ואגיד לך אשר רחש לבי דבר טוב לפני אנשים כגילך. כהלך רכיל אגלה לך ראשונה את הסוד, אשר עליו ירמוזן מי בעל שמור אמונים, הלא תדע נפש המקובלים השמים חושך סתרי תורה וערפל חתולתם, על דעתם המשפט הכתוב „אדם מועד לעולם“ יאמר, כי אדם הראשון אשר עבר ברית הוא כמועד לכל באי עולם, ויתן כופר נפשו נזק שלם, לא כן יעקב אבינו הוא איש תם (מה האות כי לא בינת אדם לו!) והוא רק חצי נזק ישלם, וזה הוא הסוד: ר' יעקב משלם חצי נזק, ואשר אחזה לי אני מהתלות הוא, כי ר' יעקב הזה לא היה רצוי לרב אחיו הרבנים, ועתה הפעם מצאו עונו לנקום בו נקם אחת, שמוהו עטרה לחכי לשונם, חמדו לצון להם וזיהתלו בו כהתל האנוש לאמר: שור (של) חרש שוטה זקטן ר' יעקב משלם ואם כן ר' יעקב הוא החרש והשוטה והקטן! כגבורים משכילים דרכו חצים דבר מר ויקלעו אל השערה ולא החטיאו. מי יודע אולי שכלו הרבנים את פיהם ובהשכל ודעת גרעו בברייתא את המלה „של“, יען כי כערומים כסו קלון אחד מאחיהם, למען לא יבינו הקוראים על גקלה מבטא שפתייהם, הבטה כמדקרות חרב. אך האמוראים הבאים אחרי התנאים לא הבינו עוד לשכל מליהם, ועל כן הקשו לשאול: ר' יעקב מאי עבידתיה? אף

(6) משה אהרן שאצקס.

(7) ר' יהודה אידל שרשבסקי.

(8) לא. ד. דובנוויץ.

(9) שנה ט"ו, גליון 174 (כ"א מנחם אב, תרמ"ט).

(10) ר' מרדכי רבינוביץ מסקידל.

(11) במאמרו „באור דברי חכמים וחידותם“ ב„אוצר הספרות“ שנה ג' (תרמ"ח),

מדור „דברי תורה וחכמה“, עמודים 143-140.

(12) ר' אלעזר חלש על לגביה ר' יוחנן וכי (ברכות ה', ע"ב).

הם השיבו אמריהם להם: „אלא אימא ר' יעקב אומר". מדי יצא הדבר, כי הקרה לפניך את המאמר הזה, למען אוכיחך ואערכה לעיניך, כי לא כל הכתוב בתלמוד קדוש יאמר לו גם בחיים חיתו, כאשר תאמין אתה ורעיך הכבירים ממך ימים. ר' יעקב הלזה הנקדש והנערץ כאיש אלהים, וכבודו חדש עמו עד היום הנה, בכל מושבות בני ישראל התמימים והחרדים, לא היה נחשב למאומה בעיני רעיו, אשר ישבו עמו כאחים יחידו; כמוהו כאחד הרבנים החיים אתנו היום, ככל המון ר' יאקילעס או ר' יעקילעס היראים את ד' ותורתו בתוך מעיהם, ובכל זאת לא ימצאו חן ושכל טוב בעיני אנשי ריבם, וגם נערים יתקלסו במו, ורק הרבנים ישני אדמת עפר, זה הרבה מאות שנים אותם נקדיש ואותם נעריך, נמנה מספר לדבריהם, ולא נפיל דבר מכל אשר דברו, האיך זאת אולת ורעה רבה!

גם על אודות דוד הראובני תשאלני ולא מחכמה כי אוציא אני משפטי עליו מי תכן את רוח בני האדם החיים אתנו היום, הלא עקב הלב מכל מי ידענו, ואף איש שכבר מת ואבד זכרו. רב לנו רב, כי היתה אחריתו להכרית. יאבדו כל המשגם והמתעים בתהו לא דרך בימינו אלה.

שפתך בלולה לא טהורה היא, אך לא נופל אתה מכל מושכי בשבט סופר בימינו, כולמו יורעו שפתנו כלאים. הטרם תדע, כי איש ריב אני לכל סופרינו, זה ימים רבים, יחדו נאלחו בעיני ובלשונם אשים תהלה, יען כי בראו למו גיב שפתים אשר לא פתחה אזננו מתמול שלשום. למה זה לך מורים מרחוק, הלא עיניך רואות את מוריך מקרוב, הגה ספרי נביאינו קרובים אליך מאד, מפיהם קח תורה, הסר האגדות מלבך ומסין ושים תחתן דברי חזונו, ודברת בם, אז תלמד לשונך לדבר צחות ולא תבוש לדבר בשער. ככולתך לקרוא את דברי הספד הזה, השלך המגלה על האח ובאש שרף (אותה?) למען לא יודעו דברי אלה לאיש; לא לי לא לי אדאג, כי לא נכחד עצמי ממכירי, וכל שער עמי יודע מאז, כי לא אשא פני איש גם כי אלפי שנים שכנה לעפר נפשו, אך יגרת מאד פן יבולע לך, כאשר תגלה חרפתך בקהל כי הקשבת לדברים כמתהלהמים מפי איש טמא שפתים.

ה צ"ו - ל מ י נ ה ו

(מפינקפו של ישיש)

מאת יעקב צוזמר, פילדלפיה

א

כשאדם זוכה לפסוח על פרקי ה„גבורות" ו„לשוח", והוא תולך ומתקרב קימעא קימעא לאותו דרג שהוא בבחינת „כאילו עבר ובטל מן העולם" — הרי חבריו ומיודעיו, מכבדיו ומכובדיו, קרובים או רחוקים מבחינת השטח, שהיו רגילים להתכתב, לטלפן זה לזה ולהתווכח זה עם זה תדירות, בפה ובקולמוס על ענינים העומדים על הפרק, או שכבר ירדו מן הפרק — הולכים ומתרחקים ממנו קימעא קימעא, ועוזבים אותו, ביודעים ובלא יודעים לנצח נצחים, בלי ברכת פרידה של „זיי געזונד", או „היה שלום" או „להתראות", „להתכתב" וכדומה...

והכל בלי סיבה נכונה, או בלתי נכונה, אלא: בגזירת „החותך חיים לכל חי" ... מה סדר יומו של הישיש דגן? קיבל הישיש והגיח הצידה צרור אגרות

מ"ישראל" ומן ה"תפוצה", שכדי להשיב או להגיב עליהן, כראוי לשואל ולמשיב, דרושים למקבלן ישוב דעת ובקיאיות מרובה בנושאים ובענפי מחקר שונים; והוא פונה תחילה לעיין בעתונני היום שנתקבלו גם כן באותה שעה. וזה דרכו של הישיש — שלא לעיין תחילה במאורעות היום, והוא מדפדף בעתונו עד שהוא מגיע ל"עמוד הנפטרים", שמא... והנה באותו יום, או באותם ימים, תוך כדי דיפדופו "מתחשכות" עיניו למקרא הודעה במסגרת שחורה על אלמוני או פלוני המחכים לתשובות חברים הישיש או שהוא מחכה להגבותיהם הם על הצעותיו ומסקנותיו הוא — אפס להם פתאום "כח תחיוכי", והם נמהרו והלכו להם, מדעת או שלא מדעת, אל "האפס הרחוק", מעבר ל"חידלון הנצחי", בטרם הספיקו להגיב ולהתפלפל, בפה או ב"קסת הסופר" "על דבריך המחוכמים והערותיך המעניינות, אלא שהתעצלת לעיין במקור פלוני ובכתבי אלמוני בכדי להיווכח שאין כל יסוד למסקנותיך"... הישיש נשאר שרוי בודד באבלו, ביגונו ובעצבונו... אכן זהו גורלו של העובר גבול ה"לשוח"!

חבל, חבל! המאריך ב"ישישותו" והצועד ישר אל "מגדל המאה" — צפוי בכל יום ושעה למאורעות ולחוויות, צפויים או פתאומיים; וה"מאורע" המדאיג ביותר הוא של ה"אבידות", ההליכה של חבריו סוף סוף בדרך כל הארץ; ורק גורל הוא, בלתי צפוי ובלתי מושג, שזכה הוא ולא חבריו ועלתה לו לקרוא ולדעת אותן הסיבות ואתם המאורעות שאירעו לחבריו, ולא הם — במה שיארע לו... כי פתאום כאילו נמאס עליהם העולם השפל ונמהרו לעזבו, ולא הספיקה להם השעה להימלך בחברם הישיש על "טיוליהם" במסילות אפסותם.

הישיש תוהה ושואל את עצמו: במה זכיתי אני לבכות על כליונם הם ולא הם על הכליון הצפוי גם לי...

רוח שחורה מתחילה להטיל ארסה בגוף הישיש... בימים הוא עסוק בקריאה — וחומר הקריאה כל כך רב ומגוון וכתיבה ובמילוא צרכי הגוף והגנפ, והיום קצר והמלאכה מרובה — כידוע לאנשי שלומנו; ובלילות הוא חפשי לגופו ולגנפו; ואוי ואבוי לחופש! חלומותיהם של פרעה, נבוכדנאצר, בלשצר ודומיהם הם בבחינת "עילא ולעילא" כלפי חלומותיו של "הישיש שלנו"... ואף על פי ש"הישיש שלנו" סובר שהוא בבחינת בן תורה והשכלה, וחלומות נעוריו היו מלאים תורה וחכמה ופגישות עם "צדיקים" ורבנים וכדומה — חלומותיו עכשיו על דברי תורה הם נדירים ביותר; ברובם הוא מסתבך ומתמסר בלא יודעים לרישתו של סמאל — הוא השטן ימח זכרו!.. והלה — מטיל אותו כלפי שמיא וארעא וכלפי ארבע רוחות העולם, כבנענעויו של הלולב בחג הסוכות, ולבסוף הוא נופל לתוך סינורה של לילית, והיא משחקת עמו "שחוק הסתחררות", והוא מסתחרחר בין בריות משונות בעלות פרצופים נוראים ומאימים, בעלות חוטמים ארוכים כאורך המטאטא ועינים בולטות ויוצאות החוצה, כשתי צפיתיות מים... עט סופר לא יתארן, ולא נוצר עדיין הצייר האמן להטביע בהן מכולו בשביל האדם הער... חלשים נהפכים גבורים, והגבורים מתפרקים לחוליות תוליות המשתמטות זו מזו ונבלעות בתוך ים התוהו הנצחי, המרתיה גליו עולמית.

יש שהישיש רואה בחלומו ארמונות נפלאים, יפים ונאים, מרהיבי עין, ואין גבול לגיבוהם, ולא תחום לעומקם... הם חבוקים ודבוקים זה לזה, לא מבוא להם ולא מוצא להם... ופתאום רואה החולם את עצמו כאילו הוא סבוך בהם וכבול אליהם כבששלאות של ברזל, ועוד רגע, ועוד רגעים, תפרח לה נשמתו מתוכו וגופו יפול ויטבע במדורות הלהבות שבקרעיתם... הוא ממצמץ עיניו ופוקחן, ורואה את השאול הפתוחה והעמוקה... ומים אדירים שוטפים בו, ורתיחותיהם מחרישות אזנים בשיטפם הרועש, עוד מעט יבלעוהו חיים, והוא רוצה לזעוק לעזרה, לצעוק, לצרוח, לבכות ולהתחנן על נפשו; אבל פיו סגור ושפתיו דבוקות זו בזו, ואין כח אף להוציא אנחה קלה... ופתאום הוא רואה לפניו המון בני אדם ובנות אדם לבושים הדר, והם ממהרים ורצים ופורחים ומתחבקים ומרקדים ומטפסים על הקירות, תוחלים על התקרות ומטפטים פיטפטי תאוה מגונים זה לזה. הוא החולם, קורא לעזרה בכל שארית כוחותיו, צועק ככרוכיב ומתחנן: אנא הושיעו נא! הוציאוני מבור הכלא; ואין שומע ואין מטה ארון, אדרבא, הם מגבירים את צריחותיהם חמרותיהם בחיבוק וגיפוף ונישוק — ואין שומע לו. הוא מתחנן בבכי עצום: בוא נא, גש נא, חוש נא מלאך הכליון, חוסה נא על נפש תמימה, כנפשי והצילני מבור אסיר זה שאני הולך ומתמוטט לקרקעיתו... הוא מתחיל לומר וידוי, בלשון אילמת, ומקבל עליו את יסורי המוות הנורא באהבה כדי לכפר על עוונותיו השונים בימי חייו הארוכים, ובלבד שימהר מלאך המוות וישרפנו בהבל פיו... הוא מתגבר על מכאוביו ומתחיל בקול איום: אשמתי, בגדתי, גולתי, דברתי דופי... ולפתע פתאום, תוך פרפוריו בשלשלאותיו, תוך צריחות הווידוי, כשהוא מוכן כבר לקבל עליו את האפסות הנצחית ולעצום עיניו עולמית ובלבד שימהר המוות לבוא ויחבקהו... נפקחות עיניו קימעא קימעא, והישיש רואה את עצמו שוכב על מיטתו סרוח, ארון ספריו פתוח, ועתון הבוקר שטוח, ועל המכתבה הסמוכה עומדים העטים תחובים במכשירים המאחד לגוניהם: אדום, ירוק, שחור, תכלת, כי אהב צבעים הוא הישיש מעולם... וכאילו הוא שומע קול ממרוזים: קומה עצל, רד ממיטתך טיפש שבטיפשים, וראה שמש בוקר שולחת קרניה דרך חלונות חדרך המרווח. ראה מה הדור נאה זה העולם!

ובתו הצעירה, בת-עמי, נושקת אותו מנשיקות פיה, ושואלת בפיטפוט: מה חלמת, אבא? על הנסיעה לוואשינגטון להשתתף בוועידה הציונית? כבר יש לי שני כרטיסי-מסע...

והוא איננו מאמין למראה עיניו ולמשמע אזניו — החלוט חדש הוא זה או...? וסוף סוף הוא רואה את המציאות החיונית, וגם רואה את עצמו נעלב מן החלומות המאיימים.

„אכן, חי, חי אנכי!“ — הוא ממלמל לנפשו; ובלבו תפילה חשאית: אנא ה'! אל תבהלנו בחלומות אשר שווא ידברו ורעות ינבאו!
הנה לפניו עתון הבוקר, וראשית כל, הוא מדפדף בו עד שמגיע לעמוד הנפטרים... וכאן הוא רושם לעצמו את אלה ה„הלוויות“ שעליו להשתתף בהן היום ולמחר, הלוויות חבריו ומכיריו שכבר הגיעה שעתם הלכו אתמול, או שלשום... „לעולמם“...

וכך מתהפך הישיש לילה לילה על משכבו, חלומות שונים ומשונים, שאין להם יסוד בסדר חייו, יבעתהו ויגולו מנוחתו בלילות. הוא מתכסה בשמיכתו וטובל בינע והולך למות" בכל רגע ורגע, עד שהוא מתעורר מתרדמתו, והוא נאנח ונאנק וממלמל לעצמו: „אכן חלום הוא זה! החלומות שווא ידברו; אבל חלומות כאלה ימהרו להצעידיני לבור שחת...“

הוא מוחד לעלות על משכבו בלילות שמא יחלום... ובעצם היום הוא מבולבל כאחוז שינה; ואף-על-פי שהוא עודנו מרגיש כל חושי בו; אבל לדעת מקורביו הוא נחשב כבר ל„עובר בטל“, שכבר הגיע שעתו למסור את מקומו בעולם הזה ל„עולים חדשים“...

אכן! זה שכר הישישות וזה ענשה!...

ר' יעקב צוזמר: בעקבי הדור

מאת גרשון א. חורגין

כל ימיו הסתופף ר' יעקב צוזמר באהלה של ספרותנו. הוא חונן בסגולות של מושך בעט סופר האורג מאורעות בריקמת חן. צוזמר מבורך גם בכשרון של עתונאי המסתכל באנשים ובמאורעות המבין לקורות העתים. בתחום זה סגנונו הוא סגנון כתבים העורכים רשימות מדויקות מהנעשה והמתרחש, בלי מכלולים ופאר. חיבה יתירה נודעת לו לתולדותיהם של אנשי שם ובני עלייה שתרמו בתחום חכמת ישראל. הוא עוסק בהתלהבות בקורות חייהם וקורות ספריהם. סגנונו בענין זה היא לשון לימודים קצרה, מדויקת ובהירה. יש לו יד ושם לצוזמר גם בידע-עם. רשימותיו במקצוע זה נקראות בענין ובעונג בכלל אין ענין יהודי שלא לקח את לבבו. מלא הוא יהדות כרימון ולבו שכור מאהבת ישראל וחיבת תרבותו.

סגולת סופרים נכבדה חתומה וטבועה ברשימתו: „ימי הילדות“ שכולה רפודה ציורים ממשיים של העיירה היהודית שכלתה אליה הרעה בימינו. עיירה זו היתה מעין „מדינת יהודים“ בזעיר-אנפין. הרשימה הזאת מצויינת בתיאור סיפוסיה השונים, אנשי מעלה ואנשי מטה. צוזמר אינו חובב בריות בלבד הוא גם מתנה אהבים עם הטבע. לבו ער לרחשי היערות אשר מסביב לעיירה. מתאר הוא תיאור נאמן משק פלגי המים הנשפכים ברעש בנהרות אשר בסביבה. חורף רוסי אכזרי, הפשרת השלגים, ערבי פסחים העיירה היהודית, ימי קיץ וסתיו. ב„ימי הילדות“ נתן צוזמר יד ושם לבני עלייה שהתהלכו בעיירות ישראל. הנה שיעור קומתו של הרב דמתא, הדיינים והיהודים נסתרים שבלבם דלק ניצוץ של אצילות ונשמה יתירה. גם גביר העיירה לא נעדר מ„ימי הילדות“. הוא „מטייל מעדנות“ באווה כבושה על טחנותיו ועל משרפות השכר שלו. „הכל היו מסתכלים בשמץ של הנאה מהולה בקינאה בעושרו, בלבושו ובחסידותו“.

ברשימה זו משתקפת העיירה היהודית על אורותיה וצלליה. כדרך עיירות שונות של אוכלוסי ישראל כך גם עיירתו של צחמר. מרובה כה המחלוקת, הריב והמדון בעניינים של מה בכך. חסידים של חצרו של רבי זה עורכים מלחמה נגד חסידים מחצר רבי אחר. לא היה "נחת ביעקב" והעיירה לא היתה תמיד צהלה ושמחה. הרשימה "ימי הילדות" מצויינה בסגנון ער ושוטף. יש בה מקצת מהשפעת ההומור של שלום עליכם והריאליזם של מנדלי מוכר ספרים.

כשרונו של צחמר לספר עם קוראיו מבצבץ בארבעה סיפורים מלבבים ששמע מפי אביו ז"ל. הסיפורים שאובים מהפולקלור היהודי המציין חיים יהודיים ספוגים מסורת ויהדות. יש להחזיק טובה לצחמר שנתן פירסום לסיפורים האלה והצילם מן השיכחה. בארבעת הסיפורים האמורים משתקפים חיי ישראל בדורות שעברו, טיבם, אמונתם ותקותם. הצד השווה שבסיפורים האלה היא אהבת התורה שיקדה בלבם תמיד. המכובד על פני כל היה בעל המידות הטובות שמשאו ומתנו עם הבריות היה נאה ושהליכותיו נעימות. הצדיק הוא במרכזם של הסיפורים האלה אשר בנפשו צניעות וענוה עולות בכתר אחד.

ברשימות הפולקלור האלה נתן צחמר מקום לאמונות תפילות שהתהלכו בין המוני ישראל. הם האמינו באמונה שלימה שבחצות לילה עולים המתים מקבריהם ומתכנסים בבתי הכנסת, אומרים קדושה וקוראים לעליות המתים — האמינו שהם באים גם ל"כל גדרי" לבית הכנסת — ומעלים חום מחניק בין המתפללים, בית הכנסת היה מקומם של החיים ושל המתים בימים ההם.

רשימתו של צחמר על "עיר מגורי שנחרבה" ראוייה לשנים מקרא. היא ספוגה געגועים לעבר ורווייה כאב נעכר על האבדון והשוואה שעלו על יהדות מזרח אירופה. בתיאורים בהירים מצייר צחמר לפני הקורא את "העיר הישנה" והחדשה של עיר מגוריו ויניצה שנחרבה. יהודיה לא הצטיינו בלמדנות, במידת התסידות ולא ביראת שמים יתירה. אבל היו ביניהם בעלי לב כואב לגורל האומה הישראלית. הללו נתנו את ידם וחילם לרעיון הציוני. הם עסקו בהפצת הספרות העברית והיו "קוראים נכבדים" של ספרים ומכתבי עת עבריים. ברשימה זו מעביר צחמר לפני הקורא טיפוסים שונים של יהודים מתושבי ויניצה. הנה "יענקלה רייכער", שהלך בגדולות והיה קרוב למלכות ויוצא לרחובה של העיר במקל שגולת זהב בראשו. יענקלה זה היה מעין "נעלם", או "נסתר". לא היה איש מגרי העיירה שידעו את מקורות פרנסתו ושורש עושרו. יענקלה זה היה מיוזמה הראשונים של האגודה הציונית שנוסדה בוויניצה. בציוניות מצא יענקלה תיקון לנפשו. פרשה אחרת היא הטיפוס של "הירשילי משגיח" שהיה מהלך ברחוב בטלית ותפילין ויושב בתענית. יש שפרוש זה היה בא בין הבריות להשגיח על הכשרות ולהטיף מוסר־השכל לעוברים ושבים שברחוב. אותות הרוחות החדשות שנשבו אז במחנה ישראל ניראו גם בוויניצה. חוץ מהדרים לתינוקות של בית רבן, נוסד בה גם בית ספר לנערות שהיה ענין חדש במינו בימים ההם. העשירים היו מזמינים מורים פרטיים לבניהם ולבנותיהם. לימוד השפה העברית היה מן הענינים שעמדו ברומו של עולם החינוך בוויניצה.

ב"עיר מגורי שחרבה" ימצא הקורא חומר מענין בפרשת תולדותיה של

הציונות וראשית צמיחתה בערי התחום של מזרח אירופה. ראשיתה של התנועה הציונית מצער. יחידי סגולה שצרת האומה נגעה בלבבם נתקבצו ועשו אגודה בצינעה ובחשאי מאימת הרשות הצוררת. ויניצה היתה מן הראשונות לתת ידה לציוניות. ממנה למדו עיירות אחרות שבסביבתה. באגודות הציוניות לא עסקו בהפצת השקל ובקניית מניות לבאנק הלאומי לבד, אלא עסקו במסירות נפש ללמד לעם שפה ותרבות עברית. הרעיון הציוני זרע אור בלבבות יהודי מזרח אירופה. העם שהלך בחשכת הגלות הרוסית המרה ראה את אורה של הגאולה הקרובה לבוא.

צומר מעמיד את הקורא גם על תולדותיה של הציונות בארצות הברית. המסה „על צירי אמריקה בקונגרס הציוני הראשון“ חשובה מצד ערכה ההיסטורי לתולדות היהודים והציונות באמריקה. הצירים לקונגרס הציוני הראשון מאמריקה לא היו „צירים במובן המקובל“. הם היו נדיבי עם ורבים מהם נסעו לקונגרס על חשבונם הם.

צומר נותן יד ושם לצירים הראשונים האלה. ביניהם היה אדם רחנברג שיסד את אגודת „שבי ציון“ בניו-יורק ועסק ביישוב ארץ ישראל. „מוצאו ושנת הולדתו אינם ידועים“. הוא נעלם פתאום מעל הבמה הציונית, ומת בודד ועוזב ונשכח מן הלב. ציר נכבד אחר לקונגרס הראשון היה רבי שבתי שייפר מבאלטימור, שמת בשם טוב ונזכר לברכה עד היום בעירו. בין הצירים הראשונים נמנה גם דוד טריטש, איש בעל הגות רגישה וכשרון המעשה.

הציונות ורעיון תחיית ישראל כרוכים ואחוזים במחשבתו של צומר עם תרבות עמנו והתעוררות ההכרה הלאומית בין המוני ישראל.

במסה חשובה על „ראשונים ואחרונים“ סוקר צומר את פרשת השתלשלותה של תרבותנו המשתקפת בתנועה העברית באמריקה. קדמו לו לסניף ההסתדרות העברית בפילדלפיה שתי אגודות עבריות כמו „דורשי שפת עבר“, שנוסדה בשנת תר״ך בהשפעתו של זאב שור, המו״ל של „הפסגה“. האגודה לא האריכה ימים כי „לא הוכשר עדיין הדור“ לכך. אגודה אחרת שעסקה בתרבות העברית נקראה בשם „דוברי שפת עבר“ ונוסדה בשנות התשעים של המאה שעברה. אף חברה זו לא שיחקה לה השעה ולא זכתה לאורך ימים. חברות אחרות עלו בפילדלפיה אבל על כולן עלה הכורת. רק שני אירגונים עבריים נשארו „בחיים“ בפילדלפיה הקיימים עד היום הזה. הנסיון הוכיח שההרכבה של חברה ועברית עמדו לה לחברותא להתמיד בקיומה הארוך.

ציונות ותרבות עברית עומדים ברום עולמו של צומר. להן הקדיש את מרצו וכתב ספרים ומאמרים לעשות להן נפשות בין אוכלוסי ישראל. מטעם זה מצא ענין בסופרים וחכמים ששקדו על הרחבת תחומיה של תרבותנו ועמלו להפיץ ברבים את הרעיון הציוני. צומר פירסם מאמרים שונים על תולדותיהם של חכמים בישראל שמצודת פעולותיהם היתה פרושה על פילדלפיה וערים אחרות במשך ששים או חמישים שנה. בפילדלפיה מצאו להם ישיבת קבע חכמים וסופרים שברחו מעמק הבכא של רוסיה. החוקר פינחס מורדל ז״ל היה אחד מהם. במסתו על החכם הזה מעלה צומר את זכרם של חכמים שונים שעמלו בכרם ישראל.

כמו, ד"ר מרדכי יאסטרוב בעל המלון התלמודי, ד"ר די-סילווא, וסלים כהן שהיה משיירי המיוחסים של היהודים הספרדים שראש מעייניו היה בספרות ישראל ימי הבינים. ברחשי חיבה מקיף צומר את מחקריו של מורדל על שיטתו הקולעת אל המטרה ועל שכלו הישר שלא הלך לקראת נחשיו של הפילפול. המסה „לדמותו של י. ל. בן דוד“ עושה נפשות לאיש בעל שיעור קומה זה „שהשפה העברית היתה נשמתו וחיי רוחו“. המאמר על רב צעיר ותורתו שבכתב ובעל פה מופתית היא. זכה רב צעיר ז"ל לכתר תורה וכתר שפה ששניהם יפים לחכמה. דברי חכמה האמורים בלשון צחה ובהירה משווה נוי לחכמה. צומר מעלה את זכרם של חכמים שונים שעמהם הסתופף באהלה של תורה. אידיאל חיו של צומר מצא את סיפוקו בתחיית השפה, העם והקמת מדינת ישראל. הוא רואה את עולמו בחייו.

פגישתי הראשונה עם יעקב צומר

מאת שניאור זלמן אש

בבוקר קיץ אחד, טיילתי להנאתי במשעול צר המתפתל בבית לחם של מדינת ניו-המפשייר. עיירה מוקפת צוקים לבנים הדומים לזרועות ענק פרושות כלפי מרום. האוויר מסביב שנשב מבין נקרות הצורים, היה צח ונעים, וכולו רווי שירה. צפצוף צפרים נשמע מסביב בין הרים שעמדו בדומיה ממוזגת חג זוהר לעין השמש הלוהטת. הלכתי לאיטי תוהה על היצירה, נפלאותיה וקסמיה. לא הרגשתי שעל האכסדרה אשר לפני מלון אחד עומד זקן בעל הדרת פנים וכולו אומר כבוד. הסתכלתי במראהו ולא שגיתי: חזות פניו המאירה חכמה וחוץ עברי שפוף עליו. עוד אני בוחן בעיני את האיש הזה, הופתעתי כשפנה אלי בשאלה: „המדבר עברית, אדוני? ענית לי: „כן כן, אדוני, אני שומע עברית!“! הקשיש ניגש אלי, תקע לי את ידו הימנית בלחיצת — „שלום עליכם“ חמה. נתגלגלה שיחה בינינו על דא ועל הא. מענין לענין נסבה שיחתנו על נושא קרוב ללב שנינו: ספרות וסופרים עבריים. מכרי היה מחובבי שפת עבר ואחד מהצירים הראשונים של הקונגרס הציוני הראשון בבזל... ארשת ניבו העברית היתה רהוטה עד להפליא ושטפה מפיו כנחל עדנים. לא יכולתי לשכוח את הרושם שעשה האיש הזה עלי בנימוסיו הנעימים. לפני ניצב היה איש חכם ופיקח שנהירין לו עניני הפרד"ס. הוא הזמינני לעלות אל חדר מלוננו ופרש לפני את כתביו. קראתי אותם בעיון ובעונג רב. אגב קריאה בכתביו לא גרעתי עין ממארחי הטוב. ראיתי לפני איש „יקר רוח“, בעל מחשבות ועדין רגשות, שהגיונו ישר, דבריו כנים ונאמנים ועל פניו נסוכים חיוך של תמימות. אמרתי אל לבי: „אין זאת, אלא שהגורל זימני להיפגש עם איש מעניין זה, פנים אל פנים, בכדי שאוכל במידת מה לתהות על קנקנו ולהכיר לפי השקפתו את הספרות העברית. מאז ואילך נקשרה נפשי בנפשו והיניו לידידים נאמנים עד היום. הכרתי בו איש כלבבי. שמעתי ממנו דברי חכמה

וחידושי לשון נתחדשו תמיד בבית מדרשו. שנינו סדרנו חוג עברי. אלינו נלוו יהודים אחרים שהשפה העברית היתה משאת נפשם. ערכנו פגישות שלוש פעמים בשבוע. צומר היה הארי שבחבורה, ראש המדברים ומרכז החוג העברי בהרי ניו-המפשייר. מטבעו הוא איש בעל שיחה נאה, ודבריו השקולים תמיד ערבים לאוזן שומעיהם. הוא שרוי כל הימים תמיד במצב של קורת רוח וחיוך נעים מרחף על דל שפתיו. יעקב צומר הוא "חובב חבר", מעורב עם הבריות ומעולם אינו מפלה בין דל ושוע, קטן וגדול. כולם שווים בעיניו ומסביר פנים לכולם. בנשפים השונים שהוזמנתי עמו היה הישיש, הצעיר שבחבורה, אוהב לשמות ולשמת, וכמעין המתגבר שופע גיל על כל סביבתו. כל הקרב אליו מתחמם ונתעלה מאור ישותו ואישיותו הצודה נפשות. הוא יודע זמר וריקוד, קל ברגליו ומאציל נעימות על כל ידידו ומכיריו.

ידעתי את צומר כחובב סופרים ומוקיר רבנן והוא תמיד מוכן להושיט יד עוזרת למחבר שמבקש להוציא את ספרו לאור. יותר מזה, הוא גם שוקד על "תיקון הגוף" של הסופר ומשפיע על ידידיו ומעוררם לסייע ביד רחבה כפי הצורך. לא פעם ראיתיו על "האבניים" כשהוא מחזק ידיים רפות, מעודד לנשברי לב ומחוסרי-כיס. הוא אינו בודק כביציותיו של המחבר הנצרך. כל מי שמושך בעט סופר בעברית או באידיש מוצא בו אחיעזר.

רבים הם הסופרים הנצרכים שבאו לבית-לחם ניו-המפשייר וצומר תמך בהם בחומר וברוח. אהבתו לספרות העברית עולה על גדותיה. לא לחינם הכתיר אותו דניאל פרסקי ז"ל. בעטרה: "עמוד הברזל של השפה העברית". צומר אינו רק חובב את הבריות, הוא מחבב את הטבע הדומם והצומח. אוהב הוא את גבהי ניו-המפשייר המזדקרים בעוז כלפי מעלה. הוא מחבב את הסלעים ואת נקרות הצורים שהם בעיניו עדים אלמים למעשי "בראשית". כעדין הרגש הוא חש בהם צפוני-סודות של דורות אין קץ ותקופות אין מספר. לא פעם בטילונו השונים פנה אלי חברי זה שהוא כולו מלא וגדוש התפעלות מהדר הטבע. "ראה", אמר לי: "הסתכל נא בפלאי העין שנבראו מהאין, אשרינו וטוב חלקנו שזכינו לחזות ביש זה הנפלא, אשר ממנו נובעים מעינות הפלא והנשגב, סתרי היצירה!"

הכרתי את יעקב צומר לא רק כאיש הרגש המתפעל מיפי הטבע והדרו, אלא גם כסופר חרוץ, שתרם תרומה גדולה והכניס נושאים חשובים לספרות העברית. בחינוך החדש, רואה צומר את חיותה של האומה הישראלית ותקומתה של המדינה. "החינוך" אמר לי: "הוא הוא שיחדש נעורינו כקדם, יישר גבו של העם היהודי, יקים לנו: "דור אמיץ, דור שילומים ודרור, סמלו מגן דוד, דגלו תכלת צרור" הוא רואה בחינוך מכשיר מתוקן להגשמת הרעיון הציוני, שהנחיל לנו ד"ר הרצל ז"ל.

זכורני, ליל אחד בבית לחם ניו-המפשייר. השמים התקדרו עבים כבדים וערפל שכולו אומר אימה שפך את מלכות החושך שלו. בין-ירגע קמה סערה שהתחוללה בכוחות איתנים. הברקים והרעמים לא פסקו וחיתת אלהים ומגור היו מסביב. אמרתי לצומר: ברח דודי פן יפגענו הרעם. צומר היה שלו. לא

אסור מכאן, אמר לי, זהו מראה גדול שכולו יופי הוד והדר. יש יופי בחושך, בברקים וברעמים. אלוקים ברא את עולמו לא רק במידת הדין ובמידת הרחמים, אלא גם במידת היופי. אחרי רגעים מספר קרא בקול רווי תפילה: מה רב היופי בעולם זה שיצרת!

כאשר הוכרו על יסוד מדינת ישראל עליתי אליו לכבוד המאורע הנפלא הזה. אתה כותב שירים, אמר לי, קום וכתוב שיר לכבוד גאולת ישראל. ישבתי וכתבתי:

יום פלאות

התאזנת, בן-אדם,	קול רם ואדיר
לרעמים ולברקים	ישמיע הבורא;
בליל סופה וסערה?	לעולם ומלואו
זה קולו של „כביכול“,	הוא מכריז וקורא:
שורק „הברה“	„את בני מגלות
ומלאכים יחפזון	בנסיים שיחררתי,
וירעדו השחקים...“	כבליהם ברזל
	מחדש שברתי“.
חג גדול בשמים,	העננים יחלופו,
יום פלאות ונסים,	נעלמים, נסתרים;
את כבלי הגלות	יום חדש מציץ
ניפץ היהודי לרסיסים!	מראשי ההרים.
מפמליה של מעלה	הגבעות אז תרונה
התפשטה מנגינה,	וצבא מרום;
ברק התברק —	ורבה השמחה,
אש מלבינה!	ישע ופדיון!
רעם מתגלגל —	שמט זיו עולה
בתי-קולה של טכינה!	מופיעה ברום!

למחרת עם נץ החמה מיהרתי אל מלוננו של צוזמר. הראיתי לו את השיר. הוא קרא אותו בעיון רב כשחיוך טוב-לב מרחף על שפתיו. מסתכל בהיר עין הוא הישיש הנחמד על כולנו, בחייו של כל אדם. בפגישותינו השונות אתו נוכחתי לדעת שהשפה העברית היא אור חייו והמולדת שלנו, ארץ ישראל, חיות נפשו ומשאת רוחו. ביתו בפילדלפיה הוא בית-ועד לחכמים. לפיתחו משכימים ומעריבים סטודנטים יהודים מכל הארץ. כל ביקור בביתו, היה לי חווייה לא נשכחה. בבזל צפה צוזמר מראש את בקיעת השחר של הגאולה ונשאר בין המעטים לראות בעיניו „את האגדה שנהפכה למציאות“.

מי יתן וימשיך ידידנו הנעלה בעבודתו הפוריה עוד רבות בשנים.
כה לחי!

יעקב צוזמר, רב הפעלים

(בהגיעו לגיל צ"ו)

מאת מנחם ג. גלן

א

מאז ומעולם אם מגיע אדם לגיל „גבוה“ שואלים אותו: „במה הארכת ימים?“ שאלה זו הרבה תשובות לה. ואין אחת דומה לחברתה. ואם היינו באים ושואלים את מר יעקב צוזמר — הישיש-הצעיר מפילדלפיה, לא יוכל אף הוא להשיב תשובה אחת. כידוע מן התורה אריכות-ימים היא מתנת הקב"ה לאיש אשר עוסק בתורה ובמעשים טובים. „והארכת ימים“ נמצא לא פעם אחת בצידה של מיצוה. ידועה המימרא, עד שבעים שנה למיחש בעי, מכאן ואילך „כיוון דאידיחי אידחי“... עד עתה נתקיים בו בר' יעקב מימרא זו ויש לקוות כי עוד נזכה לחוג את יום הולדתו המאה ואחר-כך יזכה לימי שני חייו של מרע"ה.

ור' יעקב בעצמו מהו אומר: כל מה שנאמר ונכתב עלי, כל הפירסום והברכות שקבלתי ושניתפרסמו כאן ובמדינת ישראל אינם לכבודי כי אם לכבוד גילי ולכבוד האידיאל העברי שאני מייצג. העברית היא מקורו וטעמו של גילי הגבוה ואינו מבדיל, בין אישיותו שלו לבין משאת נפשו — העברית והעבודה למענה עולות אצלו בדבדב!

מה מייצג ר' יעקב צוזמר בחייו הארוכים? הוא נציגה וסמלה של העברית, ועבד נאמן לה עד נצח. עבודה זו מאריכה את שנותיו — כי איך אפשר לעזוב עולם זה כשכה רבה העבודה? הלא עליו לטפל במגביות בשביל „הדואר“, „בצרון“, „מאזנים“ — ואפילו „ברקאי“ בדרום אפריקה... כי אין אחרים — ויותר צעירים ממנו — אשר יטפלו בדבר ולכן נעשה חדרו משרד „מגביות“... והכל אצלו בסדר להפליא. הוא המקבל ושולח לעתונות העברית מודעות קיבוציות שפילדלפיה מצטיינת בה: רשימת העברים והאזהדים את שפתנו בעידנו פתוחה לפניו והוא מבטל ענייניו הפרטיים ושולח מכתבים, ומצלצל בטלפון, מעודד ומעורר את העברים לבוא ולחמוך בעתונות העברית. ואין שעתו פנויה לומר „לכשאפנה אעשה“ (עיין פתוחה) כי אם עושה ומעשה (עיין פתוחה) במצוות שזמנן גרם, ולכן לא עליו, הו"ש, חל החצי השני של הפתגם, „שמא לא תיפנה“... עייפות? — אין ר' יעקב יודע — או יותר נכון אינו נותן — לה לעייפות להשתלט עליו, הוא מגרש אותה מלפניו כי קצר היום ומרובה העבודה — זו העבודה שמאריכה את חייו.

ועוד מעלה יתירה יש בו בר' יעקב צוזמר: הוא אינו חס ודואג רק למגביות בשביל העתונות העברית הוא גם דואג לידידיו ומשתדל לעשות מעשה בסתר עלידי ידידיו האמידים בשביל אותם הנצרכים לכך; ויותר משהוא עושה הוא מעשה (עיין פתוחה) בלי פירסום ובלי רעש — מקבל הוא עזרה וסעד לידיד החולה והנכה. הוא מקיים במקום שאין אנשים השתדל אתה להיות האיש. וכיצד אפשר לו לכתוב על חשבוננו בפניקסו תם ונשלם בשעה שהמלאכה מרובה ובעלהבית — הוא עצמו — דוחק...

ב

בשמו של יעקב צוזמר נתקלתי עוד לפני חמשים שנה ואני אז נער בבוסטון. מאמריו הייתי רואה ב„העולם“. — בבואי כ„ציר“ לחעידת ההסתדרות העברית בפילדלפיה, ביומתו של ראובן בריינין ע"ה נתחדדתי אליו פנים, בהיותו ה„מחותן“ הראשי בין הצירים בעירו פילדלפיה. כשאירע מזלי, שנים רבות אחרי כן להתגורר בארץ-ישראל המאנדאטורית ונעשיתי

למשתתף קבוע ב„העולם“ בעריכתו של משה קליינמן שמעתי את השם הזה לא אחת. העורך התפלא שלא הכרתי יפה את ידיו מר צוזמר. הגדתי לו בתורת הצטדקות כי אינה דומה „הפורה“ (פשוטה כמשמעה — מפורזים...) האמריקאית לשאר הערים והמדינות; ואולם שמרתי את השם בלבי.

כשנתמזל לי לאחר מכן בשנת ת"ש לעבור לפילדלפיה לעסוק בלימודי בדרופסי, ידעתי אז כתובת אחת — זו של יעקב צוזמר. (אחרי-כן: כתבתו של ד"ר חיים הריס שבביתו התאכסנתי למעלה משנה) ולכתובת היא פניתי. הוא, בעל הכתובת פתח לפני שעריי העיר. ובאותה תקופה נמלאו לו שבעים שנה ולא היו לא סימן של זיקנה ולא סימן של שיבה. טעחה המשנה באבות פרק ה' במה שנע לעמר צוזמר. הוא היה מסייע במכוניתו, ודוהר על רחובות העיר ומלמדני פרק בדברי ימי העיר וביתוד בדברי ימי היהודים. בעיני היה כהיסטוריה חיה של העיר. אבל תמיד מיהר לרוץ והיה אץ לא רק לעסקי, אלא גם לעסקי הציבור העברי... באותו זמן קראתי לפניו את המימרא הנ"ל על „כיוון דאידיחי אידחי“. ושמה אנכי כי ברכתי ברכת-הדיוט נתקיימה, ואקוה כי תעמוד לו ברכה זו עוד רבות בשנים.

במלאת ל' יעקב שמונים שנה התחיל להרהר בדבר פירסום דבריו, שיש בהם משום אספקלריה של החיים העבריים בפילדלפיה, בספר. ואמנם ניגש בהתמדה גדולה בכינוס כל פזוריו (לא כולם, וכבר יש לו עוד כמה מאמרים כדי להוציא עוד ספר) וכאן אתה מוצא ענזתנותו. יצאתי לו לקרוא לספרו „בעקבות דורי“, הוא שינה את שמו ב„עקבי הדור“ — מחשש באוזה — והשם הוא מוצלח ביותר. המחבר הבליע את „האני הפרטי“ שלו בכלל הדור... ועובדה גוררת עובדה: לפני שנים אחדות ומר צוזמר הוא כבר קרוב לגיל „לשוח“ (צ' שנה) הוא לא שח כל עיקר. עליו היינו צריכים לקרוא לא לשוח בשין ימנית, כי אם לשוח בשין שמאלית (לשון לשוח). „החברותא“ קראה לאסיפה בביתו של מרדכי ויהודית הלוי. מזג האוויר עכור היה ואני נטעתי מכורבל ומעוסף בבגדי גשם מעורדל בערדליים, נושא מטרייה בידי ופוגש את יעקב צוזמר כשהוא יורד מן האוטובוס — לא נתנו לו בניביתו לנסוע במכונית... בלי מטרייה, בלי מעיל גשם, ועוד מיהר להיכנס בבית האסיפה לפני... .

על דבר אחד יסודי יש להתעכב בכתבנו על ר' יעקב צוזמר — דבר יסודי שהוא תהילתו. הוא לא חי על הספרות, כי אם להיפך... הוא היה במשך חייו הארוכים בעל עסקים שונים ובסוף ימיו אפילו כעת במידת-מה, נעשה סוכן לביטוח הפסדים ע"י אש — והאש בערה בגשמתו ועודנה בוערת: אשה של העברית.

וכדאי לסמן ולו בקחים אחדים את פעולותיו:

ר' יעקב צוזמר ייסד בפילדלפיה את „החברותא“ העברית שהתקיימה כ"ה שנים ומסקה ע"י התפצלות היישוב העברי לפצלות-פצלות מפני שידוד השכונות... הוא הוא שייסד את ההסתדרות העברית ואת „הדוכן“ העברי על ידיה (עודם מתקיימים) והוא עסקן ציוני וחבר להסתדרות הציונית הוא ובני-משפחתו (עמנואל, שרי, ובת-עמי) בפילדלפיה. ועל ראשית מעשיו בתנועה העברית והציונית יש לעיין ברשימתו „בראשית“ (הדואר) גליון כ"ט סיון, תש"ז).

לא כאן המקום לתת רשימה ביבליוגרפית מפורטה על תרומותיו הספרותיות של ר' יעקב צוזמר, אך כדאי לנגוע בקצה העט בדברים שפירסם. ראשית פירסומו היה ב„הצפירה“ תרג"ד, ומאז הופיעו דבריו בחמישה-עשר בטאונים עבריים שונים (וגם השתתף בעתון המקומי „אידישע וועלט“ במשך תקופת הופעתו). ב„בצרון“ ראו אור מאמרו על הלל מלאכובסקי ז"ל שרב צעיר, וצ"ל הציץ לפניו לכתוב, מאמר על ביקורו של רבי-צעיר בפילדלפיה, ולאחרונה מאמר על ר' ישראל קאנוביץ ע"ה. כעת הוא עסוק בחיבור ספר על „סופרי ביסרביה“ וברשימות על משה קליינמן ועל הד"ר בנימין ל. גורדון, ועוד ועוד.

נאמר: „זקני תלמידי חכמים כל אימת שמזקינים דעתם מתיישבת עליהם“... מימרא זו נחקימה בו בר' יעקב צוזמר. דווקא בשנים האחרונות, מזמן שיצא ספרו לאור שבה אליו צעירות־משנה ומפרסם הוא מאמריו ב„בצרון“ וב„הדואר“.

נאחל לו כולנו עתרת ימים ועתרת כוחות למלאות את כל שאיפותיו בחייו בצירוף בריות גוטא וגבורא מעליא!

צָרוּר זְכוּרוֹנוֹת

ובדיחות הדעת. במסיבה האינטימית לאחר כך בידה מר צוזמר את הקהל בהלצות משלו ושפע עליונות מרעננת, ממש כצעיר בן י"ח. שנים אחדות אחרי זה, בסתיו 1934, נערכה הזכרה לת. ג. ביאליק ז"ל, שנפטר אותו קיץ. באסיפה זה ישב ר' יעקב צוזמר כאבל ובכה בדמעות, כאילו מת אחד מבני ביתו.

בעל רגש ובעל נפש עדינה יוצאת מן הכלל הוא בעל הצי"ו, וא' חנן אותו בתכונות יפות אחרות, בוכרון נפלא ובתפיסת־עין של תלמיד־חכם. לאחר כשלושים וחמש שנים מאז עזבתי את פילדלפיה חזרתי לקמפן הקרובה לה. כאשר שמעתי על הדוכן העברי של ההסתדרות העברית אצתי למסיבה הראשונה בה הירצה פרופסור שלמה גוטין על שיי עגנון. כשנכנסתי לאולם גרץ ראיתי את ר' יעקב צוזמר יושב ומשוחח בהתלהבות ממש במו באותן השנים כשהייתי כאן. ניגשתי אליו וברכתיו בשלום ושאלתי אם הכירני, כי זה למעלה משלושים וחמש שנה שלא ראינו אחד את השני ואני אז בבן י"ח. הסתכל בי רגע וקרא: „אהרן טברסקי מקוסטין, בואך לשלום!“ השתוממתי ושמחתי להיווכח שוב בכח זכרונו של האיש הישיש והיקר הזה. המשכנו לשוחח בבשנים הקודמות במרד העיר פילדלפיה.

עכשיו כשהגיע ר' יעקב צוזמר לגיל של „שוח“, מובטחי שירבה עוד לשוחח אתנו כדרכו עוד הרבה שנים וימשיך להעשיר מרותו את תרבותנו העברית.

אהרן טברסקי

הכרתי את ר' יעקב צוזמר לפני שלושים וחמש שנה, כאשר באתי לפילדלפיה ללמוד במכללת פנסילוניה וללמד בישיבה „דסט“ רוברי מנשון“. הייתי אז צעיר „רום“, קנאי לעברית ולתרבותה. למדתי חומש וגביאים אחרונים עברית בעברית לתלמידים שבאו אחר הצהרים לשתי שעות ויותר מדי יום ביומו, תלמידים אלה למדו גם גמרא. אותו חינוך אינטנסיבי של אחר הצהרים לתלמידים שביקרו בבוקר בבתי ספר עממיים עבר וכמעט שאינו קיים יותר ברוב הערים. רבים מהתלמידים ההם געשו למורים, מנהלים רבנים וראשי קהילות. גם התנועה העברית או היתה יותר מבוססת מאשר היא היום. באותן השנים הכרתי את ר' יעקב צוזמר בהסתדרות העברית בפילדלפיה. תמיד אוכזר את האסיפות של ההסתדרות העברית בכמה מהן ישב ר' יעקב צוזמר בראש ובכולן השתתף בפועל ובהתלהבות. קינאתי באדם שאינו מורה עברי או רב בישראל ובכל זאת מסור הוא בכל לבו ונפשו לתרבות העברית ולכל ערכיה. ר' יעקב צוזמר עבר אז את גיל הבינה והעצה והתקרב אז לגיל הזיקנה. הוא הוא שהדריכני אז בתבונה ובעצות טובות בכמה דברים שפניתי אליו, ובכל פעם ששוחחתי עמו הרגשתי את הידידות והתמימות שלוחתה אותו בכל עת ובכל שעה.

באסיפה הראשונה שנוכחתי בה נאם בה דינאל פרסקי ז"ל. הסופר ש. ל. בלאנק ז"ל ישב ראש. גם הנואם וגם יושב־הראש גחנו בחוש הומור ועל הגשף רחף רוח עליונות

שרטוטים לדמותו של שמואל כ"ץ ז"ל

מאת יצחק פינקל

ב־4 לדצמבר, בערב שבת, סבל המחנה העברי באמריקה התולך ופחת לעינינו אבידה גדולה שאין לה תמורה בארץ זו במותו של הציוני הגאמן והעברי הרגול שמואל כ"ץ.

קשה, קשה לקבל את הדין ולהתפשר עם המציאות שידיד יקר זה שכולו אמר אהבה לצור מחצבתו, למדינת ישראל ולתרבות ישראל סבא, כבר אינו בין החיים. רק כשלושה שבועות לפני מותו נודמנו לסעודת צהרים ושוחחנו ארוכות על דברים העומדים ברומו של עולמנו היהודי, כגון המצב המדיני הכלכלי של מדינת ישראל, החינוך העברי הירוד ועם־הארצות האימות, שעושה שמות בהמוני יהודי אמריקה. ועתה — היה איש ואיננו עוד.

המנוח נולד לפני 75 שנה בפורזובוה, פלך גרודנה, להורים אדוקים שנתנו לבנם חינוך תלמודי הגון. אחרי שנות לימוד בישיבת לידה המפורסמת נתקבל כתלמיד בישיבת אודיסה, שיצאו לה מוניטין בהנהלת רב צעיר ז"ל לא רק ברוסיה אלא בעולם כולו.

מאודיסה שלח אותו הוריו לירושלים להשתלם בבית המדרש למורים מיסודו של דוד ילין, מקום שם למד ארבע שנים. בקבלו בשורה על פטירת אביו חזר לפורחובה להיות על יד אמו בשנה הראשונה לאלמנותה. בשנת 1914 הגיע לארצות הברית ובשנים הראשונות לבואו עסק בהוראה עברית בממפיס של טנסי, בברונקס ובפטרסון של ניו־ג'ירסי.

בהשפעת בני משפחתו ובסיועם פתח שמואל בשנת 1921 בפאטרסון, מרכז תעשיית המשי בימים ההם, בית חרושת קטן לאריגי משי ובמשך הזמן האירה לו ההצלחה פנים עד שנעשה לגורם חשוב בתעשייה זו.

הצדק היה נר לרגליו של שמואל כ"ץ. הוא הצניע לכת וענותנותו היתה טבעית. מעולם לא רדף אחרי פירסומת זולה וצעקנית, למרות שתרם סכומים הגונים לקרנות הלאומיות, כגון הקק"ל והמגבית היהודית המאוחדת ועוד. הוא חיבב את הספר והסופר ותמך בתנועה עברית בארצות הברית — „הבצרון“ „הדואר“ וגם בכתבי־העת הישראליים. ביד נדיבה תמך באוניברסיטה העברית בירושלים, בטכניון בחיפה, במכון ויצמן ברחובות ובאוניברסיטת ברי־אילן, העניק לכל אחד מן המוסדות האלה מילגות ופרסים לתלמידים מצטיינים במדע וספרות עברית, ואף הלוואות לסטודנטים נצרכים. כמו־כן תרם סכום גדול למכון איינשטיין לרפואה שעל יד ישיבה־אוניברסיטה.

שמואל לא שכח את רבו מאודיסה ורחש לו כל ימיו הערצה ואהבה. בניו־יורק הפכה ההיכרות לידידות חמה ובשנת תש"ג אירגן את הוועד להוצאת כל כתבי רבי־צעירי.

חברי הוועד היו: שמואל כ"ץ, יושב ראש; שניאור זלמן אש וישראל מץ. סגנים; שמחה זאב ולצמאן, גזבר; יצחק פינקל, מזכיר. מתוך רגש האחריות לדורות הבאים, לקבל ולמסור, ניגש אז הוועד להנציח את פרי רוחו של ר' חיים טשרנוביץ, אחד מגדולי האומה במאה הנוכחית, על ידי הוצאת כתביו. ואלו הספרים שהוציא הוועד: חלק א' וחלק ד' של "תולדות ההלכה", "מסכת זכרונות", או "חכמי ארדה", "קיצור התלמוד" למסכת ברכות, שלושה כרכים של "תולדות הפוסקים", ו"פרקי חיים", האוטוביוגרפיה שלא הספיק רב צעיר ז"ל לגמרה. הוועד גם הוציא חוברת "בצרון" מיוחדת, לכבוד יובל החמישים להופעתו על במת הספרות העברית וחוברת לזכר רב צעיר בשנת תשי"ד, שבה השתתפו סופרים חשובים באמריקה ובישראל, וביניהם תלמידיו מימי ארדיסה.

וזכרני, כאשר הפיעו שלושת הכרכים של תולדות הפוסקים, גולת הכותרת של יצירות רב צעיר, שאת החלק הראשון הקדיש לשמואל כ"ץ, הגיב על כך המנחה בגאון: "עכשיו הבאנו אל החזית את התותחים הכבדים..." יודות אמריקה העקורה אינה מוכשרת לגדל בני תורה כאלה שחונכו על ברכי יהדות אירופה, והלב מתכווץ למראה הסתלקותם של אחרוני המוהיקנים בארץ הזאת. חבל על דאבדין ודלא משתכחין!

לתולדות יחזקאל קויפמאן

לארץ. התשובות נכתבו בידי מ. נ. סירקין. מתשובה ליחזקאל קויפמאן, נראה שגם הוא רצה להתכונן לקבלת תעודת מורה. נאמר בה:

למר יחזקאל קויפמאן, בדונאויעוויץ.
 "לאיזה מטרה עליך לשאוף — לא נוכל לענותך. זה הוא דבר שרק אתה בעצמך תוכל להתחייטו. אם כדברך במכתבך כן הוא — אז קח לך את הפרוגרמה בעד המורים לבי"ס מתחילים והתאמץ לעבור על כל הלמודים הנחוצים. את הפרוגרמה תמצא ב"הצפירה" גליון ספרותי*.) השיעור הזה נותן לדעתנו את ראשית הלימודים בעד כל אנשיו".

התשובה נדפסה בגליון 199 של אותה שנה, וממנה רואים גם שקויפמאן עצמו לא ידע את המטרה שעליו לשאוף, ופנה למערכת "הצופה" שהיא תתזה את דרכו בחיים והוא אז נער בן חמש עשרה שנה. א. ר. מ.

"לומדים מעצמם", הם האקסטורנים צעירי ישראל בעירות בתחום המושב" ובכרכים מחוץ לתחום ברוסיה, שהתכוננו לבחינות כדי לקבל תעודת בגרות להכנס למכללה או תעודת מורה לבית ספר למתחילים, שמשו חומר בספרות העברית והאידיש שלפני מלחמת עולם א'. בין המשתלמים ה"אקסטורנים" נמצאו כמה סופרים ומשוררים צעירים שתפסו אחר כך מקום חשוב בספרות העברית והאידיש, מנהיגי תנועות ועסקני צבור.

בראשית מאת העשרים היתה שאלת ה"לומדים מעצמם" אקטואלית בעתונות העברית, ובהוספה הספרותית של "הצפירה" לשנת 1904, נקבע מדור ל"הלומדים מעצמם" — תשובות אלה המתלמדים שפנו למערכת בשאלות, בדבר הלמודים הנחוצים להם למען קבל תעודת מורה בבית ספר למתחילים ובדבר הספרים במקצוע זה, או שביקשו הוראות, הדרכה ועצות בדבר השתלמות בשפות לועזיות, במקצועות מדעיים או להתכונן לאוניברסיטה בחוץ

* גליון 103.

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

„כל-בו“ חדש

מאת י. ק. מיקלישנסקי

המחבר הוא מטובי נציגיה של יהדות מתורגמת בארץ זו. לא שהוא משוללי עברית, או שהוא מעדיף או אפילו משלים עם עבודה זרה לשונית. לחלוטין לא. הד"ר בירנבוים הוא עברי נאמן בכל לבבו, לרבות שפת עיונו ומחקרו. אלא שהוא רואה חובה לעצמו שלא להתעלם מן המציאות. המציאות היהודית ביבשת אמריקה רחוקה מאד מלשון קודש, מלשון היהדות ההיסטורית ומלשון עברו של העם. יהדות אמריקה כולה שקועה בהווה אשר לשונה לשון חול וענייניה חילוניים. נוכח מציאות תוקפנית זאת לא ייתכן להתעקש לשווא ולשחות נגד הזרם, אלא יש לעשות ליהדות מה שניתן לעשות. לאמר: מוטב יהדות בתרגום לועז מאשר בלי יהדות כל-עיקר. ומוטב יהדות בתרגום טוב מאשר העתקת-דברים קלוקלת. ואמנם כמה שנים כבר שבירנבוים מוציא מתחת ידו בשדה התפילה תרגומים מתוקנים ומצויינים ומפעלו מפעל ספרותי-מדעי-דתי רבי-ערך.

אכן ספרו החדש של בירנבוים — „ספר המושגים ביהדות“* — אף הוא בעצם תרגום, לא של טכסטים כי אם של מונחים, ניבים, ביטויים ושמות מעולמה של היהדות בכללותה. אגב, השם „קונצפטס“ אינו מדויק כל צרכו. וכי אפשר לומר, למשל על „יקום פורקן“ או על „מודים דרבנן“ שהם מושגים ביהדות, בפרט שהכוונה היתה ודאי למושגים יסודיים?

כן גם אין בחירת הערכים מניחה לגמרי את הדעת. ברי שאין לבוא על המחבר בטרוניה ולשאול סתם מה ראה להכניס לתוך רשימתו האלפביתית ערך זה ולא ערך זה — הכול תלוי בשיקול דעתו של הבחור. בדרך כלל ניתן לומר שהוא מיצה את החומר כהלכה, הביא את הראוי להיות מובא והשמיט מה שאפשר להשמיט. ברם ניתן לערער על חוסר עקביות ידוע ולשאול אם צוינו מושגים מסויימים אלה למה לא צוינו מושגים אחרים מאותו סוג. למשל: המחבר מזכיר את הפתגם התלמודי „אין אדם משים עצמו רשע“ בערך „עדים“; מדוע לא יביא גם את הכללים: „אין עונשים אלא אם כן מזהירין“; „אין שליח לדבר עבירה“, וכדומה. אפשר היה להביאם כערכים בפני עצמם או בתוך ערכים אחרים (כגון הערך „שכר ועונש“). אגב, תימא שהשמיט לגמרי את המונח „עבירה“ שאינו פחות שכיח ולא פחות יהודי במהותו מן המונח „מצוה“, שעליו, כמובן, מורחב הדיבור בערך מיוחד.

* A Book of Jewish Concepts by Philip Birnbaum, Hebrew Publishing Co. New York 1964, pp x and 719.

עוד השמטות שכדאי, לדעתנו, לפורטן לשם תיקונים במהדורות הבאות של הספר, ואלו הן: יש „חזק חזק“ ואין „חזק ואמץ“; נזכר הספר „מלחמות ה'“ וחסר עצם המושג „מלחמה“ בתורת היהדות; מובא הכינוי „שדי“ ולא נזכרו כינויים שכוחים ואופייניים אחרים, כגון: הקב"ה, כביכול, רבנו של עולם; נזכרות בספר כמעט כל התפילות והפיוטים בסידור ובמחזור, ואף כמה לא-בולטים, מ„ידיד נפש“ ו„שושנת יעקב“ עד „יעלה ויבא“ ו„ענינו“. ולא נזכרה תפילה אלמנטרית שבראש הסידור השגורה בפי תינוקות של בית רבן — „מחיה אני“; אם יש „מידת סדום“ מדוע אין „מיטת סדום“? אם יש „לשון סורסי“ מדוע אין „לשון נקיה“? אם יש „פרה אדומה“ מדוע אין „עגלה-ערופה“? אם יש „מנחה“, „חטאת“ ו„אשם“ — מדוע אין „עולה ושלמים“? כיון שהמחבר מביא את הסיפור על „חנה ושבעת בניה“, מן הראוי היה להזכיר כמה גיבורים מחורבן יהדות אירופה בימינו, כגון חנה סנש ואחרים. ועוד יותר תמוה שהמחבר לא מצא לנכון אפילו להזכיר את „יום השואה“ (ואילו „יום העצמאות“ מתואר כהלכה בערך מיוחד).

ברם לאמיתו של דבר אלה הם דקדוקי עניות לגבי עושרו המרהיב של החיבור והקיפו האנציקלופדי. זהו ה„כל-בו“ המשובח ביותר, שהופיע עד כה בלועזית בתחום עיקרי דברים על היהדות. הלשון צחה, מדויקת, קולעת ושווה לכל נפש — לשון „בירנבומית“ הידועה לנו היטב מתרגומיו. וכן התוכן, אם כי צביונו פופולארי, הריהו מצטיין בכל זאת בדייקנותו האינפורמטיבית לכל פרטיו. בדברים קצרים ותמציתיים יודע המחבר לסכם עיקרי כל ערך וערך לרבות אף הארות מדעיות חדשות שבחדשות, הנתונים כולם מעודכנים כהלכה. כך, למשל, בערך „ערי ישראל“ מובאים מספרים מחכימים משנת 1963 על אוכלוסיותיהן של אילת, אשקלון, ירושלים, בתי-ים, תל-אביב, לוד וערים אחרות. ובשמונה עמודים עולה בידי המחבר להציע תיאור היסטריוגראפי של כל עיר ועיר מימי התנ"ך הקדומים עד שנות מדינת ישראל ההולכות וחולפות לעינינו. וכן הערך „מגילות ים המלח“ מוסר בסעיפים אחדים מושג שקוף על הפרשה הזאת שהרעישה את העולם המדעי והעיתונאי, לרבות דברי הפולמוס הכרוכים בה.

אכן רוח של רעננות אופפת כרך הדור זה, ואם כי העניינים רובם ישנים נושנים הרי הם משולבים פה לתוך אקטואליותו של הדור, וזה גם כוחו של בירנבוים, שהוא יודע נפש הקורא והמתלמד בימינו, והוא מגיש לו את הדברים לפי טעמו ורוחו, מעדכן אותם ומאירם באור ישן-חדש. יש על כן לספר ערך חינוכי רב. יעיינו בו גדולים וקטנים, אבות ובנים, מורים ותלמידים — כל אלה שמנסיבות הזמן והמקום התרחקו וגלו מעל אדמת העברית, והם בכל זאת כמהים וצמאים לדבר יהדות שורשית ונמשכים לכור מחצבתם. ושמצא לאחר עיון במורה דרך“ זה יתעורר אצל כמה מן התועים והתוהים החשק לחזור בעצמם, או לפחות להחזיר את צאצאיהם אחריהם מן התרגום אל המקור, וילמדו לדעת את לשונה המקורית והטבעית של מסכת יהדות, היינו עברית. וזה יהיה שכרו הגדול של מחבר, אשר לכאורה עטו לועזי ובתוך תוכו הוא עברי.

חלוץ ספרות הילדים הישראלית (ליובל השבעים של לוי קיפניס)

והביא עמו שירי ילדים לגיל הגן, שירים קלים, מתחרזים על נקלה, מתאימים לתפיסתו של הילד הקטן, היה בזה משום חידוש וראשוניות. ולא יפלא על כן שמקומו של לוי קיפניס, מחנך דור של גננות ומורות, מניח היסוד לספרות הילדים המודרנית בשפה העברית, שמור לו לנצח. רבים הם סופרי הילדים בישראל שהגם תלמידיו הישירים או הבלתי ישירים, של לוי קיפניס, הצועדים בדרכו ואין לך מורה או גננת שלא תשתמש במאות הספרים אשר הוציא סופר ברוך כשרון זה מתחת ידו. לוי קיפניס הפך ברבות השנים למשורר עממי, אלמוני — ורבים משיריו — מושרים בפי העם מבלי שהעם ידע ששיר זה שייך לקיפניס.

לוי קיפניס שנועד לפני 70 שנה באוקריינה לאביו החזן פסח ואמו רחל, ירש מאביו את הנשמה החסידית, את החוש לקצב ואת האהבה ליזר היהודי, העממי. עוד בשחר ידותו אהב לעסוק גם במלאכה וציור והיה חוטב בעץ ומלאכת כפים היתה קרובה ללבו. באחד מדפי הזכרונות, מספר קיפניס כיצד היה עולה על עליית הגג ועוסק בסתר במלאכה ונוהר לבל יראהו אביו במלאכתו זו שיש בה משום ביטול תורה. ושמ, בעלית הגג, מצא קיפניס ספר דקדוק עברי ומשהציץ בו — נפגע — ושוב לא חזר מ„סורו“ ודבק בשפה העברית לאהבה — אהבה שנשארה חרותה עמוק בלבו, כל הימים. יום גדול היה לקיפניס שעה שנודמן לידו לראשונה עתון הילדים „פרחים“ בעריכתו של י. ל. לבנר. מיד נכבש לחומר שנדפס בעתון והחל גם הוא כותב שירים, חזרו חרוזים ועוטר אותם בעיטורים שונים ומה גדלה שמחתו שעה ששיריו נתקבלו לדפוס על ידי י. ל. לבנר שספרות האגדות וסיפורי ילדים, היו קרובים ללבו. וכך הפך קיפניס לתלמידו וידידו של י. ל. לבנר באכסניה הראשונה שקדמה ל„דבר לילדים“ ל„הארץ שלנו“ ולכל השבר עונים והירחונים הרבים לילדים, המופיעים

עתה נראה הכל כה מובן מאליו: משהגיע חג הסוכות וכבר מתכנסים ילדי ישראל בסוכה המקושטת וכבר נשמע הזמר בפיהם: „חג שמח חברי, מי בנאי — יבוא לי“, קרב ובא חג החנוכה ומתייצבים הילדים מסביב לחנוכה ושרים: „חנוכה, חנוכה, חנוכה, ספרי נא לי מעשיה“... כל עונה והשיר שלה, כל חג והזמר שלו, בארץ, בתפוצה, בכל מקום שם תינוקות של בית רבן נזקקים לשירי חג, וכבר נשמעים הצלילים, מרגינים הלב, וטובב, טובב מעגל הילדים שר ורוקד: „סביבון, טוב טוב טוב“. כל תייר המגיע לישראל, נדהם משפע ספרי הילדים אשר ימצא בחנויות הספרים; ספרות ילדים רחבה ומגוונת — ולא פעם תפסנו מקום נכבד בתחרויות עולמיות של סופרי ילדים. אין לך ספר טוב לילדים משל סופרי העמים שלא תורגם לעברית וכמובן שתורגמו רוב ספרי הספרות הקלסית לילדים.

עכשו הכל כ"כ מובן מאליו, כאילו מששת ימי בראשית היה הדבר, אך הבה ונסתכל מה היה המצב באותה תקופה רחוקה מלפני חמשים שנה שעה שחוג של „משוגעים“ חובבי עברית החליטו לדבר עם ילדיהם, עברית. מה יכלה האם הדוברת עברית לתת לילדה? האם היה שיר ערש מתאים פרט לשירי הערש באידיש? האם היתה מעשיה שהתאימה לתפיסתו של הילד הקטן, או סיפור מודגם על גבי האצבעות, אותו סיפור שהגך מוצא אצל כל העמים אשר חיו כל חייהם על אדמתם ודיברו בשפת צמם? לנו היה רק חומר כבד, כתוב בשפה נוקשה, בעברית מליצית ומצוחצחת של תקופת ההשכלה ואחריה — זו היתה עדין „לשון הקודש“ שבה קרא, לאחר מכן, הנער המתבגר את יצירות מאפו וחלם על „אהבת ציון“ ו„אשמת שומרון“. העברית היתה נחלת תלמידי חכמים, בחורי ישיבה וגם אם החלה כבר חסירה העברית של גדולי משוררינו, לא לילדי גן-ילדים היתה מכוננת, אלא לילדים גדולים יותר. ועל כן לא יפלא הדבר שכאשר הגיע ארצה צעיר נלהב

עבד תקופה ארוכה בתיאטרון הילדים שהגיש לילד ממיטב הספרות בהכונה ובמחשבה קפדנית. לא היה זה תיאטרון „מסחרי“ שדאג לעשות „קופה“, היה זה תיאטרון שדאג להקנות לילד אהבה לאמנות ובשטח זה היתה עבודתו של קיפניס עבודה פוריה — עבודת צוות של מחנכות חשובות כמו טובה חסקינה ז"ל ואחרות.

היתה לי הזכות לעבוד שנים רבות במחיצתו: עוד כחברת מערכת „הד הגן“ החוברת הפדגוגית שבראשה עמדה המחנכת שכבר הזכרתי שמה, מתנכת דגולה מניחה יסודות לחינוך גיל הגן, כונתי לטובה חסקינה. או, בישיבות המערכת, ראיתי את הגישה הנפלאה שיש לקיפניס בבחירת החומר המוגש לילד. גישה זו היא שהוריכה אותנו גם בעבודתנו המשותפת ב„בנין“ גן-גני, שלושה כרכים שהפכו לחלק מגן הילדים (גן גני א' זכה 22 מהדורות!) ומאז 1947 משיצאו הספרים בהוצאת נ. טברסקי — בארץ, עזרו בהרבה לעבודת הגננת בבחירת החומר לגן הילדים. בתקופה זו של עבודתנו המשותפת ראיתי שקיפניס הוא לא רק סופר ילדים אלא גם אמן הבנין של הספר. לא די לתת לילד את החומר, צריך לדעת גם כיצד לבנותו! נהג הוא לומר תמיד ואכן כל ספר מספריו זהו בנין שלם שבו מוצא הילד עולם ומלואו: ספור, שיר, חידה מתחרות, מלאכת כפיים, תעסוקה משעשעת, כל זה מוגש לילד באהבה רבה ובהבנה פדגוגית, וזוהי זכותו הגדולה. רק עתה, לאחר חמשים שנה של עבודה, זומה הדבר שכל כך קל ללכת בתלם שאותו חרש מניח היסודות של ספרות הילדים. אך כמה קשה היה ללכת בדרך לאורך או, בימים ההם ולעקור את כל הקוצים והדוררים שניקרו בדרך, זאת יודע רק מי שמסתכל מקרוב בעבודת היוצר שזכות ראשונים לו, זכות אשר תעמוד לו לעדי עד.

ימימה משרנוביץ

עתה בריכוזים יהודיים באשריהם. תולדות חייו של הסופר הצעיר לוי קיפניס, זוהי פרשה רבת-עניין אשר ודאי עוד תיכתב על ידו. ארץ ישראל לפני חמשים שנה על כל הרומאניקה שבה, הקבילה פני המשורר הצעיר. לילות שמירה בין כרמי ראשון לציון, לילות ירח בין עצי השקדים בשרון, הגבירו את צילי הפיוט בנישמתו של המשורר והסופר. עבודתו החינוכית הראשונה היתה כמורה למלאכה ב„בצלאל“ שבירושלים ולאחר מזה עבד בין ילדי החימונים. תקופה זו, היתה הפגישה הראשונה בין קיפניס לבין ילדי הגן ואז כתב את ספרו הראשון „לקבר אבות“ ספר שנדפס גם בגרמניה דאז, וזו שניאור הקדים הקדמה נלהבת.

עם כניסת האנגלים לירושלים, עבר קיפניס לבירה ונתמנה למפקח על החומר הספרותי לגיל הגן — ומאז נשאר נאמן לגיל זה וכל חייו קודש להרבות חומר לגני הילדים. במשך השנים הראשונות לעבודתו במשרד החינוך תחת ממשלת המנדט, הוציא 40 „גליונות לגננות“ חומר שמשמש עד היום, מקור בלתי אכזב, לכל גננת באשר היא. באותן השנים ערך גם את העתון החינוכי הראשון „גננו“. ומאז לא פסק מעין היצירה ואם תשאלו את קיפניס כמה ספרים כתב במשך חייו, לא ידע להשיב על נכונה, כי נוסף לספרי המקור אשר כתב רבים הם הספרים אשר עיבד, התקין, תירגם והגיש לילד הישראלי בלבוש נאה. מי אינו מכיר את ספריו: „חגי“ — [שיצא גם בתרגום אנגלי], את „המחרוזת“, את „זה ספרי“, את „בנתבי הפלא“ וכן קבצים לאין סוף של אגדות וספורים, שירים ומחזות שהוצגו על במות ישראל. „הדחליל“ של קיפניס, זהו אחד המחזות אשר הפך למחזה „קלטי“ שאין לך בית ספר אשר בו אין מחזה זה מוצג. קיפניס היה גם ממייסדי תיאטרון הילדים ויחד עם התאחדות הגננות

ביקור אצל ר' יעקב צוזמר

ביזמתו של מר שניאור זלמן אש, מידידיו הוותיקים של הסופר הישישי, יצאה קבוצת רעים לבקרו בביתו אשר בפילדלפיה. מלבד מר אש נצטרפו לחבורה ד"ר גרשון א. חורגין, הסופר העברי הידוע, פרופיסור לספרות ישראל בבית הספר למסיימים ובמכללת אוניברסיטת הישיבה; ד"ר משה טשרנוביץ, מנהל מערכת ה"בצרון" וחיים לוף. הסופר והעסקן בן הצי"ה, בנו עמנואל ובנותיו שרי ובת־עמי קיבלו את פני הבאים בשמחה. מר צוזמר הפתיע את מבקריו בעירנותו וקשובתו לכל המתרחש במחנה העברי ובקריית ספר שלנו. הוא נפנה לזכרונות על עיר מולדתו ויניצה ועל ימיו הראשונים באמריקה. השיחה הפליגה עליד שולחן ערוך "מכל טוב" על עניינים שבהוה, ספרות ותרבות. הסעודה היתה מלווה זמירות, משירי חיבת ציון עד שירי ישראל האחרונים, מעין המשך לזמירות שבת. מר צוזמר היה ראש המזמרים. השעות היפות חלפו חיש מהר בשיתה נאה ונסתיימו בברכות פרידה של "כה לחי!"

מסיבה לכבוד ב. צ. גולדברג

קהל רב של סופרים, מחנכים, עסקנים וראשי מוסדות ואירגונים יהודים השתתפו במסיבה חגיגית רבת־עם לכבוד ב. צ. גולדברג לרגל יובל ארבעים שנה ל"טור" שהוא מפרסם ב"טאג" ושנתחבב על כל חוגי קוראי העתון.

יושב־ראש המסיבה המפוארת שנתקיימה ביום א', נובמבר 22, 1964, היה י. רודמאן. בין ראשוני הנואמים היה מוריס ויינברג, מו"ל ה"טאג", ד. ל. מקלה, העורך וד"ר נ. סורדלין. הנואמים האחרים היו ד"ר לואיס פינקלשטיין, ראש הסמינר היהודי התיאולוגי; מוריס לאוב, יו"ר לענייני חברה של איתוד בתי כנסת; מאיר רוזן, ציר ישראל; ישראל סטולארסקי, מטעם פועלי ציון; הרב יוסף לוקשטיין.

הנואמים הרימו על גב את כשרונותיו של גולדברג כעתונאי בהיר־עין, רחב־דעה ונבון לב. ענו כלפי המברכים — גברת גולדברג (בתו של שלום עליכם) וחתן היובל — ב. צ. גולדברג.

דברי ברכה הגיעו מאישים מפורסמים באמריקה, במדינת ישראל ואירופה, ביניהם מד"ר שמואל בלקין, ראש ישיבה אוניברסיטה, י. ד. ברקוביץ, הרב ד"ר יוסף בר סולובייצק, ד"ר ראובן גורדיס, ד"ר שמעון גרינברג, ד"ר נתום גולדמאן, משה שרת, זלמן שור, נשיא ישראל, ואחרים.

תערוכת "קרן תרבות" ומפעליה

קהל רב של מחנכים, עתונאים, סופרים ועסקני ציבור באו לפתיחת התערוכה של "יום בלשון העברית", מטעם "קרן תרבות" בבנין הסוכנות היהודית, 515 שדרת פארק. התערוכה מכילה מוצגים המשקפים את חיי התרבות והחברה, הכלכלה והמדינה בישראל — מוצגים של עמודים ראשונים בעתוני היום, הודעות, תכניות, שלטים, כרזים ופירסומים על אסיפות, הצגות, הרצאות, מסיבות, כינוסים ובידורים. התערוכה תוצג באוניברסיטת, בתי־כנסת, ספריות ציבוריות ומרכזים יהודים ברחבי המדינה.

פתח את האסיפה ד"ר עמנואל גיומן, נשיא "קרן תרבות" וחבר ועד הפועל של הסוכנות היהודית, שסקר את פעולות הקרן בשנתיים האחרונות במפעלים עבריים במחנות קיץ, באוניברסיטות, טור עברי בעתונים, פירסום ספרי מופת ובתמיכה לעתונות עבריות (לפי שעה לא נכלל ה"בצרון" בתמיכה. אנו תקווה שהמעוות תתוקן בקרוב). הקרן אופשרה עלידי האחים אברהם ויעקב גודמאן.

הרב ד"ר שמעון ג. קרמר —

נשיא בית המדרש לתורה

הרב ד"ר שמעון ג. קרמר, המנהיג הרוחני של "היברו אינסטיטוט דיוניברסיטי

ולחנים יפי צליל וערכים לאוזן. בהצגה, מצויים כל הסממנים הרגילים של אהבה תמימה, תככים ומצבים מבודחים, ורצופה סיפור-מעשה המקשר את מדינת ישראל למיאמי אשר בפלורידה. הכל בא על מקומו בשלום — להנאת הצופה המתבדר מראש ההצגה עד סופה. בין השחקנים המצליחים הם גייקוב גייקובס, פיבוש פינקל, מרים קרסין והשחקנים הצעירים סוסאן ואלטרס וברוס אדלר ואחרים.

הרבנית שולמית מירסקי ע"ה

בגיל של ס"ב נפטרה רעייתו של החכם והסופר הידוע הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי, פרופיסור לספרות רבנית בבית הספר למסיימים של ישיבה אוניברסיטה, עורך "תלפיות", "סורא" ו"פרקים" ומראשי התנועה העברית באמריקה. המנוחה היתה מצאצאי בית סלומון המפורסם, דור שישי לבוני הארץ. אביה זקנה, ר' יואל משה סלומון היה ממיסדי פתח-תקוה. שולמית מירסקי ע"ה הצטיינה בתבונה, כטוב ליבה ובהשכלתה העברית.

פרם לר"ר מנחם מנצור

החברה ללימודי היהדות של ויסקונסין העניקה פרס בשדה המחקר היהודי לד"ר מנחם מנצור, יו"ר המחלקה העברית ולימודי שם באוניברסיטה של ויסקונסין במאדיסון. אסיפת החברה נתקיימה במילווקי, בשנה העשירית להיוסדה.

ספריה מדעית חינוכית בעברית

המהדורה העברית של הספרונים המפורסמים בלשון האנגלית מופיעה עלידי הוצאת ספרים "מדף", תל-אביב (ת. ד. 14028). העורך המדעי של המהדורה העברית הוא ד"ר נתן שרון, ממכון ויצמן למדע. ההדפסה היא בארבעה צבעים. הסיפורונים מחולקים לג' גילים — לילד, לנוער ולנוער המתבגר. הספרונים לילד מנוקדים ניקוד מלא ומודפסים באותיות גדולות ובהירות. מן הספרונים לילד הופיעו: כך הם גדלים. כיצד משיגות החיות את מזונן, כיצד עוזר לנו השמש ועוד. לנוער המתבגר: קייטות וטילים, לוינים וטיסות חלל והאטום בחיי יוסיים.

הייסוד, נתמנה נשיא של בית המדרש לתורה בשיקאגו. מדורי המוסד הם: בית מדרש לרבנים, מכילה ללימודים כלליים, בית ספר למסיימים; מדרשה ללימודי היהדות ובית ספר גבוה ומכינה. בכל המחלקות למעלה מ-600 תלמידים.

הרב קרמר הוסמן עלידי המוסד בשנת 1925 ולקח חלק פעיל בחיים היהודים הציבוריים בניו-יורק, במפעלי צדקה ותרבות. הוא היה נשיא המועצה של בחי-הכנסת באמריקה, של ועד הרבנים בניו-יורק, חבר חברת-הסעד היהודית JWB ראש מועצת קרן הקיימת בברוקס, חבר ועד הנאמנים של חברת הצדקה ועוד.

כבוד לר"ר יוסף י. שווארץ

האגף האמריקני של שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים העניקו לד"ר יוסף י. שווארץ, סגן-נשיא אכסקוטיבי של איגרות המילוה למען ישראל, אות-הכבוד "הצופים" בעד פעולתו הגדולה והענפה בהצלת פליטי השואה וגיוסם של סכומי כסף ענקיים לשם התיישבותם ושיקומם של מאות אלפים יהודים מארצות מזרח אירופה ומדינות ערב.

כעשרת אלפים תלמידים באוניברסיטה העברית בירושלים וחבר מורים וצוות עובדים מדעיים של 1200 איש.

בן ו. אברהם — מנהל שוחרי אוניברסיטת תל-אביב

גורג' ס. ויז נשיא אוניברסיטת תל-אביב, הודיע על מינויו של בן ו. אברהם כמנהל האגף האמריקני של שוחרי אוניברסיטת תל-אביב. האוניברסיטה נוסדה בשנת 1956 ובה כיום 3000 תלמידים. בניינים חדשים נבנים על ככר האוניברסיטה ברמת אביב, פרבר של ת"א.

"במזל מזב" בתיאטרון אנדרסון

בתיאטרון "אנדרסון" שבשדרה השנייה מעלה להקת מנוסה עם מאכס פרלמן בראש קומדיה מוסיקלית (ורבים בה היסודות המילודרמטיים). יש בה מטעם ההצגות ממין זה בתיאטרון היהודי, אולם בתוספת מזמורים מצלחים (של גייקוב גייקובס)

הדיקדוק והסיגנון העברי. התרגילים ערוכים בידיעה פדגוגית מובהקת ובטוב טעם ויש בספר כדי להקנות לתלמידים ידיעות יסודיות ונרחבות בלשון.

**„חנוך ומדע לאור היהדות“
לד"ר ש. ב. אולמן**

בהוצאת הספרים מ. גיומן הופיע ספרו של ד"ר ש. ב. אולמן, „חנוך ומדע לאור היהדות“. אלה הם מכתר ממאמריו של המחנך הידוע ואיש המדע. המחבר, שעסק הרבה במדעי הטבע, ופירסם כמה ספרים במקצוע זה („מדעי הטבע והאמונה“, „האדם“, „הצמח“, „החיה“, „הטבע הזומם“, והרבה מאמרים בעברית ובשפות לועזיות), מגלה במאמריו השקפת עולם דתית „המבוססת על רעיונות התנ"ך ומפרשיו הדתיים-קלאסיים, שהאמינו באמונה שלימה בגילוי שכינה“.

„מפגש“

בהוצאת הוצעה היוזמת לפעולה ספרותית עברית-ערבית בישראל, הופיע קובץ ספרותי משותף שבו משתתפים סופרים עברים וערבים בשם „מפגש“ ובעריכתם של יהודה בורלא ומואיד אברהים. בקובץ מאמר מקיף מאת ב. י. מיכלי בשם „ספרות-מעבר“ ובו הוא עורך הקבלה בין הספרות הערבית בת זמננו והספרות העברית בתקופת ההשכלה.

שפה ברורה, חלק ד' לבן תימן

מר בן תימן, מוהתיקי המחנכים העברים בטורונטו, קנדה, הוציא לאור חלק ד' מספרו „שפה ברורה“ ללימוד הלשון העברית. בספר לקט המחבר חומר רב, בסיפור ובשיר מספרותנו החדשה וצירף לו אמונים בלשון המקיפים את רוב כללי

תקופות והישגיהם — מרפיון לגבורה / סוף מעמ' 90

לישראל ולצרכי המוסדות בארה"ב, הוועידה של הפדרציות היהודיות וקרנות הצדקה היתה למעין בית הנבחרים, ביאות הכוח של הקיבוץ היהודי ואירגון „הגג“ לכל מוסדותיו. המנהיגות היתה פוליטית-דתית, כיאות לשאר כל תכונות התקופה. בלטו אישים כפרוסקאור, ה. מונטור, מורגנטאו, סילבר, שלמה גולדמאן, ד"ר נ. גולדמאן, ליוונטאל, פינקלשטיין, סחר, בלקין, מורגנשטרן וגליק. עליהם נוספו האדמירלים שהגיעו מאירופה. אדיקותם הקיצונית, שאצל כמה מהם הגיעה לידי התנכרות והתנכלות למדינת ישראל, עם כל זרותה לנוף האמריקני, השפיעה השפעה מסויימת על כל המחנות, בין שנענו לה ובין שדחה בכזו וברוגז. באו גם ראשי ישיבות מליטא ומפולין ומהונגריה ובנו כאן את ישיבותיהם ברוב הצלחה.

עכשיו יש רושם, שאנו עומדים בעיבורה של תקופה אחרת.

הננו משתתפים ביגונם הגדול של
הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי
בנו פרופ' דוד מירסקי
ובתו שרה חבצלת
בהילקח מהם הרעה והאם הדגולה
הרבנית שולמית נ"ע
בעבודתם הגדולה בשדה התורה
והחכמה ולמען ערכי ישראל
המקודשים ינחמו
ד"ר משה משרנוביץ וב"ב
חיים לוף וב"ב

הננו משתתפים באבלם הכבד של
הרב פרופ' שמואל קלמן מירסקי
שליט"א
ובנו הפרופ' דוד מירסקי
ובתו שרה ובעלה ד"ר מאיר חבצלת
וילדיהם
על פטירת
הרבנית שולמית מירסקי ע"ה
המקום ינחם אותם וימחה דמעה מעל
פניהם ולא ידעו לדאבה עוד.
ד"ר שלמה אידלברג וב"ב

מקרב לב ונפש אברך את ידידי הרחיס והיקר,

הסופר הדגול והאדס הנלבב

ר' יעקב צוזמר

בהגיענו לשנת הצ"ו

יהא רעוא שיראה בנחמה, בהרמת קרן עמנו, שפתנו ותרבותנו ונבלה בצוותא
מתוך שמחה ורוב נחת עוד רבות בשנים.

שניאור זלמן אש

אנו העברים בפילדלפיה,

גאוותנו על זקן הסופרים באמריקה

ר' יעקב צוזמר

שהגיע לגיל המבורך של

צ"ו שנים.

אנו מברכים אותו מקרב לב שעוד שנים על שנים
יחיה ויפעל למען התנועה, התרבות והספרות העברית.

חיים כץ וביתו
הרב צבי ואסתר לדרכרג
מאיר ושרה לוויין
השופט לואיס לווינטאל
זאב לקריץ וביתו
הימן ומרים מרדר
הרב שלמה מרגלית וב"ב
שמואל סילבר וביתו
שלמה סטארר
דוד סקרטון
הרב בנימין פטלוק וביתו
ד"ר שמואל חוזה פיטליק
הרב לוי יצחק פאריס
פרופ' שניאור זלמן צייטלין
אליעזר ורבקה קארף
שלמה וצפורה קלמן
משה קמרמן וביתו
הרב נתן חיים רייזנר וביתו
ישראל שור וביתו
צדוק בן אהרון הכהן שומן
שמואל שימל וביתו
יהודה שלנק וביתו
ד"ר עזרא שרשבסקי

ראובן ואסתר אייזיקמאן
דוד ורחבה אלשר
הרב שלום איזנבאך
(מנהל בתי הספר המאוחדים)
מאיר מ. בראפמאן
ד"ר מנחם גלן וביתו
הרב זכריה בן משה גרינברג
(רב דהיכל סיני)
ד"ר שלמה גריזל
ד"ר אלעזר גואלמן וביתו
דוב בר' זכריה צבי גודניק
משה דוב וביתו
יעקב דורנבלום וביתו
ד"ר חיים הארדיס וביתו
יצחק אריה הופמאן וביתו
מנדל וסילוה תגדלמן
חיים ויזלמאן וביתו
זאב זוסמאן
ד"ר משה חבלוב וביתו
חוג העברי דמערב אוקלין
ד"ר זאב חומסקי וביתו
אהרון טברסקי וביתו
יוסף ייניש וביתו

לאבינו עמרת ראשנו ופאר בית משפחתנו,

יעקב צוזמר

ברכה ליום הולדתו — ועד ק"ב שנה וכהנה וכהנה

ZAUSMER

Emanuel

Sarai

Bas Ami

בנו עמנואל

בתו שרי

ובתו בת-עמי

צאוזמר

קהילת מקוה ישראל בפילדלפיה

שולחת את ברכתה לחברה הוותיק,

זקן הסופרים העברים באמריקה

רי יעקב צוזמר, הי"ו

ומאחלים לו כך:

שיגיע לגיל ק"ך.

בשם הקהילה

הרב יחזקאל נסים מצליח

פרנס — יצחק שרגא מרגולית

פרנס-שני — ד"ר ברוך אלפרט

גזבר — שמואל שומאן

מזכיר — דניאל כהן.

מעומק לבנו אנו מברכים

את ידידנו

ר' יעקב צוזמר

כהגיעו לגיל צ"ו

מי יתן וימשיך בעבודתו הפוריה

בשדה ספרותו ובתנועה העברית

עד

מאה ועשרים שנה

ק"ק עדת ישראל, טרנמון, ניו-דז'ורסי

רב יהושע בן עזרא קאהן

רב פינחס טייכער

ישראל מיללער, נשיא

מחנה משה הם, בני ציון

פילדלפיה

מברך את חברנו היקר והחביב, אחד ממייסדי מחנה הם, סופר ויוצר
נוטר את כרם ספרותנו, ציוני ותיק, הישיש-הצעיר

ר' יעקב צוזמר

בהגיעו לגיל צ"ו, למעלה מגבורות בשנות לשוח (שין שמאלית) — והיו ימיו
כימי מרע"ה עד ק"כ שנה, וכחנה וכחנה!

פראנק קרויטן, יו"ד המגבית המאוחדת
מאיר לוויין, גזבר
מאיר ווייציל, מזכיר
עו"ד יקעב סטורין
הנרי לוויט
סעם ליבמאן
יצחק רחין

פיליפ בערער, יושב-ראש
שמאל הירשני, יו"ד ועד הפועל
ד"ר מאריס שווארק,
יו"ד לקרן תמיכת ב"ס עבריים
מאריס ראזאמאן, מתאם, יו"ד קה"ק
חיים רוזין, יו"ד ועדת התרבות
לעאן גודמאן, יו"ד אגרות המילוה לישראל

Greetings from...

**FEDERAL BOILER
Co., Inc.**

Midland Park, N. J.

Greetings from...

Dr. Harry Wechsler

737 Park Ave.
New York City

Kenin & Posner

16 Court St.
Brooklyn, N. Y.

Tenth St. Hardware

629 Tenth St.

Morris J. Larsen

235 W. Wilson

*most people call RIVERSIDE . . .
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends*

**RIVERSIDE
RIVERSIDE
MEMORIAL CHAPEL**

Funeral Directors

76th St., and Amsterdam Ave.,
New York — ENdicott 2-6600
Brooklyn * Bronx * Long Island
Mt. Vernon * Miami and

Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg

Directors

RIVERSIDE MOUNMENTS

. . . more than fine granite. Each
memorial . . . be it a modest head-
stone or an impressive mausoleum
. . . is a mark of everlasting respect,
unconditionally guaranteed forever
by RIVERSIDE'S 50-year reputation
for quality. *Visit our showroom.
Call or write for illustrated Booklet*

מערכת והנהלת "בצרון" מתאבלות על מות העברי
הדגול והמפורסם לספרותנו ותרבותנו, נאמן בית ה"בצרון"

ר' שמואל כ"ץ ז"ל

ומשתתפות בצער רעיתו

מרים וב"ב

בהמשך מעשיו הטובים ובזכרו היקר ימצאו תנחומים

הוועד להוצאת כל כתבי רב צעיר

מבנה את הפתלקותו של יו"ר הוועד, מבני העלייה המעטים, איש התורה והתרבות,
מחניכי ישיבת אודיסה

ר' שמואל כ"ץ ז"ל

ומניש כוס תנחומים לרעיתו מרים ולב"ב
בזכר מסירותו ופעולתו לערכי רוחנו ימצאו ניהומים

שמחה זאב זלצמן, גזכר

יצחק פינקל, מזכיר

שניאור זלמן אש, סגן

Published Monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. Annual Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1964, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

A Heartbroken Mother Asks, 'WHY?'

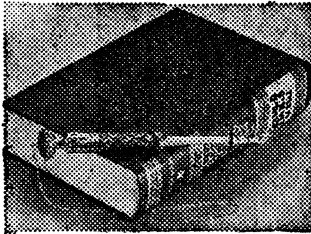
Why was my baby born defective? Why was this precious gift of life denied?

One in every ten American families experiences the suffering caused by the birth of a seriously defective child. So many of these babies die. So many are disfigured or crippled for life. So many are clouded in mind.

This is a national tragedy. It must be stopped. You can help by giving to the March of Dimes to support research and treatment.

FIGHT BIRTH DEFECTS *Join* THE MARCH OF DIMES

המאורע הנכבד ביותר
בהדפסת התנ"ך במשך 400 שנה

תנ"ך קורן

נדפס בארץ התנ"ך

מצוי עתה

☆ בהוצאות שונות ☆
כולן נדפסו באותיות עבריות חדשות,
בהירות ויפות, מעשי ידי
קורן

THE JERUSALEM TENACH INC.
250 WEST 57th STREET
NEW YORK, N. Y. 10019

נא לשלוח את הערכים המסומנים:

- תנ"ך למשפחה בג' כרכים \$ 58.00 (14"X9") (כ"א)
- התנ"ך בכרך אחד \$ 28.00 (14"X9")
- תורה בכרך אחד \$ 15.00 (14"X9")
- תנ"ך בכרך אחד לבתי ספר \$ 4.70 (7"X5")
- חומש והפטרות בכרך אחד \$ 2.40 (7"X5")
- מהדורת כיס בכרך אחד \$ 2.95 (6"X4")
- סדר של חמש מגילות באנגלית ובעברית \$ 6.95 (גובה 10")
- ארון משובץ עץ זית מכיל ג' כרכים של התנ"ך, תרגום אנגלי, וספר-רשומות משפחתי \$ 375.00

Send Illustrated Folder

Check enclosed

Charge

Name

Street

City State Zip Code "B"

אורחות
העולם
היא מיסה
בלופטהאנזא

...מיסה ברחבי העולם במעם מעודן.
לכל מקום באירופה. לישראל, לאפריקה,
אמריקה הדרומית, המזרח הרחוק.
שירותנו מפורסם בעולם כולו לחן
ועילות מסבירה-פנים. לכן אנו אחד
מארבעת קווי-האוויר הראשונים במעלה
לאירופה. פנה לסוכן הנסיעות שלך
בדבר תכניות-התיור המצויינות שלנו.
או צלצל לאחד המשרדים שלנו.
קוו האוויר הגרמני לופטהאנזא

 LUFTHANSA
GERMAN AIRLINES

680 Fifth Avenue • 52 Broadway
East Side Airlines Terminal
New York, N. Y.
PLaza 9-3300

להשיג בכל חנויות הספרים ואצלנו
משנה תורה לרמב"ם

בהוצאה מקוצרת, מנוקדת, ומכוארת באנגלית, ובצירוף מכוא מקוף את
ד"ר פלטיאל בירנבוים

פרופ' ש. א. ש. יהודה:
"תמיד התפללתי לקיצור מתוקן מספרו
זה של רבנו, והנה נמלאה תפילתי על-ידי מי
שהוא ראוי ומוכשר לעבודה זו."

יצחק זילברשלאג:
"עתיד הספר להיות מקור ברכה למחנכים
ולחניכים, לסופרים ולחובבי ספר. עבודת
מחקר ועבודת עריכה נתמזגו בו התמזגות
יפה..."

פרופ' ש. אסף, קרית ספר:
"מעשה גדול עשה המהדיר, בהגישו לקהל
הרחב את הספר היסודי הזה בצורה מקוצרת
ובנוסח בקרתי, עם באורים קצרים באנגלית...
ברכה מיוחדת קובע לעצמו מפתח המונחים
והמושגים המוגדרים בידי הרמב"ם, המכיל
175 ערכים."

ד"ר ש. רבידוביץ, מצודה:
"פלטיאל בירנבוים הגדיל לעשות."

ארבע מאות עמוד, מכורך הדר, המחיר \$5.00

HEBREW PUBLISHING COMPANY
77-79 Delancey St., New York, N. Y. 10002
Tel.: WA 5-3700

*Enjoy a Wonderful Winter Vacation
In Warm, Sunny*

ISRAEL

at the luxurious, modern

Hotel Deborah

TEL AVIV

- All modern conveniences of international standard •
- Fully air-conditioned, beautifully furnished rooms • Each room with a view on the Mediterranean • 250 yards from the sea shore • Exquisite cuisine • Strictly Kosher Religious Atmosphere • כשר למהדרין מן המהדרין •
- Synagogue on Premises •
- **SPECIALLY REDUCED WINTER RATES** •

*For reservation please write to:
HOTEL DEBORAH, Tel Aviv,
or through your travel agent.*

**Who
says money
can't buy
happiness?**

We say it can! Think how happy you'll be winging your way to Israel and Europe on a modern El Al Boeing 707 jet with the knowledge that you're also buying your share of Israel's economic independence.

Relax as El Al takes you to sixteen countries besides Israel. Every time you proudly fly El Al to Athens, Amsterdam, Brussels, Copenhagen, Frankfurt, Istanbul, Johannesburg, London, Munich, Nairobi, Nicosia, Paris, Rhodes, Rome, Sofia, Teheran, Vienna, Zurich and Tel Aviv it's double dividends—for you and for Israel.

Start investing in your happiness and Israel's future by calling any of our authorized travel agents today. They know all about our assets.

New York • Boston • Chicago • Cleveland
Detroit • San Francisco • Washington, D. C.
Los Angeles • Miami Beach • Philadelphia

ISRAEL
AIRLINES